

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Анка М. Рађеновић

ИНДИКАТИВ ПРЕТЕРИТА У ГРЧКОМ И
СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

докторска дисертација

Београд, 2017.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Anka M. Rađenović

INDICATIVE OF PRETERITE IN GREEK
AND SERBIAN

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Анка М. Рађеновић

ИНДИКАТИВ ПРЕТЕРИТА В ГРЕЧЕСКОМ
И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ

докторская диссертация

Белград, 2017

Ментор:

др Милена Јовановић

редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Чланови комисије:

Датум одбране: _____

РЕЗИМЕ

Ова дисертација методолошки се заснива на анализи претеритних облика у индикативу у савременом грчком и српском језику, поредећи њихове истоветности, сличности и разлике. Напомиње се да анализа ове врсте није до сада рађена ни на једном од ова два језика, а свакако не из овакве двојезичне перспективе. У раду се прави детаљан преглед теоријских модела везаних за глаголска времена и поставља теоријски оквир за контрастирање претеритних времена у језицима који су предмет анализе. Поред јасног теоријског оквира, за анализу претеритних времена и њихово упоређивање и контрастирање неопходно је било осврнути се на везу између категорија глаголског времена, глаголског аспекта и начина, с обзиром на то да прожимање ових категорија представља основни извор проблема у контрастирању глаголских система. Након упоређивања категорија глаголског аспекта и начина у грчком и српском, приказали смо различите теорије о категорији времена са нарочитим освртом на употребу глаголских облика у индикативу, а потом смо прешли на детаљну анализу и контрастирање претеритних времена у грчком и српском, трудећи се да детаљно опишемо њихову функцију и уочимо сличности, али и разлике које могу да буду узрок погрешне употребе претеритних времена од стране ненативних говорника. Нарочиту пажњу посветили смо индикативној употреби аориста и перфекта, који се знатно разликују у два језика. Пошто смо упоредили претеритна глаголска времена и описали њихове функције, осврнули смо се на начине на које теоријско знање о глаголским системима анализираних језика може да се примени у настави грчког језика као страног. Указали смо на значај контрастивних и компаративних студија, анализе грешака и неретко занемариване улоге матерњег језика у усвајању страног. Напоследку резимирамо резултате анализе, предлажемо начине на које теоријско знање може да се примени у дидактичкој пракси и указујемо на правце даљег истраживања ове научне области.

Кључне речи: претеритна времена, глаголски аспект, глаголски начин, индикатив, грчки језик као страни, српски, контрастивна анализа

SUMMARY

This dissertation is methodologically based on an analysis of past indicative forms in Modern Greek and Serbian, comparing their similarities and differences. It should be noted that the analysis of this kind has not been undertaken so far for any of these languages, and certainly not from a contrastive perspective. This work offers a detailed review of theoretical models related to tenses and sets a theoretical framework for contrasting the past tenses in the languages which are the subject of the analysis. In addition to a clear theoretical framework for analyzing past tenses and their comparison and contrast, it was necessary to look at the relationship between the categories of tense, verbal aspect and mood, given that the interrelation of these categories is the main source of problems in contrasting verbal systems. After comparing the category of verbal aspect and mood in Greek and Serbian, different theories on the category of tense with a particular emphasis on the use of tenses in the indicative mood were shown, and then we moved on to a detailed analysis and contrasting of past tenses in Modern Greek and Serbian, trying to describe their function and observe similarities and differences that can be the cause of misuse of past tenses by non-native speakers. Particular attention was paid to the use of the indicative aorist and perfect, which are significantly different in the two languages. Since we compared the past tenses and described their functions, we concentrated on the ways in which theoretical knowledge of the verbal systems of the analyzed languages can be applied to teaching Greek as a foreign language. We pointed out the importance of contrastive and comparative studies, error analysis and then often neglected role of the mother tongue in foreign language acquisition. Finally, the results of the analysis were summarised, ways in which theoretical knowledge can be applied in educational practices were suggested and directions for further research in this scholarly field were pointed out.

Keywords: past tenses, verbal aspect, indicative verb mood, Greek as a foreign language, Serbian, contrastive analysis

САДРЖАЈ

1. УВОД.....	1
1.1. Проблематика и предмет истраживања.....	1
1.2 Контрастивна лингвистика.....	3
1.2.1 Улога контрастивне лингвистике у настави страних језика.....	5
1.3 Запажања и дискусија.....	10
2. МЕТОДОЛОГИЈА - ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА.....	12
2.1 Глаголски системи грчког и српског језика; опште глаголске категорије; проблеми у контрастирању и поређењу.....	12
2.1.1 Категорија начина; модалност.....	13
2.1.2 Морфолошке одредбе за категорију начина и модалности.....	15
2.1.2.1 Глаголски начини у савременом грчком.....	15
2.1.2.2 Глаголски начини у српском.....	21
2.2 Категорија времена.....	22
2.2.1 Семантичке теорије о времену.....	26
2.2.2 Глаголска времена у савременом грчком.....	30
2.2.3 Глаголска времена у српском.....	34
3. УНУТРАШЊА ТЕМПОРАЛНОСТ: АСПЕКТ И АСПЕКТУАЛНОСТ.....	36
3.1 Аспект – дефиниција и формални критеријуми за његово одређивање.....	36
3.2 Врсте аспекта. Граматички и лексички аспект.....	39
3.2.1 Прагматички критеријуми.....	41
3.3 Перфективност vs имперфективност.....	45
3.3.1 Перфективност.....	48
3.3.2 Имперфективност.....	50

3.4	Аспект у савременом грчком и српском.....	52
3.4.1	Морфолошки критеријуми.....	52
3.4.2	Семантички критеријуми.....	60
3.4.2.1	Глаголски вид и тип глаголске ситуације (Αποψη και ποίον ενεργείας).....	60
3.4.2.2	Разлог за постојање типа глаголске ситуације.....	62
3.4.3	Узајамно деловање лексичког и граматичког аспекта; теличност и ателичност.....	63
3.5	Закључци.....	67
4.	ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ И ПРЕТЕРИТНА ВРЕМЕНА.....	69
4.1	Глаголски облици и адвербијали са временским значењем.....	69
4.2.	Претеритна времена у грчком и српском.....	74
4.2.1	Παρατατικός (имперфекат) у грчком: перфекат имперфективних глагола у српском.....	78
4.2.1.1	О називу и употреби имперфекта/перфекта.....	79
4.2.1.2	Индикативна употреба перфекта/имперфекта.....	83
4.2.1.3	Квалификативни имперфекат (перфекат).....	85
4.2.1.4	Радња симултана са другом прошлом радњом.....	86
4.2.1.5	Навика или понављање у прошлости.....	86
4.2.1.6	Радња која траје и бива прекинута неком другом радњом.....	88
4.2.1.7	Imperfectum de sonatu.....	88
4.3	Модалне употребе имперфекта (перфекта).....	89
4.3.1	Имперфекат/перфекат са концесивним значењем.....	89
4.3.2	Имперфекат/перфекат у кондиционалним реченицама.....	90
4.3.3	Имперфекат/перфекат за исказивање претпоставке или уверења.....	91
4.4	Закључци.....	91
4.5	Имперфекат у српском.....	92
4.6	Закључци.....	94
4.7	Аорист у грчком/перфекат свршених глагола у српском.....	94
4.7.1	Аорист и перфекат у интеракцији аспекта и времена.....	98

4.7.2 Индикативна употреба аориста.....	99
4.7.3 Наративни аорист.....	101
4.7.4 Радња која се догодила у неодређеном тренутку у прошлости.....	102
4.7.5 Целовите прошле радње.....	104
4.7.6 Радња која се поновила више пута у прошлости.....	104
4.7.7 Тренутна радња која прекида прошлу радњу која траје.....	105
4.7.8 Гномски аорист/перфекат.....	106
4.7.9 Релативна употреба аориста.....	107
4.7.9.1 Аорист за садашњост.....	108
4.7.9.2 Аорист за будућност.....	109
4.8 Закључци.....	110
4.9 Аорист у српском.....	111
4.9.1 Аорист имперфективних глагола.....	113
4.10 Сложена глаголска времена у индикативу.....	115
4.10.1 Перфекатска перифраза.....	117
4.10.2 Помоћни глаголи у грчком.....	124
4.10.3 Инфинитив аориста.....	125
4.11 Перфекат: између аспектуалности и темпоралности.....	129
4.12 Плусквамперфекат у грчком и српском.....	133
4.12.1 Употреба плусквамперфекта.....	135
4.12.1.1 Претпрошлост.....	135
4.12.1.2 Далека прошлост.....	136
4.12.2 Плусквамперфекат у српском: индикатив или релатив?.....	138
4.12.3 Употреба плусквамперфекта у српском.....	139
4.12.4 Модална употреба плусквамперфекта.....	140
4.12.5 Закључци.....	141
5. ПРИМЕНА У НАСТАВИ.....	142
5.1 Аспект, време и начин у настави грчког као страног.....	142

5.1.1	Процес граматикализације у усвајању страног језика.....	143
5.1.2	Усвајање глаголског аспекта, начина и времена у грчком као страном.....	144
5.1.3	Корективна повратна информација и усвајање страног језика.....	162
5.1.4	Директна vs. индиректна повратна информација.....	163
5.1.5	Настава страног језика и настава фокусирана на форму (form-focused instruction).....	164
5.1.6	Писана vs усмена корективна повратна информација.....	165
5.1.7	Настава превођења кроз фокусирање на форму.....	165
5.1.8	Настава фокусирана на форму као корективна повратна информација.....	166
5.1.9	Препреке за увођење иновација у наставу граматике.....	167
6.	ЗАКЉУЧЦИ И ПОГЛЕД НА ДАЉА ИСТРАЖИВАЊА.....	171
	Литература.....	184
	Биографија.....	198
	Изјава о ауторству.....	199
	Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада.....	200
	Изјава о коришћењу.....	201

There is no present or future, only the past,
happening over and over again, now.

Eugene O'Neill

1. УВОД

1.1. Проблематика и предмет истраживања

Грчки језик као предмет истраживања код нас, припадао је до сада углавном класичним филолозима, чија су истраживања била традиционално филолошка, јер су се односила готово увек на језик античке Грчке или евентуално Византије. Класичари су уводили и неохеленске теме, имајући у виду грчку диглосију у културолошком смислу, која је и те како имала уплива на српски језик, књижевност и културу, али увек са тежиштем на хеленству као класичном узору. То је био уобичајен научни пут који је ипак довео до успостављања неохеленистике, чији је предмет истраживања модерни грчки језик. Отуда је разумљиво што су лингвистичка или глотодидактичка истраживања грчког и српског језика још увек спорадична, најчешће као сегмент неких ширих научних пројеката, тако да се овај рад може сматрати једним од првих чији је предмет истраживања модерни грчки језик у поређењу са српским и са, евентуално, још неким као *tertium comparationis* (Јовановић, 2014).

Истраживање се методолошки заснива на контрастивној анализи претеритних облика у индикативу, поредећи истоветности, сличности и разлике ова два индоевропска језика. У том смислу нарочит изазов представља конфронтирање глаголских основа које изражавају аспект у грчком језику и категорије аспекта у српском. Оваква настојања захтевају да се објасне све употребе прошлих глаголских времена у оба језика и да се што је могуће јасније сагледају прожимања глаголских категорија, имајући при том у виду да је најстарији словенски књижевни језик изграђиван непосредно према грчком оригиналу. Иако је контрастирање ова два језика на теоријском општелингвистичком нивоу, верујемо да се закључци и резултати истраживања могу искористити у дидактичке сврхе. Према нашем мишљењу, контрастирање ова два језика може да се смести између теоријске и

примењене лингвистике због тога што теоријска знања о глаголским системима грчког и српског језика могу да се преточе у примену у универзитетској настави грчког као страног језика, имајући у виду пре свега синтаксу.

Из наведеног следи да ће у овом раду тежиште бити на теоријском истраживању грчког и српског глагола, а у функцији примене у настави грчког језика као страног. Разлога за овакав методолошки поступак има више, али ћемо истаћи као главни следеће: ово је прво истраживање које има за циљ да што шире обухвати вербалне категорије у савременом грчком језику у односу на српски језик. Сматрамо да је такво истраживање и те како подстицајно у смислу стварања контрастивне граматике ова два језика и због тога је фокусирано на јасно одређену област науке о језику.

С друге стране потреба примене у пракси захтева компаративна истраживања, односно примену компаративне методе која подразумева не само сличности и разлике грчког и српског језика, саме по себи, у теоријском смислу него и њихов однос, примењена је контрастивна анализа. Сматрамо наиме да није довољно само описати структуре два система тражећи њихове сличности и разлике, да би се објасниле грешке узроковане интерференцијом са матерњим језиком, као што није довољно само набројати граматичка правила да би учење страног језика било ефективно и ефикасно.

Овакав приступ одређују не само језичка истраживања генерално него и конкретна проблематика у пракси решавања одређених језичких потешкоћа или недоумица, што је узроковано језичком интерференцијом. Отуда је очигледна потреба да се објасни узрок настанка грешака у грчком и српском језику имајући у виду природу насталог проблема.

Имајући све ово у виду, предвиђена је следећа структура рада:

Први део представља увод у тезу, укључујући сумарни преглед истраживања, која полазе од теорије контрастивне лингвистике засноване на методама контрастивне анализе.

У другом поглављу излаже се методологија која укључује преглед теорија различитих аутора о општим категоријама начина, времена и аспекта, које представљају главне изворе проблема у контрастирању два глаголска система.

Следеће, треће поглавље бави се категоријама начина и аспекта установљавајући сличности (и разлике) у глаголским системима грчког и српског језика.

У четвртном поглављу биће приказане различите теорије и студије о категорији времена укључујући употребу глаголских облика у индикативу. Посебна пажња биће посвећена контрастирању претеритних времена у грчком и српском, као и помоћним и полупомоћним глаголима који учествују у грађењу сложених глаголских облика. Нарочито ћемо се позабавити аористом и перфектом, који се знатно разликују у два језика, као и њиховом употребом са фокусом на индикативу.

Пето поглавље бави се начинима на које теоријско знање о глаголском аспекту, начину и претеритним временима може да се примени у настави грчког језика као страног. Покушаћемо да укажемо на важност контрастивних и компаративних студија, улоге матерњег језика, као и анализе грешака у процесу усвајања страног језика.

У закључку рада резимирају се резултати истраживања и указује се на правце даљег истраживања ове научне области.

1.2 Контрастивна лингвистика

Језици се могу поредити на основу сличности и разлика, на различитим нивоима бављења језиком или језицима (принцип аналогije и аномалије). Приликом учења страног језика, ученик обраћа пажњу на разлике и често потпуно занемарује сличности, које га пак, ако их увиди, веома изненаде¹. Граматичари су веома рано

¹ Јасно је да онај који учи страни језик не може бити на исти начин позициониран у односу на страни језик као онај ко се научно бави језиком/језицима. Ученик у принципу према учењу нечег новог (у овом случају страног језика) не може имати дистанцу, мада и то зависи од узраста и(ли) искуства, његов однос према језику који учи биће потпуно субјективан, како би савладао оно што не зна, обраћајући много више пажње ономе у чему се језик који учи разликује од онога којим говори,

почели са проучавањем заједничких карактеристика два или више језика, верујући да на тај начин могу да помогну у самом процесу усвајања страног језика (Krzyszowski, 2011: 9).

Контрастивна лингвистика, баш као и дескриптивна и историјска, зависна је од теоријског оквира, јер се ниједно релевантно и прецизно истраживање не може спровести без теоријске основе. С друге стране, контрастивна лингвистика зависи од дескриптивне лингвистике, јер нема поређења у језику без претходног описа. Према томе, можемо је дефинисати као лингвистику где се лингвистичка теорија примењује на поређење два или више језика, који не морају бити типолошки повезани. При томе питање теорије не може бити арбитарно, него напротив, реч је о оној лингвистичкој теорији која се у том и таквом истраживању формално може применити (Krzyszowski, 2011: 11).

Позитиван или негативан утицај матерњег језика ($J1^2$) на усвајање другог језика ($J2$) и могућности за коришћење првог језика у педагошке сврхе за усвајање другог језика предмет су научних расправа. Чак и ако као наставници/предавачи претпоставимо да су језичке универзалије познате свим ученицима страног језика из њихових матерњих језика, морамо се ипак суочавати са чињеницом да научимо оно што не може да се упореди. Стога се сматра да је педагошки парадоксално да је заправо од највећег педагошког значаја оно што лингвисти сматрају тривијалним и неинтересантним. Тако су морфолошки феномени или посебан начин изговора појединих гласова често „слаба тачка“ како наставника, тако и ученика страних језика. Такви феномени, који се најчешће везују за површинску језичку структуру,

занемарујући сличности па чак и очигледне истоветности. Човека наине искуство по правилу упућује да занемари оно што познаје или верује да познаје, а да више пажње, опреза, итд. посвећује разликама или непознаницама. Истоветности или сличности се заправо не примећују због усредсређивања пажње на различито, које треба разумети, усвојити, итд. Отуда се дешава да се ученик често изненади када увиди да и у том страном језику постоји нешто слично или чак истоветно као у језику који зна, тј. којим говори.

² Скраћенице $J1$ и $J2$ (први језик и други/страни језик) користићемо као еквивалент енглеских термина $L1$ и $L2$ као широко распрострањених у лингвистичкој литератури. Иако неки аутори разликују други језик од страног, ми нећемо правити ту разлику.

представљају и највеће потешкоће за ученике и на основу њих језике делимо на „лаке“ или „тешке“ (Krzeszowski, 2011: 8)³.

Три су основна разлога за контроверзу:

- а) погодност за примену J1 у настави
- б) сличности/разлике у процесу усвајања J1 и J2
- в) степен утицаја, позитивног или негативног, који J1 има на усвајање J2.

Што се тиче примене матерњег језика у настави, требало би узети у обзир услове у којима се усваја J2, а да се не заузимају екстремни ставови. Када се пак говори о сличностима и разликама у усвајању матерњег и другог/страног језика, мишљења су потпуно подељена, док је питање трансфера из матерњег у страни језик и даље тема многобројних лингвистичких расправа.

1.2.1 Улога контрастивне лингвистике у настави страних језика

Четрдесетих и педесетих година прошлог века, под утицајем америчког структурализма и бихевиоралне психологије, језик је посматран као скуп навика, а под термином „навике“ подразумева се низ различитих ствари попут лингвистичких јединица и структура, гласова итд. С обзиром на то да сваки лингвистички систем поседује сопствене карактеристике/навике, очекује се да се при усвајању страног језика те навике делимично подударају, а делимично разликују од матерњег језика. Ученик ће тако употребљавати своје знање како би се снашао у новим околностима и на тај начин ће пренети навике из сопственог језика (J1) у језик који учи (J2). Када постоји сличност у одређеним навикама, тада је усвајање страног језика олакшано (и тада говоримо о позитивном трансферу), док различите језичке навике у два језика доводе до негативног трансфера. Може се помислити да се позитиван трансфер смањује када се повећава структурална разлика J1 и J2, и да то може довести до

³ Видети и James, C. (1980). *Contrastive Analysis*. London : Longman

потешкоћа у усвајању страног језика. Тако, на пример, говорник српског језика који учи грчки имаће потешкоће са усвајањем грчке конструкције *κάνει ζέστη*, јер је конструкција *врुће је* потпуно различита од грчке. С друге стране, интерференција може довести до погрешних закључака, те тако одређене законитости из матерњег језика ученик може пренети у страни језик у којем не важе иста правила, што доводи до грешака, па се тако овај вид трансфера назива негативним трансфером, тј. интерференцијом. Стога се може рећи да је циљ контрастивне анализе управо покушај спречавања интерференције која настаје када се навика стечена у J1 унесе у J2. Због тога је важно у настави J2 усредсредити се на „проблематична“ места и предвидети грешке које треба редово замењивати правилним облицима у циљном језику (Μπέλλα, 2011: 56-57).

Упоредо са наведеним терминима настао је и термин *интерлингвистичка удаљеност*, како би се нагласио степен сличности и разлика између језика. У педагогији је тако настало систематично поређење различитих језичких нивоа на основу чега су се могле увидети могуће потешкоће са којима се ученик суочава. На тај начин би се стварала хијерархија тешкоћа, што је омогућавало стратегије и вежбања која доприносе поништавању оних стечених језичких знања које изазивају тешкоће приликом усвајања нових правила.

Позитивни или негативни трансфери сусрећу се на сваком језичком нивоу:

- **фонетско-фонолошки:** свака особа која учи нови језик од самог почетка свесна је фонетских и фонолошких разлика у језицима које проучава, али се догађа да одређени гласови само у први мах звуче исто, а да заправо постоји разлика у изговору. Највећа разлика примећује се у акценту⁴ који ученик из

⁴ Акцент је најизразитија карактеристика нативног говорника, који ће препознати другачији акценат чак и у дијалекатским нијансама својих сународника, а камоли у изговору странаца. С друге стране акценат је „најупорнији“ маркер сваког језика, нарочито језика где позиција акцента мења значење речи, што је у класичном грчком најизразитије и при том је наслеђе из индоевропског (нарочито наглашене ултима номиналних облика глагола, односно инфинитива и партиципа, као и императива апофонског/тематског/аориста у активу и медију). Тако је сачуван и акценат у генитивима и дативима именица типа *λόλις*, итд. Страни говорник другачије артикулише неке гласове, поготове оне које нема у сопственом језику.

свог језика преноси у страни језик, а који, по природи ствари, нативни говорник не идентификује као свој гласовни систем.

- **лексичко-семантички:** проблем може настати уколико се верује да је значење лексема у два језика истоветно. Може се десити да се значење лексема само делимично поклапа, да постоје „лажни пријатељи“, где лексеме личе једна на другу, али им се значења суштински разликује итд.
- **морфосинтаксички:** распоред структура матерњег језика у циљном језику је веома чест феномен.
- **прагматички:** потешкоће на овом нивоу не нарушавају комуникацију саму по себи, али, пошто је реч о суптилним нијансама, пренос поруке и тачне комуникацијске намере могу бити отежани.

Педесетих и шездесетих година језички стручњаци код нас почињу да се баве контрастивном анализом српског и пре свега енглеског, а онда и других језика. Студије у овој области имале су и педагошки значај, који се огледа у компаративним резултатима добијеним на основу квалитативне и квантитативне анализе двају језика. Таквим методама су се поступно разрешавале сложене структуре конфронтираних језика, што је учинило транспарентнијом њихову комплексност и обезбедило примену у педагошке сврхе. За остварење овог циља потребно је да контрастивна анализа:

- а) истражи квалитативне разлике;
- б) прикаже квантитативне разлике међу проучаваним језицима.

Међутим, у многим студијама може се запазити недовољан опис истражених и приказаних разлика. Такође, многа истраживања из ове области спроведена су са циљем да олакшају процес учења страних језика. Без обзира на то, преглед библиографије откриће предности и недостатке овакве врсте анализе, било са практичне, било са теоријске стране.

Неки од недостатака који се могу уочити:

- а) Многе грешке не зависе од матерњег језика. Испоставило се да одређени језички феномени које је контрастивна анализа сматрала проблематичним, то заправо и нису, док су се проблеми јављали тамо где нису били очекивани.

Испоставило се и, што је можда још важније, да су грешке приписиване интерференцији уочаване и приликом усвајања матерњег језика код деце, као и код ученика чији матерњи језици не оправдавају такву врсту интерференције.

б) У америчком структурализму, из ког је потекла контрастивна анализа, сматрало се да се језик не може објаснити сопственим средствима, бар не тако да важи за све језике, те је стога постојала противречност у доказивању различитости због непостојања заједничке основе која би омогућила стварање сигурне компарације.

Ова противречност која се приписује универзалном карактеру генеративне граматике довела је до тога да професори страних језика немају много користи од њених закључака, због сложености и неприступачности, због чега се не може створити никакав практичан оквир за примену оваквог модела. Као резултат тога ствара се нова струја у грани примењене лингвистике која се бави усвајањем страних језика: анализа грешака, чија је основна идеја та да се процес усвајања језика може схватити као проучавање типологије и узрока грешке.

Анализа грешака је тако омогућила поређење између усвајања матерњег и другог/страног језика. Истакла је сличности у еволуцији усвајања и типу грешака, а с друге стране умањила утицај матерњег језика на усвајање страног. Основни циљ анализе грешака јесте објашњавање процеса усвајања L2 на основу грешака. Екстремизам педесетих година, који контрастивну анализу посматра као начин за превенцију настанка грешака, осамдесетих година јењава, те се анализа грешака сматра само једним елементом више у усвајању страног језика. Нова схватања и нов приступ процесу усвајања L2 могу се резимирати на следећи начин:

- Утицај матерњег језика:

а) Утицај матерњег језика на перзистентност одређених грешака.

Проблематична тачка у компаративној лингвистици била је констатација да су грешке, како је већ поменуто, приписане интерференцији, чинили и ученици у чијим матерњим језицима није било таквих синтаксичких образаца који би је условили.

б) Избегавање одређених структура где постоји јасна интерлингвистичка разлика J1 и J2: показало се да квалитативне или квантитативне разлике међу језицима не условљавају нужно да ће ученик погрешити. Напротив, може се избећи све што би могло бити проблематично.

- Услови у којима се фаворизује или не фаворизује интерференција:

а) На лингвистичком нивоу:

Примећено је да се утицај матерњег језика повећава како на фонетско-фонолошком, тако и на лексичком нивоу, док је умањен на синтаксичком нивоу.

б) Друштвени фактори:

Иако није потврђено, примећено је и да до интерференције чешће долази у академским круговима у поређењу са неформалним говорним ситуацијама. Када је реч о стилу, интерференција је много чешћа у формалном контексту.

в) Интерлингвистичка удаљеност:

Иако мања лингвистичка удаљеност омогућава већу лакоћу и брзину у усвајању, с друге стране чини се да већа интерференција условљава и већи број грешака. То се може објаснити тиме што релативна сличност може да доведе до конфузије.

г) Ниво знања и врста задатка:

У задацима у којима се контрастирају два језика (као што је случај са превођењем), нарочито у првој фази учења, чешће се греша због интерференције. Ученик, који би да изрази своју идеју на J2, користи знање из другог лингвистичког система (који боље познаје), а то је свакако његов матерњи језик. У овом случају, интерференција се више користи као стратегија за комуникацију него као стратегија за учење J2.

1.3 Запажања и дискусија

Иако се контрастивна анализа и даље користи као метода за поређење структура различитих језика, она је често предмет критика и оспоравања када је реч о њеној улози у усвајању страног језика. Чак и када је у питању језичка интерференција на којој је контрастирање засновано, резултати контрастивне анализе не морају бити релевантни због тога што разлике између J1 и J2 не морају нужно подразумевати да ће ученик погрешити у усвајању правила у J2, а ни сличности неће увек довести до позитивне интерференције. Најзад, грешке предвиђене контрастивном анализом нису толико честе.

Основним недостатком контрастивне анализе у усвајању J2 сматра се њено потпуно занемаривање самог ученика, јер се заснива искључиво на језичком инпуту и аутпуту (Μπέλλα, 2011: 57-58). Резултати емпиријских истраживања, како наводи Дурбаба (2011: 73), нису потврдили да све грешке у употреби страног језика настају као последица међујезичких интерференција нити да постојање различитих структура у два језика неминовно доводи до грешака. Чињеница је да ученици са истим матерњим језиком не праве увек исте грешке у језику који уче, али и то да ученици са различитим матерњим језицима праве веома сличне грешке у циљном језику. Иако се углавном говори о улози матерњег језика у усвајању страног, не треба занемарити ни утицај неког другог, претходно наученог страног језика, када такође може доћи било до негативног, било до позитивног трансфера у језик који се учи.

И поред видних недостатака контрастивне анализе, у процесу усвајања страног језика улога матерњег језика не може се занемарити, али је не треба сматрати ни каменом спотицања; она је само један у низу фактора који утичу на откривање грешака. Контрастивна анализа у суштини није решење за проблеме са којима се суочавају наставници страних језика, јер не указује на решавање проблема нити спречава грешке. Добра страна је што често даје одличну дијагнозу, предвиђајући у многим случајевима проблематичне тачке у процесу учења, омогућавајући

наставнику да на прави начин помогне ученицима, уколико схвати суштину језичког проблема. Можда би било најбоље комбиновати контрастивну анализу и анализу грешака, прелазећи од чисте дескрипције на примену и на тај начин понудити могућа решења за проблеме који се могу предвидети. Са ове тачке гледишта контрастивна анализа представља користан педагошки инструмент (Leontaridi, 2001: 26-32). Резултати истраживања о претериту у грчком и српском језику заснивају се на контрастивној анализи у овом раду и као такви могу се применити педагошке сврхе.

2. МЕТОДОЛОГИЈА - ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА

2.1 Глаголски системи грчког и српског језика; опште глаголске категорије; проблеми у контрастирању и поређењу

У грчком и српском, као у већини савремених језика, реченица је кључна за комуникацију, јер се она реализује „у говорној ситуацији, која се од других ситуација разликује по својим саставним деловима и односима према њима“ (Пипер и Клајн, 2013: 257).

Ако пођемо од дефиниције да је реченица „најмања језичка јединица која може самостално имати комуникацијску функцију и која се у говору може актуелизовати као исказ“ (Пипер и Клајн, 2013: 257), онда се вршење радње изражено личним глаголским обликом претпоставља као базични и истовремено неизоставни⁵ део. Зато је за свако вршење радње у реченици, како год она била изражена, битно време када се радња дешава и став говорника према њој. Та два елемента исказа изражавају се категоријама времена и начина, а њих прате категорије стања⁶ и аспекта, док се лични глаголски облик подразумева. Без обзира на превасходни значај временске релације у савременим језицима све се поменуте категорија морају наћи, у неком од својих облика, у сваком говорном чину и грчког и српског, јер оба језика на тај начин дефинишу комуникацијску функцију.

⁵ Чак и када се глагол НЕ исказује експлицитно, тј. када се подразумева, он самим тим мора бити претпостављен као део исказа који се може због економичности и неких других разлога изоставити, а да реченица и даље има смисао који разуме саговорник на начин како га изражава говорник - глагол постоји и у исказу и у разумевању иако није експлицитан. Ако се теоретисање изводи *ad extremum* онда се лични глаголски облик може дефинисати као апсолутни минимум за комуникацију.

⁶ Категорија стања се разматра у обиму који је релевантан за предмет истраживања. Ова глаголска категорија и у грчком и у српском углавном служи да изрази радњу која се врши у сфери субјекта, а не истицање радње, како је то нпр. у латинском, или другим савременим језицима. Категорија стања је у српском интерпретативне природе (Пипер, Клајн, 2013:184) на шта указује избегавање пасива или употреба морфеме *-се* када нема субјекта или је вршилац радње споредан у односу на објекат који добија функцију субјекта. У грчком такву улогу има медиопасив и депонентни глаголи.

Због присутности у сваком говорном чину у наведеним језицима очекивало би се да су ове категорије заступљене у морфолошким, семантичким и прагматичким студијама, али су у историји лингвистике остале у сенци, док им је значај придаван само у морфолошким и синтаксичким студијама. Нарочито је значај аспекта био занемарен током две деценије „владавине“ трансформационе граматике (Norreg, 1982: 3).

Пре него што пређемо на глаголске системе грчког и српског, неопходно је да се осврнемо на досадашња лингвистичка истраживања у вези са глаголском категоријом начина, и то не само по питању дефинисања начина генерално него и због спорења у вези са конјунктивом, и, друго, глаголском категоријом времена, с фокусом на прошла времена у индикативу, што је предмет нашег истраживања. Аспекту као категорији од посебног значаја у истраживањима претерита посвећено је посебно поглавље.

2.1.1 Категорија начина; модалност

Модалност можемо дефинисати као избор говорника и у вези са тим како види свет око себе и како говори о њему. За тај избор потребно је да постоји нека врста ауторитета, најчешће самог говорника, али и других учесника и ситуација у којој се говорник налази (Timberlake, 2007: 315). Овако дефинисана, модалност обухвата широк спектар значења која се одређују кроз категорију начина (морфолошка модалност).

Различити језици имају различите начине: класични грчки има индикатив, конјунктив, оптатив и императив (лични) и инфинитив и партицип (неодеређени или нелични), модерни грчки нема оптатив и инфинитив, а српски има индикатив, потенцијал, односно кондиционал и императив, док је оптатив функционалан само у одговарајућем синтаксичко-семантичком окружењу (лични), најзад српски има и инфинитив и партицип (неодеређени или нелични начин). У сва три случаја индикатив се као реална радња која изражава објективно тврђење конфронтира са осталим облицима начина. Ова разлика је универзална.

Индикатив у принципу нема обележје који би показивао став субјекта према глаголској радњи, што значи да нема неке посебне морфолошке карактеристике као начин осим личних наставака (и ознака за време).

Императив, иако семантички богат и у том смислу маркиран, такође нема неку посебну модалну карактеристику и морфолошки је најчешће сама основа глагола⁷.

Постоји и начин (модус), конфронтан индикативу и императиву, који изражава читав спектар модалности, од потенцијала до иреала, укључујући ублажену императивност, затим оптативност или прохибитивност. Отуда у различитим језицима може имати различито значење, или значења, односно посебан регистар значења, тако да за њега нема јединственог назива: *субјунктив*, на пример, означава субординацију и користи се у зависним реченичним структурама. С друге стране *кондиционал* указује на једну од основних функција маркиране модалности - контингенцију у експлицитним кондиционалним структурама, док *потенцијал* покрива широк спектар модалних значења везаних за будућност (Timberlake, 2007: 326).

Како у грчком, тако и у српском, иако постоји сагласност у вези са морфолошком реализацијом начина у оба језика, споран је њихов тачан број. Наиме, недоумица настаје због различитих критеријума за категоризацију ове граматичке категорије, јер се она може посматрати са морфолошког, али и са синтаксичког становишта, што понекад није јасно рашчлањено, те због тога може доћи до забуне.

Од расправе између Дзарданоса (Τζάρτζανος, 1932, 1934) и Андриотиса (Ανδριώτης, 1932-1234) у вези са постојањем конјунктива у грчком, неки лингвисти су занемарили разлику између индикатива и конјунктива истичући у први план разлику између свршеног и несвршеног вида. Упркос томе, чини се да је опште

⁷ Императив није начин у ужем смислу као што ни вокатив није падеж као остали. И вокатив и императив могу бити сваки за себе самостална реченица (са узвичником као завршним знаком интерпункције). Улога императива у конјугацији је слична улози вокатива у деклинацији, штавише, у српском вокатив често подразумева императив, иако то није обавезно. Императив у српском не мора имати исту основу као индикатив, а за треће лице у оба броја користи се речца *нека*. У савременом грчком језику постоји само императив презента актива и медиопасива: основа је презентска са посебним личним наставцима.

прихваћена разлика између индикатива, конјунктива и императива (Leontaridi, 2001: 38).

2.1.2 Морфолошке одредбе за категорију начина и модалности

2.1.2.1 Глаголски начини у савременом грчком

Начин⁸ је граматички одраз модалности. Најсигурнија дефиниција граматикализованих⁹ категорија у једном језику заснива се на морфолошким критеријумима. Ако занемаримо лексички ниво, спојеве са речцама *να* и *ας* могу се употребити уз све личне глаголске облике и имају исте карактеристике: користе речцу *μην* за негацију и дозвољавају положај личне заменице само између речце и глагола.

Од мањег је значаја да ли ће се ови облици назвати конјунктивом (Βελούδης & Φιλιλπάκη-Warburton, 1983¹⁰) или начинским облицима (Κλαίρης-Μπαμπινιώτης, 2005) или неким другим називом: у сваком случају су постојећи спојеве и везују се за исказивање модалности¹¹. Неки други показатељ модалности нема битну улогу у организацији глаголског система савременог грчког, иако је значајна вишеструка функција глагола за исказивање начина (могућности и нужности) *μπορώ/μπορεί* и *πρέπει*¹² (Πακώβου, 1999; Τσαγγαλίδης, 2003; Tsangalidis, 2009).

„Синтаксички начини¹³“ које посебно издваја Тријандафилидис (Τριανταφυλλίδης, 2002: 315) значењски су одређени модалним речцама *θα*, *να* и *ας*¹⁴. Морфолошки не постоји ништа нарочито у вези са овим спојевима: уколико сви могу

⁸ *τρόπος/έγκλιση*

⁹ Више о процесу граматикализације видети код Κανακиса (Canakis, 2015: 66-73).

¹⁰ Упор. Βελούδης, 2017.

¹¹ Цангалидис (Τσαγγαλίδης, 2017) пише о потешкоћама у описивању категорије начина у савременом грчком и њеном поређењу са другим језицима.

¹² Како наводе Пипер и Клајн (2013: 180), у српском се „реалност индикатива може неутрализовати употребом посебних модалних речи као што су модални глаголи *моћи*, *требати*, *морати*, *смети*, *хтети* и др., модалне речи за оцену вероватноће реалности исказа као *можда*, *вероватно*, *сигурно* сл.“

¹³ *συντακτικές εγκλίσεις*

¹⁴ Велудис (Βελούδης, 2017) преиспитује условљеност употребе „зависних облика“ (нпр. *περάσω*) искључиво уз наведене модалне речце, наводећи низ примера у којима употреба овог облика зависи од његовог „суседства“.

да се сврстају у индикатив (Βελούδης & Φιλιλπάκη-Warburton, 1983), онда се ту могу сврстати и потенцијал¹⁵ и евентуал¹⁶. Исто тако, ако се спојеви са *να* и *ας* сматрају модалним или облицима конјунктива, ту може да се сврста и оптатив¹⁷ (Τσαγγαλίδης, 2012: 1167).

Када је реч о начинима у савременом грчком језику, постоји недоумица у вези са критеријумима за његово одређивање и поставља се питање да ли су ти критеријуми искључиво морфолошки или и семантичко-синтаксички (Leontaridi, 2001: 46).

Недоумица у вези са постојањем конјунктива као посебног начина у савременом грчком језику покреће већ поменућу расправу двојице грчких лингвиста, Дзардзаноса и Андриотиса.

Андриотис (Ανδριώτης, 1934) заступа став да конјунктив не постоји у савременом језику и оштро критикује Дзардзаносово залагање за опстанак ове категорије. Наиме, Андриотис износи низ аргумената којима оспорава постојање конјунктива. Сматра да су савремени граматичари само пренели ову категорију из класичног грчког језика налазећи упориште у сасвим површном мишљењу да се облици конјунктива употребљавају у зависним реченицама. С обзиром на то да су се дуги вокали из класичног грчког скратили и да су облици за које граматичари тврде да су облици конјунктива заправо једнаки облицима индикатива, Андриотис не види сврху разликовања ових облика од облика индикатива. Мисли да су облици конјунктива изумрли и оспорава их чак и у самосталној употреби, јер су део стереотипних конструкција¹⁸. Један од најубедљивијих аргумената у прилог непостојању конјунктива јесте тај да су се самостални облици овог начина сачували само уз одређене везнике и речце и да се користе уместо неких дотадашњих облика, какав је био, на пример, инфинитив¹⁹. Такође, облике у споју са *να* и *ας* сматра

¹⁵ δυνητική έγκλιση

¹⁶ πιθανολογική έγκλιση

¹⁷ ευχητική έγκλιση

¹⁸ Андриотис наводи примере тзв. –δεν- стереотипних реченица *γράφει δε γράφει, μιλήσεις δε μιλήσεις* (писао не писао, говорио не говорио)

¹⁹ *να γράψω* уместо инфинитива *γράφειν*

императивним, а исте облике у споју са *αν*, *όταν* и *σαν* сматра облицима индикатива без обележја за футур *θα*.

Одговор на овакво противљење постојању конјунктива уследио је у два чланка (Τζάρτζανος, 1934, 1936), у којима Дзардзанос указује на то да конјунктив само наизглед не постоји због поклапања облика са индикативом, али да је лексички и психолошки његово постојање потпуно оправдано, као и то да уколико га у стереотипним изразима не посматрамо као конјунктив, не знамо у које време индикатива да га сместимо. Он такође оспорава Андриотисову тврдњу да је конјунктив „мртав“, јер историјска граматика то не доказује. И на крају, као основни контрааргумент истиче чињеницу да поједностављивање правописа не може да буде основни разлог за негирање ове категорије и смештање облика конјунктива у индикатив.

У лингвистичкој литератури, како смо претходно споменули, постоје опречна виђења у вези са постојањем категорије конјунктива у савременом грчком језику (Thumb, 1910; Τζάρτζανος, 1946; Mirambel, 1978; Lightfoot, 1979). Одређени аутори мишљења су да индикатив постоји у савременом грчком (Thumb, 1910; Τζάρτζανος, 1946; Mirambel, 1978), док се други воде језичком економијом сматрајући да конјунктив као морфолошка категорија (више) не постоји. Велудис и Филипаки-Варбуртон (Βελούδης & Φιλιλάκη-Warburton, 1983) сврставају се тако на страну аутора који оправдавају постојање конјунктива као засебне категорије, што објашњавају искључиво морфолошким и синтаксичким критеријумима, а не правописом нити семантичким критеријумима.

Веома убедљив аргумент за постојање значења конјунктива јесу две негације (*δεν* и *μην*) у независним реченицама, чија је употреба веома стриктно одређена. *Δεν* може да се појави само уз облике индикатива, док се *μην* употребљава уз облике *σα* и *ας* и који се најчешће називају конјунктивом (Τζάρτζανος, 1946; Mirambel, 1978). Такође, убедљив разлог је и тај што облици који се користе уз *να*²⁰ увек изражавају

²⁰ Hesse (2003: 30-31) ове облике назива „перфективном не-прошлошћу“ (perfective non-past) и истиче да су они у веома широкој употреби у савременом грчком уз речце *θα* и *να*. Међутим, ови облици никада нису граматички самостални изузев у фразама типа „*φύγεις δε φύγεις*“ (отишао не отишао). Holton, Mackrige & Philippaki-Warburton (2004: 220) исте облике називају „зависним“ (dependent) и

глаголски вид (*να γράφω/γράφω, να μιλάω/μιλήσω*), док индикатив не изражава ову опозицију (*γράφω, μιλήσω*)²¹.

Наизглед се чини да је постојање конјунктива одређено употребом речци *να* и *ας*, јер она прави разлику између индикатива и конјунктива и истовремено „чува“ граматичност реченице са свршеним облицима. Овим би се у потпуности оправдало постојање конјунктива да не постоји још једна речца, *θα*, којом се у савременом грчком изражава будућност, а која такође захтева облик конјунктива као и претходне две речце.

Дијахронијско објашњење за постојање овог феномена јесте то што се ова речца развила од израза *θέλει να*, где се опет облик конјунктива везује за речцу *να*, али се савремени аутори не слажу са оваквим ставом сматрајући да се облици са *θα* само фонолошки подударају са обликом конјунктива, и да је футур²² у савременом грчком изражен индикативом (Warburton & Prabhu, 1972: 204). У прилог оваквом становишту иде и чињеница да је уз футур могуће користити само негацију са *δεν*.

И поред недоумице о постојању конјунктива као засебног начина, различити аутори на готово исти или сличан начин дефинишу глаголски начин. Тако Тријандафилидис сматра да ова језичка категорија подразумева „различите облике које поприма глагол да би изразио намеру оног ко говори“ (Тријандафилидис, 1995: 179).

поред употребе уз наведене речце наводе и њихову употребу уз *ας, αν, εάν, έτσι και, όταν, άμα, μόλις, αφού* и уз корелативне заменице *όλοισ, όλου, όλως*. И они, попут Хесеа, наводе да се ови облици самостално могу употребити идиоматски или уз везнике *είτε...είτε*.

²¹ Ово се може довести у везу са инјунктивом, који синтаксички и значењски одговара перфективном презенту. Облик инјунктива употребљава се 1) у индикативу, али са претеритним значењем; 2) у индикативу презента, али не у значењу садашњег времена које се односи на садашњост, већ у значењу које показује да се исказ не односи ни на будућност, ни на прошлост; 3) у волунтативном или уопште конјунктивном значењу; 4) у футурском значењу (Белић, 1932: 1-2). Тако облике конјунктива у савременом грчком можемо довести у везу са обликом инјунктива у конјунктивном значењу којим се исказује свршеност глаголске радње, као што је случај и са свршеним презентом у словенским језицима, који се употребљава у конјунктивним реченицама равноправно са облицима имперфективног презента, док индикативна употреба презента искључује употребу перфективних облика. Из овога се закључује да се презент употребљен у модалном значењу своди на глаголски вид (Белић, 1932: 2).

²² Порекло футура се везује за конјунктив, односно дезидератив, јер је футур означавао радњу чије се будуће вршење жели, али је ипак неизвесно. Теоријски, сваки презент може послужити као футур у смислу непосредног вршења радње. Порекло футура није у и.е. него су језици будућност изражавали и дефинисали различито.

Сматра да говорник може исказати значење глагола на три начина: као стварни догађај, као нешто релативно или евентуално или као наредбу, те стога разликује:

1. **индикатив** (οριστική): којим се идеја изражена глаголом представља као нешто стварно и извесно, без обзира на то да ли је реч о потврдном, одричном или упитном облику;
2. **конјунктив** (υποτακτική) којим се представља идеја исказана глаголом као нешто што желимо или очекујемо да се догоди и
3. **императив** (προστακτική) којим је изражена идеја коју глагол изражава приказана као заповест или жеља²³.

Ове облике назива личним начинима, јер „имају увек посебне облике за различита лица“, док у посебну групу неличних начина (απόρροπες εγκλίσεις) сврстава инфинитив (απαρέμφατο)²⁴ и партицип (μετοχή) (Тријандафилидис, 1995: 179).

За разлику од Тријандафилидиса и других, Дзардзанос у својој *Νεοελληνική σύνταξις* (1996: 279) даје нешто другачију дефиницију начина:

„Глаголски начин је глаголски тип или глаголска перифраза која приказује унутрашње стање говорника у вези са значењем глагола“.

Овом дефиницијом се став говорника истиче у први план, док се не спомиње морфолошки критеријум присутан код других граматичара.

Издавају се три начина на које говорник изражава свој став у вези са значењем глагола:

1. прихвата га као стваран догађај и потврђује га
2. прихвата радњу као могућу

²³ Цитирамо примере: Индикатив: *πέφτει χιόνι* (пада снег), *δεν πέφτει χιόνι* (не пада снег), *πέφτει χιόνι*; (зар пада снег?). Конјунктив: *όταν πέσει χιόνι, σε περιμένω* (када падне снег, чекам те), *θέλω να μου γράψεις* (желим да ми пишеш). Императив: *φύγε* (одлази, бежи), *άκουσέ με* (чуј ме).

²⁴ Инфинитив се дефинише као непроменљив глаголски облик који служи за грађење неких других глаголских времена и може бити активан (*δέσει, γράψει, βρέξει*) и пасиван (*δεθεί, γραφεί, βραχεί*).

3. приказује радњу као жељу²⁵.

Граматички, типолошки или морфолошки у савременом грчком разликују се индикатив, императив и конјунктив. Дзардзанос напомиње да синтаксички и семантички постоји много више начина, као и то да поједини лингвисти оспоравају постојање конјунктива због његовог граматичког поклапања са облицима индикатива у презенту. Међутим, постојање конјунктива оправдава његовим различитим облицима у аористу, као и негацијом која се разликује од оне у индикативу.

Холтон и др. (Holton et al., 2000: 204) начин везују за различите глаголске структуре које су у непосредној вези са различитим функцијама. Како би се разликовао начин глаголских облика, глаголски облици треба да се разликују морфолошки (према наставцима) или на основу речци које им претходе и одређују глаголски облик. Стога закључују да је начин категорија која је одређена граматички. За категорију начина везују и модалност, која служи за одређене семантичке функције које сваки језик исказује кроз одређени глаголски начин.

И ови граматичари разликују три врсте глаголских начина: индикатив, конјунктив и императив који се морфолошки разликују по томе што само императив има сопствене наставке, док се разлика између индикатива и конјунктива огледа у избору речци које се користе уз глагол и у избору одричних речци. Тако се негација $\delta\epsilon\nu$ користи уз индикатив, док се негација $\mu\eta\nu$ користи уз конјунктив.

Ови граматичари индикатив дефинишу као „објективни опис радње или стања“ који смешта радњу или стање у прошлост, садашњост или будућност. Тако се индикативним сматрају сви глаголски изрази који имају негацију $\delta\epsilon\nu$ (Holton et al., 2004: 205), док је основна функција конјунктива исказивање жеље, могућности, а императивом се наређује.

Најзад Холтон и др. поред ових глаголских начина, издвајају и категорију модалности као засебну, разликујући тако и друге начине на које се исказује садржај реченице. Тако глаголом може да се исказе претпоставка, жеља, вероватноћа,

²⁵ Цитирамо примере аутора: 1. Νίκησαν οι σύμμαχοι. (Победили су савезници). 2. Θα νικούσαν οι σύμμαχοι. (Победили би савезници). 3. Είθε να νικήσουν οι σύμμαχοι. (Да победе савезници.)

дужност, способност, што не мора бити означено глаголским наставком или речцом унутар глаголске целине, већ се може исказати употребом различитих везника, времена, начина или безличним глаголима. Тако се у модалности убрајају:

1. услов
2. жеља
3. дужност
4. могућност
5. вероватноћа.

Сличан став имају и Клерис и Бабињотис (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 2005), који начин такође доводе у везу са модалношћу. Као и Дзардзанос (Τζάρτζανος, 1946: 279-280), ови аутори у први план истичу став говорника у вези са радњом и сматрају да свака глаголска форма исказује истовремено и време и аспект и модалност (начин). Термин „начин“ сматрају традиционалним и недовољним, јер се овај термин ограничава на морфолошко разликовање на основу глаголских наставака и не укључује све ставове које говорник може да заузме у односу на радњу. С обзиром на то да се индикативом у његовим најчешћој употреби не изражавају модалности²⁶, ови аутори начине деле на индикатив (у традиционалном смислу) и модалности (конјунктив и императив као и низ модалности попут концесије, сумње, жеље...).

2.1.2.2 Глаголски начини у српском

Глаголским облицима, поред времена, исказује се и лични став говорног лица према ономе што је глаголом исказано и у том случају говоримо о категорији начина, коју српски граматичари различито посматрају.

Наиме, постоји неслагање у вези са бројем и самим глаголским облицима²⁷ који служе за исказивање става говорног лица према радњи исказаној реченичним

²⁶ Постоје и модалне употребе индикатива са које аутори наводе следеће примере: "Ένα καφεδάκι το έλινα τόρα. (Попио/–ла бих кафу сада.) Το λεωφορείο πέρασε, δεν μτορεί! (Мора да је прошао аутобус!)

²⁷ Стевановић (1986: 701) пише да је у далекој прошлости постојало много више начина него данас и да се у општеиндоевропској језичкој заједници најчешће говори о оптативу (начину за жељу) и

предикатом. Тако Пипер и Клајн (2013: 183) у категорију начина сврставају индикатив, императив и потенцијал, док Станојчић (2010: 164) пак у категорију начина сврстава императив, потенцијал и футур II. Пипер и др. (2005: 453) наводе како у српском глаголском систему постоје само два начина: императив и потенцијал, којима се исказују модална значења, али могу служити и за исказивање временских значења. Исти аутори (2005: 1003) сматрају да је „примарна функција глаголског начина одређивање садржаја предиката као реалног (сви видско-временски облици индикатива) или нереалног (облици потенцијала и императива)“.

Управо ова функција категорије глаголског начина биће у фокусу нашег истраживања, јер ћемо се усредсредити на индикатив претеритних времена. С тим у вези, следићемо мишљење Стевановића (1958: 23), који сматра одређивање времена радње према тренуцима говорења синтаксичким индикативом, а одређивање према било коме другоме моменту- синтаксичким релативом (упор. Јовановић-Симић, 2016).

Посебно ћемо се позабавити модалношћу као семантичко-прагматичком категоријом, чије је „граматичко језгро“ категорија начина као једна од централних категорија у морфологији глагола и синтакси (Пипер и др., 2005: 636).

2.2 Категорија времена

Сви језици располажу низом лексичких и граматичких средстава за исказивање времена у ком се нека глаголска радња догодила и колико је трајала, да ли се уопште догодила или ће се догодити у будућности, по први пут, да ли се редовно понавља и да ли се одвија пре, после или напореда са другом радњом. Та

конјунктиву (проспективу). Сматра да су се управо из ових значења развила и друга начинска значења. Неки лингвисти су веровања да је у општеиндоевропској језичкој заједници заправо постојао само један начин- конјунктив, који се задржао и у савременим језицима поред кондиционала и императива. У српском језику кондиционал се назива потенцијалом. Напомиње се да императив и кондиционал не означавају само заповест и могућност, него и многе друге субјективне ставове према ономе што је исказано предикатом, па тако постоје оптатив, проспектив, дубитатив, делибератив и др.

средства укључују граматичке категорије попут глаголског времена и аспекта, разне временске адвербијале и партикуле, као и законитости дискурса према којима се излаже след глаголских радњи.

У многим језицима време је дубоко укорјењено у граматички систем, те је тако немогуће употребити реченицу у којој не постоји глаголско време. То је управо и разлог томе да се неки језици не могу замислити без категорије времена, али и категорије аспекта, као инхерентног дела глаголског система. Стога се ове две категорије у традиционалним граматикама не одвајају једна од друге и заједно представљају глаголски систем језика.

Иако толико дубоко укорјењене у многе језичке системе, категорије времена и аспекта не постоје у неким језичким системима (попут кинеског). То пак не значи да такви језици немају начине за исказивање прошлости, садашњости или будућности, или да ли радња траје или је завршена. С друге стране, у језицима као што су грчки, енглески или француски, глаголско време и аспект исказују се кроз морфологију глагола, адвербијалима, инхерентним темпоралним особинама глагола и принципима дискурса. Стога је и за проучавање категорије времена потребно сагледати шири оквир (Klein & Li, 2009: 1).

Веома је тешко дефинисати време с обзиром на то да овај термин различито употребљавају многи лингвисти и филозофи. Код традиционалних граматичара време се одређује као вербална категорија која служи за исказивање прошлости, садашњости и будућности (Jespersen, 1924; Τζάρτζανος, 1946) као и за описивање начина на који говорник представља глаголску радњу (у трајању, као целину итд.) (Τζάρτζανος, *ibid.*). Ово се пак не подразумева само по себи, јер такође можемо увидети да различити језици категоризују време на различите начине (Lyons, 1977: 305), што не подразумева нужно поделу на прошлост, садашњост и будућност, док се с друге стране прихвата становиште према којем се начин на који говорник поима и представља глаголску радњу везује за аспект, а не за време (Худорopoulos, 1996: 97).

За описивање времена као граматичке категорије, потребно је осврнути се на дефиницију времена. Код Псалту-Џојси (Ψάλτου-Joycey, 1991: 16-17) наводи се да се у филозофији време односи на формалне елементе сличности, попут веза између

антериорности, симултаности и постериорности у много различитих система. Она сматра да овакав избор употребе термина време повезује многобројне површински различите системе почев од оних који се традиционално називају временом до оних који припадају различитим синтаксичким типовима и концептуализацијама, али врше исту функцију у различитим језицима.

Такође наводи и то да Lyons (1977: 678) дефинише време као „део деиктичког оквира временске одреднице који граматикализује однос времена описане ситуације и временске нулти тачке деиктичког контекста“ и истиче да је „емпиријска чињеница то да се време остварује кроз морфолошку варијацију глагола“.

У овом истраживању водићемо се традиционалном виђењем времена као граматичке категорије реализоване у систему морфолошке варијације глагола како би исказала временску деиктичку везу између момента говора и времена када се радња догодила. Ова традиционална дефиниција наизглед је сажета и потпуна, јер на основу ње одређујемо да ли је одређена језичка структура заиста смештена у неки временски оквир и да ли је граматичка категорија, те је тако проглашавамо временом. Међутим, Comrie (1985: 9) ову дефиницију сматра ограничавајућом, поредећи примере из енглеског језика за које у једном случају можемо рећи да је дистинкција временска, а у другом случају аспектна, иако је реч о два различита садашња времена²⁸.

Најједноставније би било рећи да се граматикализација односи на интегрисање у граматички систем појединог језика, док се под лексикализацијом подразумева интегрисање у речник, без икаквих последица по граматички систем. Иако ова дефиниција јасно разликује граматички од лексичког сегмента, ова разлика може се схватити и у интеракцији двају параметара: обавезне експресије и морфолошке повезаности. Граматикализација укључује оба параметра, док их лексикализација искључује, али постоји и много граничних случајева који се не могу сврстати ни у граматикализацију, ни у лексикализацију (Comrie, 1985: 10).

Комри (Comrie, 1985: 12-13) сматра да је за одређивање времена потребно установити арбитрарну референтну тачку на основу које можемо да сместимо радњу у време, због тога што време само по себи не даје никакав ослонац где би радња

²⁸ John sang./John sings. John sings./John is singing.

могла бити смештена. С обзиром на то да време нема почетак, не можемо сместити догађај у односу на тај почетак, а ако пак време има крај, не знамо где се он налази, тако да такође не можемо одредити крајњу тачку.

Када је пак реч о граматичком времену, референтна тачка је обично садашњи тренутак, а време смешта радњу у тачку говорења, пре те тачке или после ње, што време чини деиктичком категоријом, за разлику од аспекта, који је недеиктичка категорија, јер унутрашња структура радње није везана за временске тачке (Comrie, 1985: 14).

У многим језицима време се исказује морфолошким средствима. Тако језици попут енглеског, француског, немачког, савременог грчког маркирају време глаголским обликом или користе модални/помоћни глагол или партикуле. С друге стране, постоје одређени језици који не поседују темпоралне морфеме за реализацију времена. Тако језици попут мандаринског кинеског или језика Хопи немају никакав граматички систем за исказивање локације у времену. Уместо тога користе време или начин или прагматичке принципе, или деиктичке темпоралне адвербијале како би исказали време.

У суштини разликујемо два типа времена: апсолутни и релативни. Апсолутно време узима садашњи тренутак као деиктичко полазиште, док релативно време за полазиште има одређено време у дискурсу, које не мора увек бити садашњи тренутак. Примери апсолутних времена су прошла и садашња времена, док се перфекат и футур II сматрају релативним временима (Худопулос, 1996: 33-34).

Апсолутно време је традиционални термин који се односи на времена којима је садашњи тренутак деиктички центар. Овај термин је непрецизан због тога што апсолутна временска референца није могућа, јер је смештање радње на временску осу релативно у односу на већ неку утврђену временску тачку. Садашњи тренутак је низ тачака које можемо одабрати као референтну тачку. Насупрот апсолутном времену, коме је тренутак говорења деиктички центар, постоји и релативно време које подразумева да садашњи тренутак није деиктички центар. Стога на основу деиктичког центра разликујемо прошло, садашње и будуће време (Comrie, 1985:36).

2.2.1 Семантичке теорије о времену

У својој дисертацији Ксидопулос (Xydopoulos, 1996) даје преглед семантичких теорија о глаголским временима. Наиме, он полази од Јесперсенове теорије (Jespersen, 1924) која разликује време и глаголско време (time and tense). Време се тако посматра као категорија која не зависи од језика, док глаголско време варира од језика до језика. Према овој теорији различита глаголска времена су сама по себи примитивна. Основна замерка овој теорији јесте та што је једнодимензионална, тј. што је време једнодимензијално приказано правом линијом. Ксидопулос (1996) сматра да је недостатак ове теорије тај што се њоме не могу јасно приказати сложена глаголска времена.

Како Биник (Binnick, 1991: 110-111) наводи, Јесперсен није сматрао битним имплицитне категорије попут аспекта у граматички индоевропског глагола и није имао јасан концепт граматичке или значењске категорије повезане са експлицитним обликом или облицима. У вези са тим категоријама био је прилично традиционалан. Признавао је један вид апстракције и, иако је разумео аспект, никада није развио модел аспекта у складу са својим моделом времена. За њега су перфекат, плусквамперфекат и презент једнака и проста времена.

Такође је Јесперсонова теорија третирали наставке за глаголска времена као „маркере“ за време. Аспект није имао једнак статус у индоевропском глаголском систему. И данас се у већини европских језика глаголски наставци сматрају временском дистинкцијом, док је аспект обележен на неки други начин, али има веома важну улогу у семантици „временских маркера“.

И сам Јесперсен примећује да његов систем не покрива све категорије времена као ни сва глаголска времена. Стога се сматра да његова теорија није сасвим адекватна, али је управо због те неадекватности инспирисала многе касније покушаје да се реши проблем који Јесперсен није успео да реши.

Приказ релативних времена увео је филозоф и логичар Рајхенбах (Reichenbach, 1947) како би се изборио са потешкоћама у Јесперсоновом систему апсолутних времена. За разлику од Јесперсена, за Рајхенбаха времена нису

примитивна и нису подељена искључиво на три сегмента у односу на „сада“, већ на везу између времена говорног чина (S), времена догађаја (E) и апстрактне референтне тачке, темпоралног „угла посматрања“ (R). Он предлаже мултидимензионалну (трипараметралну) теорију глаголских времена такође признајући временску линију. Врста односа која може да се јави између ове три тачке јесу anteriornost, posteriornost и simultanost. Однос између R и E одређује да ли ће време бити апсолутно или релативно. У случају да се референтна тачка и тренутак догађања подударају, време је апсолутно, а ако се не подударају, релативно. Референтна тачка је корисна из два разлога; први је тај што прави дистинкцију између апсолутног и релативног глаголског времена, а друга што укључује временске адвербијале.

Предност Рајхенбахове теорије је у томе што постоји начин за систематизацију времена. Релативна времена условљена су везом R и S, док су проста или апсолутна времена она у којима се R поклапа са S. Другим речима, разлика између апсолутних и релативних времена је у томе да ли R коинцидира са S или не.

Предност ове теорије је у томе што се лако може направити разлика између перфекта и претерита, као и то што се на основу референтне тачке може решити проблем адвербијала (Binnick, 1991: 112).

Међутим, и ова теорија, иако потпунија од претходне, има своје недостатке. Као основну замерку овој теорији Ксидопулос (1996) истиче комбиновање и везаност сва три елемента (S, E, R), што и Комри (Comrie, 1985) оспорава заступајући корелацију између S и R и E и R. Он такође користи тренутак говорења и тренутак догађања и њихов однос спецификује као anteriornost, posteriornost и simultanost, док Рајхенбахову референтну тачку користи како би приказао релативна времена.

Поред Рајхенбахове теорије постоји још и веома слична њој Булова теорија која разликује „оријентационе осе“, које се грубо могу поистоветити са референтним тачкама Рајхенбаховог система.

Бул (Bull, 1960) сматра да је свако посматрање заправо оса посматрања и самим тим полазиште, „садашња тачка“ (PP) која дозвољава постојање три вектора²⁹, јер свака оријентациона оса може да има свој смер. Слично Рајхенбаху, и Булова теорија је у односу на Јесперсенову дводимензионална, али је њена основна разлика у односу на претходне теорије у томе што може свом систему да прилагоди и кондиционални перфекат тако што уводи и четврту осу, осу ретроспективне антиципиране тачке (Retrospective Anticipated Point RAP), која није директно повезана са PP осом, већ са осом ретроспективне тачке (RP). Такође, Булове осе не налазе се на истој временској линији (Binnick, 1991: 116-117).

У напору да се одлучимо да одређени јединствен теоријски приступ, одлучили смо се за Хорнстајнову теорију (Hornstein, 1993) о глаголским временима, која се ослања на Рајхенбахову теорију, те се стога спомиње и као неорајхенбаховска теорија. Ова теорија нуди семантички приступ у проучавању глаголских времена. Значај ове теорије јесте у томе што, за разлику од Рајхенбахове теорије, признаје само директну везу између S и R и E и R. Наиме, он сматра да не постоји директна веза између S и E ни за једно глаголско време, већ да у тој вези увек посредује тачка R (Hornstein, 1993: 109).

Значај R тачке најочигледнија је код глаголских времена у чијим подсистемима не постоји повезаност са друге две тачке. То су времена која не морају да исказују симултаност ни са E ни са S, као што је случај са плусквамперфектом. У једном таквом времену, у ком је тачка R независна, не би се могао приказати подсистем без постојања ове тачке, чак и да се то време посматра изоловано од других. Да у овом случају постоји директна повезаност између тачака E и S, не би постојала разлика између на пр. плусквамперфекта и аориста у грчком. Имајући у виду и тачку R, могу се разликовати времена у чијим подсистемима је та тачка симултана са неком од друге две тачке, и времена где је ова тачка самостална. Хорнстајн дефинише лингвистичко време на начин на који то чини и Рајхенбах: "It is a complex of three points (S, R, and E), temporally ordered with respect to one another. One of the points, S, is a deictic element anchored within the discourse situation, often to

²⁹ Постоје нулти, минус и плус вектор.

the moment of speech. The primary tense relationship is between S and R, a reference point. E, the event point, is located through its relationship to R" (Hornstein, 1993: 14). Када Хорнстајн инсистира на постојању тачке R за сва глаголска времена у природним језицима и истиче као примарну њену везу са S, слаби разлика између апсолутних и релативних времена.

Хорнстајн заправо сматра да је функција R тачке да означи на који начин глаголско време може да се комбинује са другим елементима који означавају глаголско време у контексту. У духу чомскијанске традиције, где се теорија посматра као нешто реално, и R тачка се у свим глаголским временима посматра као реалан феномен. Наводи да за садашњост, прошлост и будућност тачка R није семантички видљива, али је свакако присутна (Hornstein, 1993: 112). Идеја да ова тачка постоји као таква образлаже се аргументом да је при усвајању матерњег језика код деце урођено знање о постојању R тачке за сва глаголска времена и да је то део универзалне граматике (Hornstein, 1993 : 112).

У подсистемима у којима се R тачка не додирује E или S, ове две тачке немају директну међусобну везу, већ она постоји на основу везе са тачком R. У Рајхенбаховим подсистемима тачка R јавља се заједно са тачкама E или S, те је веза између E и S директна, тако да се E везује за антериорност, постериорност или симултаност у одосу на S. Међутим, подсистем који се састоји само од ових двеју тачака, не успева да прикаже која од ових тачака кључна за одређивање глаголског времена. Због тога је неопходно увести тачку R, како би се одредила темпоралност глаголског времена. Могу се раздвојити и подсистеми у којима би се разликовале тачка R која је неопходна за интерпретацију глаголског времена и тачка R, која није нужни елемент за интерпретацију темпоралности, већ пружа могућност за комбиновање глаголских времена и контекстуалних елемената који у казују на темпоралност. На тај начин се не губи дистинкција између апсолутних и релативних времена, нити нестаје информација о синтаксичком понашању глаголског облика (Dyvik Cardona, 2008: 693).

Глаголско време се на основу ове теорије везује за аспект, те се тако глаголско време дефинише као смештање догађаја у време, а аспект као одређивање интерне „временске контуре“ догађаја.

2.2.2 Глаголска времена у савременом грчком

Мозер (Μόζερ, 2005: 17) граматичко време дефинише као „категорију која смешта сваки догађај на временску осу, у прошлост, садашњост или будућност“. Потребно је пак разликовати у односу на које друге факторе се може дефинисати време, те стога ова три временска ступња могу се односити на тренутак говора или се може довести у везу са неком другом радњом, која може бити симултана, антериорна или постериорна.

Како бисмо могли у потпуности да сагледамо категорију времена, неопходно је да се осврнемо и на категорију глаголског аспекта. Глаголски аспект омогућује да се радња доведе у везу са „унутрашњим временским саставом“ (свршено или несвршено), што је у грчком језику изражено разликовањем аористне и презентске основе:

- (1) Ο αρχιτέκτονας σχεδίασε μια βιβλιοθήκη.
Архитекта је саздао библиотеку.
- (2) Ο αρχιτέκτονας σχεδίαζε μια βιβλιοθήκη.
Архитекта је саздавао библиотеку.

Имајући у виду претходне дефиниције како времена, тако и глаголског вида, можемо закључити да основна разлика између ове две глаголске категорије јесте та што глаголски аспект не смешта радњу на временску осу, већ се искључиво везује за „унутрашњи временски састав“ (Μόζερ, 2005: 18).

За разлику од лексичког изражавања времена, које представља неограничен избор, граматичко време може да пренесе само један тип временске информације: смешта радњу на временску осу. Временска оса може да се прикаже као права

линија, која се протеже у недоглед од централне тачке која означава садашњост. Све тачке лево од садашњости припадају прошлости, док све тачке десно од садашњости припадају будућности:

Временска оса

Оваква подела времена чини се да је прилично устаљена у антрополошким круговима, који поимају време чисто граматички и заједничка је за све индоевропске језике (Мóζερ, 2005: 63-64).

Независно од прецизне поделе глаголског система, свака радња може да се смести у прошлост, садашњост или будућност (реч је о такозваном „апсолутном“ времену), или се може довести у везу са неком другом радњом, исказујући на тај начин симултаност, антериорност и постериорност у односу на ту радњу (релативно време). У овом другом случају радња са којом се пореди друга радња може да се смести у прошлост, садашњост или будућност (псеудорелативно време) или да не буде временски одређена (право релативно време). Сматра се да се у савременом грчком презент, имперфекат, аорист и футур користе као апсолутна времена, плусquamперфекат и тренутни футур II као псеудорелативна (исказују превремено у прошлости, односно у будућности) и партицип презента као право релативно време које најчешће исказује истовременост.

Времена у грчком језику могу се поделити према сложености (проста и сложена глаголска времена), према темпоралности и аспектуалности. Времена се према сложености деле на проста и сложена у зависности од тога да ли се састоје од једне или више речи. У проста (монолектичка) глаголска времена спадају презент, имперфекат и аорист, док су сложена глаголска времена (перифрастична) футур, перфекат и плусquamперфекат.

На основу темпоралности, глаголска времена деле се на прошла, садашња и будућа у зависности од њиховог положаја на временској оси. И грчки граматичари (Тријандафилидис, Τριάνδαφίλης) једногласни су у оваквом дефинисању времена, али до неслагања долази када је реч о смештању перфекта на временску осу. Примера

ради, Тријандафилидис перфекат сврстава у садашња, а Цопанакис у прошла времена. У садашња времена оба граматичара сврставају презент, у будућа времена трајни, тренутни и перфективни футур и у прошла аорист, имперфекат, плусквамперфекат, док се перфекат, како смо претходно споменули, сврстава у садашња, односно прошла времена.

Мирамбел (Mirambel, 1978: 141) тако сматра веома важном аспектну страну глаголског времена и истиче да време не може да се посматра одвојено од аспекта, те да стога у грчком не постоји „чисто време“; такође сматра да, како би се изразило време, у грчком постоје облици само када се нешто сматра реалним (индикатив), док чим се покуша исказати нешто иреално, то више не представља време. Време се исказује кроз прошлост, садашњост и будућност.

Клерис и Бабињотис (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 2005) истичу да сваки говорник смешта радњу на неку тачку временске осе и да садашње време сматра „својом садашњошћу“, тј. тренутком говорења. Међутим, та садашњост је тренутна, тако да већ у наредном тренутку постаје прошлост. Без обзира на то, садашње време обухвата много већи распон тачака на временској оси од само једног тренутка говорења. Такво смештање радње у тренутак говорења називамо *граматичким временом*, које се у грчком изражава индикативом.

Поред темпоралне, истиче се и унутрашња, аспектна структура радње, која традиционално разликује трајна, тренутна и перфективна времена. Клерис и Бабињотис (2005: 447) тако јасно разликују лексички и граматички аспект (λεξικό και γραμματικό ποίον ενεργείας). Под лексичким аспектом подразумевају унутрашњу временску структуру радње (трајност, учесталост итд.), док граматички аспект дефинишу као угао из ког говорник посматра радњу у вези са њеном унутрашњом временском структуром: као целину без заинтересованости за унутрашњу структуру или дајући информацију о њој.

Холтон и др. (Holton et al., 2000:223), као и претходни аутори, време дефинишу као граматичку категорију која смешта радњу у неки временски тренутак и сматрају такође нераскидивом везу времена и лексичког аспекта (ποίον ενεργείας). На основу творбе разликују монолектичке и перифрастичке облике.

Дзардзанос (Τζάρτζανος, 1996:256) такође доводи у везу категорију времена са *начином* на који је радња приказана, било као трајање или процес, свршено или несвршено. Он наводи да у савременом грчком језику типолошки и морфолошки постоји осам времена: презент, имперфекат, аорист, перфекат, плусквамперфекат и три футура: прости футур I, прости футур II и свршени футур. Времена се морфолошки разликују према основи која може бити презентска или аористна.

У дисертацији ћемо по угледу на Ксидопулоса (Xydopoulos, 1996: 67) применити неорајхенбаховски синтаксички модел на глаголска времена у савременом грчком, тако што ћемо претходно описати морфолошке карактеристике глагола.

Глаголи у савременом грчком морфолошки су маркирани временом, аспектом и конгруенцијом са субјектом. Стога, презент има нулту морфему, прошла времена суфикс и/или инфикс, док будућа времена користе партикулу (невезану морфему). Обично је перфективни аспект изражен сигматском морфемом (-с-), док је имперфективни аспект исказан не-сигматском морфемом (не –с-).

Колико год да у традиционалном опису грчког језика није прихваћена, једина уочљива разлика међу глаголским временима јесте разлика [+претерит] и [-претерит], што значи да су нека времена претеритна, а нека не. Сваки лични глаголски облик користи наставке било једног, било другог типа: уколико се ограничимо на монолектичке облике актива, завршеци би били као код глагола *γράφω* (а самим тим и облика *γράφω*), тј. <-ω, -εις, -ει, -ουμε, -ετε, -ουν> или као код *έγραφα* (као и код *έγραψα*), тј. <έ-α, έ-εις, έ-ε, '-αμε, '-ατε, έ-αν>. Очигледно је да се чисто морфолошко питање може веома једноставно решити, а да се не везује за семантичке и синтаксичке одреднице, које свакако постоје.

Укратко, када је реч о времену, морфолошке разлике су једноставне и њихово везивање за прошлост, садашњост и будућност је општеприхваћено (са малобројним изузецима попут *γράφω*). Поред тога, утицај традиције занемарује суштинске разлике и тако појмови којима располажу традиционалне граматике имају одређено упориште, док са друге стране имамо облике који немају сопствени назив (спојеви попут *θα έγραφα, θα έγραψα, θα είχα γράψει*). Битно је напоменути да новије граматике

(в. Holton, Mackridge & Φιλippάκη-Warburton, 2004; Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 2005; као и Τσαγγαλίδης, 2001, 2002; Βελούδης, 2006) покушавају да што прецизније опишу и овакве категорије, али ти описи још увек нису заживели у уџбеницима, као ни у општој употреби (Τσαγγαλίδης, 2012: 1165).

Ксидопулос (Χυδopoulos, 1996: 67) сматра да морфофонолошки језички образци нису увек једноставни и наводи пример глагола у савременом грчком који различитим глаголским основама исказују аспект (пр. глагола *јести* са основом - φα{γ\}- за перфективни аспект и основу - τρω{γ\}- за имперфективни аспект.

Још једна битна карактеристика претерита у индикативу јесте аугмент (αύξηση), за коју Будимир (1958: 137) каже да је „показна (деиктичка) партикула ε, која се јавља испред индикатива историских (споредних) времена и обележава прошлу радњу“. Холтон и др. (2000: 113) дефинишу пак аугмент као префикс који се додаје на основу приликом грађења имперфекта или аориста када је основа једносложна и почиње консонантом, те се тако аугмент посматра као слог који носи акценат и назива се *силабичким*. Поред силабичког, постоје још и *темпорални* (фонетски) аугмент, који се додаје на основу глагола уколико је иницијални глас основног глагола вокал, као и *унутрашњи* аугмент, који може бити и силабички и темпорални и јавља се код сложених глагола насталих префиксацијом.

2.2.3 Време у српском

Темпоралност заузима битно место у семантичкој структури реченице због своје обавезности и једно је од највидљивијих обележја граматикизованости. Временом се у језику смешта ситуација исказана реченицом у прошлост, садашњост или будућност у односу на то да ли та ситуација претходи некој другој ситуацији, да ли је напоредна са њом или јој следи.

Темпоралност може бити исказана на различите начине, од којих су најважнији временски глаголски облици у предикату и ова врста темпоралности назива се предикатском темпоралношћу (Пипер и др., 2005: 747).

„Основна функција категорије глаголског времена је идентификација временских координата садржаја предикације у односу на моменат актуелне говорне ситуације“ (Пипер и др., 2005: 1005), а временски облици су изразито граматикализовани у предикатском изразу, те се у односу на (не)подударање времена говорне ситуације и ситуације исказане предикатом одређује да ли је неко време апсолутно (индикативно) или релативно (Пипер и др., 2005: 748).

Управо је питање индикативности/релативности глаголске радње³⁰ предмет спорења у вези са глаголским временима у српском. Пипер и Клајн (2013: 387-388), дефинишу индикатив као апсолутно време, где је упућивање на време говорне ситуације непосредно, док се на релативно време вршења радње упућује посредно.

Глаголско време може се употребити у свом основном облику или у некој варијанти тог основног значења, која зависи од контекста, што ови аутори називају контекстуалним временским значењем. Поред основног и варијантних употреба глаголских времена, издвајају и преносно временско значење, које се односи на ситуације када се „један глаголски облик употребљава у функцији и у контексту у којој се обично употребљава неки други глаголски облик“.

Као у грчком, тако и у српском језику постоји неколико критеријума за класификацију глаголских времена, попут сложености, темпоралне и аспектне структуре. У српском језику времена могу бити проста (презент, аорист, имперфекат) и сложена (перфекат, плусквамперфекат, футур I и футур II).

³⁰ Tanasić (2008) наводи како је Милка Ивић својим првим радом из синтаксе глагола (*Sistem ličnih glagolskih oblika za obeležavanje vremena u srpskohrvatskom jeziku*, 1958), уводи новину у проучавање синтаксе глаголских облика, јер је дефинисала глаголска времена изван оквира теорије индикатива и релатива, уводећи појам „динамичност радње“ (Д моменат).

3. УНУТРАШЊА ТЕМПОРАЛНОСТ: АСПЕКТ И АСПЕКТУАЛНОСТ

3.1 Аспект – дефиниција и формални критеријуми за његово одређивање

Категорија аспекта веома је интересантна за проучавање, јер се преплиће са категоријом времена и реализује се на различите начине у различитим језицима. Још од средине 19. века ова категорија се помно проучавала. Томе што истраживања нису помогла у доношењу општих закључака допринела је чињеница да се студије не односе увек на исту категорију. Наиме, категорија аспекта годинама није прецизно одређена, па због тога долази до неслагања, без обзира на велике напоре да се дође до јединствене дефиниције (Мóџер, 2005:69).

Аспект (или глаголски вид) јесте термин који су углавном користили стручњаци који су проучавали глаголске системе словенских језика (Binnick, 1991: 136). Према дефиницији коју даје Комри (Comrie, 1976: 3), аспект се односи на „различите начине сагледавања унутрашње темпоралне структуре одређене ситуације.“ Према овој дефиницији, аспект је повезан са информацијом о времену, пошто интеракција аспекта и глаголског времена одређују укупну темпоралну интерпретацију реченице.

Основно својство аспекта је то што, за разлику од времена, не смешта глаголску радњу на временску осу и односи се искључиво на унутрашње временско својство. Обично се наглашава да аспект не исказује објективно временско својство (да ли траје, да ли има или нема крај итд), већ на који начин говорник посматра радњу: као јединствену целину или као процес. У првом случају одлучује се за свршени аспект, док у другом случају бира несвршени аспект, а то се у грчком исказују аористном основом за свршени, односно презентском основом за несвршени аспект (Мóџер, 2005:70). За разлику од грчког, у енглеском језику, како пише Комри (1976:3) традиционално аспектна опозиција перфективно-имперфективно посматра у оквиру глаголског времена, те стога овај аутор дефинише аспект као „различите начине сагледавања временске структуре одређене радње“.

Фактор разликовања категорије времена и аспекта јесте тај што је време деиктичка, а аспект недеиктичка категорија (мада је деиксу тешко одредити када је у питању релативно или секундарно време). У следећим типичним примерима из грчког и српског (3) и (4),

(3) Пишем писмо брату, као што видиш.

Γράφω γράμμα στον αδελφό μου, όπως βλέπεις.

(4) Писао сам писмо брату када је зазвонио телефон.

Έγραφα γράμμα στον αδελφό μου όταν χτύπησε το τηλέφωνο.

разлика је у деикси у односу на време „писања писма брату“. У примеру (3) радња је симултана са тренутком говорења, док у (4) претходи тренутку говорења.

Ако узмемо у обзир следеће примере

(5) Писао сам писмо брату када је телефон зазвонио

Έγραφα γράμμα στον αδελφό μου όταν χτύπησε το τηλέφωνο

(6) Написао сам брату писмо јуче

Έγραψα γράμμα στον αδελφό μου χθες

увиђамо да је у оба примера радња смештена у прошлост у односу на тренутак говорења, али се разликују у аспекту, јер пример (5) илуструје специфичну радњу која се одвија у одређеном тренутку у прошлости, а није ограничена почетком и крајем трајања, док у примеру (6) имамо информацију да се одређена радња догодила у прошлости. Ова два примера можемо разликовати према начину на који говорник одлучи да прикаже ситуацију, с обзиром на то да су обе радње прошле.

И у српској лингвистичкој литератури категорија аспекта поистовећивана је са категоријом времена, па је тако и А. Белић поистовећивао глаголско време са глаголским видом³¹, али глаголском виду, како пише Стевановић (1986: 531), није

³¹ Белић (1932) постанак словенског глаголског вида доводи у везу са постојањем инјунктива. наиме, он сматра да је инјунктив заправо аорист свршеног вида употребљен у релативу, где се аугмент

била посвећивана велика пажња, те је тек касније Белић схватио значај глаголског вида и његово место у синтакси тврдећи да се „свако глаголско време одређује према извесном моменту, а глаголски вид је апсолутан, дат у самој основи глагола“.

Поред ученог повезивања, али и мешања времена и аспекта, у лингвистичкој литератури постоји и проблем како се термин аспект употребљава у граматичким описима у различитим лингвистичким традицијама. Тако Комри (Comrie, 1976:6) истиче да се термин аспект користи понекад да означи опште семантичке аспектуалне опозиције, а понекад се односи само на граматикализоване опозиције. Да бисмо избегли забуну, сматра да термин „аспектуалност“ треба употребити када је реч о семантичкој аспектуалној дистинкцији, а термин „аспект“ када се говори о граматикалованим аспектуалним опозицијама. Као и временска референција, аспектуалност се може исказати не само глаголским временом, што се може илустровати следећим примерима из грчког језика:

а) морфолошким опозицијама

έγραφα - έγραψα (писао, -ла сам- написао, -ла сам)

б) прилошким одредбама

συχνά/често, κάθε μέρα/сваки дан, πάντα/унавек, цео дан/όλη μέρα

в) семантичким својствима глагола

'αρχίζω' (почињати, почети), 'συνηθίζω' (навикавати се, навикнути се), 'τελειώνω' (завршавати, завршити).

Аспектуалност се односи на разлике као што су несвршеност, свршеност, трајање, учесталост, хабитуалност итд., која се може изразити свим наведеним средствима, док граматикализоване семантичке дистинкције припадају категорији аспекта (примери под а). Као што се на овим примерима види, основа разлика између грчког и српског огледа се у семантичким својствима глагола. Од наведених

(адверб за појачавање прошлости) губи, јер није модус, већ врста облика за свршеност глаголске радње која добија од њене претеритности пренесене у ситуацију која није временска. Категорију времена доводи у непосредну везу са категоријом глаголског вида: „Времена српскохрватског језика имају право временско значење једино у синтаксичком индикативу; чим се употребе у синтаксичком релативу, она се мењају: место временског значења добија се нека врста временског вида. Зато сва претеритна времена, нарочито права индикативна претеритна времена, аорист и перфекат, пренесена у синтаксички релатив добијају значења свршене радње (перфекат) или одређеног извршеног тренутка извесне радње (аорист)“ (Белић 1932: 5-6).

опозиција, основном за изражавање аспектуалности сматра се опозиција између свршености и несвршености (Comrie, *ibid*).

3.2 Врсте аспекта. Граматички и лексички аспект

Под аспектом се подразумевају два независна феномена. Први се тиче граматикализације разлике између перфективног и имперфективног аспекта и често се назива граматичким аспектом, док се други односи на класификацију глагола према њиховим инхерентним аспектним својствима и често се назива лексичким аспектом (Худопулос, 1996:117-118).

Однос између граматике и лексике аспекта предмет је многих анализа. Тако Смит (Smith, 1991: 3) наводи да је аспект „семантички домен темпоралне структуре ситуација (радње или стања) и њихових презентација“. Направивши јасну дистинкцију између аспекта и времена инсистира на две одвојене компоненте аспекта: начин посматрања ситуације (*viewpoint type*) и тип ситуације (*situation type*). Аспект ситуације односи се на интерну структуру ситуације, док се начин посматрања ситуације односи на начин на који је ситуација граматички представљена. Сваки аспектни тип је самосталан, али истовремено оба типа су у интеракцији један са другим на тај начин пружајући основу за укупну аспектну интерпретацију реченице.

Аспект ситуације је лексички одређен глаголом и његовим својствима, док је начин посматрања ситуације морфолошки одређен афиксима или неким другим облицима. Стога се може закључити да начин посматрања ситуације кореспондира са граматичким аспектом, док ситуациони аспект кореспондира са лексичким аспектом. Прецизности ради, термин *viewpoint aspect* се користи да би се објаснио опозиција перфективност-имперфективност, а термин *situation aspect* да би се објасниле инхерентне аспектне особине глагола (Худопулос, 1996: 119- 120).

Салабери и Комадоан (Salaberry & Comajoan, 2013: 160) такође истичу да постоје два облика аспекта: лексички и граматички. У новијој литератури (Verkuyl, 1999; Borik, 2002; and Krifka, 1998) употребљавају се термини предикативни

(инхерентни аспект) и граматички аспект (*viewpoint aspect*). Иако су предикативни и граматички аспект две различите категорије, сви наведени аутори сматрају да их је готово немогуће одвојити једну од друге.

Предикативни аспект је заправо термин којим се у новијој литератури означава *Aktionsart* у значењу у ком је развијен у проучавањима о словенском аспекти. *Aktionsart* можемо посматрати као својство глаголског предиката и односи се на интерну темпоралну структуру радње исказане предикатом (Salaberry & Comajoan, 2013: 160). Овим термином се означава лексичко својство глагола, а не глагол са својим афиксима. Ова ауторка сматра да управо глагол са афиксима пружа информацију о аспекти и аспектној природи предикације, али је разлика између *Aktionsart*-а и граматичког аспекта и даље предмет лингвистичких расправа када је реч о разлици између предикативног и граматичког аспекта (Salaberry & Comajoan, 2013: 160).

ГраMATички аспект, с друге стране, односи се најчешће на извршење радње смештене у прошлост. Уколико је радња целовита, окарактерисаћемо је као перфективну, а уколико није завршена или целовита, биће окарактерисана као имперфективна. ГраMATички аспект, пошто није деиктичка категорија, модификује радњу која се вршила у прошлости на основу њене свршености или несвршености (Salaberry & Comajoan, 2013: 164-165). Овакав став везан је за све оне језике који, попут грчког, не разликују аспект у презентским облицима глагола.

Отуда налазимо код аутора попут Цангалидиса (Tsangalidis, 1999) тврдње које се свде на то да се већина одредби глаголског вида заснива на значењским критеријумима, али се такође аспект везује и за морфолошке карактеристике, док употреба свршеног или несвршеног вида зависи и од синтаксичког избора говорника. Другим речима, употреба перфективног или имперфективног глаголског вида зависи од многобројних фактора, као што су, на пример, жеља говорника да прикаже глаголску радњу као целину или да нагласи њено трајање. Други фактори који утичу на овај избор јесу временске одредбе, значење речи и лексички аспект (Holton, Mackridge & Φιλιλπάκη-Warburton, 2004; Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 1999).

3.2.1 Прагматички критеријуми

Још једним битним својством аспекта, поред одсуства деиксе, сматра се његова субјективност и, иако ово становиште није општеприхваћено, ми ћемо га усвојити, јер је то основно својство које аспект разликује од аспектуалности (ποῖόν ενεργείας). Јер, како Комри (Comrie, 1976: 4) тврди, битно је да се увиди да разлика између свршености и несвршености није нужно објективна ни сама по себи, ни у томе како је говорник прикаже, већ је веома вероватно да ће исти говорник исту радњу једном приказати као свршену, а други пут као несвршену, а да при том неће бити контрадикторан. Овакава врста субјективности не подразумева то да сваки говорник може да изабере угао гледања који жели сваки пут када денотира неку радњу. Напротив, у одређеним ситуацијама постоје строга правила за одабир аспекта. Објективност подразумева само то да се избор аспекта не везује за стварно временско трајање нити за структуру радње (διάρθρωση του γεγονότος). Непобитан доказ у прилог овој тврдњи јесте тај да постоје ситуације (пре свега у независним реченицама), где је одабир потпуно слободан и препушта се говорнику.

У грчком се аспектна разлика огледа у употреби аористне основе за перфективност и презентске основе за имперфективност. То се може видети у следећим примерима:

- (7) Όλη μέρα χτες διάβασα/διάβαζα ένα βιβλίο.
Цео дан јуче *сам читао/сам прочитао**(једну) књигу.
- (8) Το καλοκαίρι θα δουλέψω /θα δουλεύω σε ταβέρνα για ένα μήνα.
На лето *ћу радити /ћу урадити** у ресторану месец дана.

У примеру (7) и поред временске одредбе „цео дан јуче“, која указује на трајање радње у прошлости, поред очекивано употребљеног имперфекта, прошла радња може да се искаже и аористом. У том случају значење глаголске радње се мења и тада би временска одредба у српском морала да гласи „за цео дан јуче“, када је и у српском оправдана употреба перфекта свршених глагола. С обзиром на то да се

у грчком не може направити оваква дистинкција за исказивање темпоралног адвербијала, основна дистинкција у значењу настаје употребом облика аориста.

Примером (8) илустрован је начин посматрања радње као целине без обзира на њен почетак, трајање и крај, што се огледа у употреби аористне основе, тј. тренутног футура, док се употребом презентске основе истиче неодређеност трајања глаголске радње у будућности.

Ситуације у којима одабир није слободан везују се углавном за зависне реченице и глаголске допуне:

- (9) Θα πήγαινα στην έκθεση αν ερχόσουνα /*αν ήρθες κι εσύ.
Ишао бих на изложбу када би *долазио /када би дошао и ти.
- (10) Κοιτεύει να τελειώσει /*να τελειώνει τη διατριβή της.
Ускоро ће завршити/*ће завршавати дисертацију.
- (11) Αρχίζει να καταλαβαίνει /*να καταλάβει τη θεωρία.
Почиње да схвата /*да схвати теорију.

Наведеним примерима илустрована је условљеност употребе аспекта граматичким правилима, попут примера (9) у ком мора бити употребљен имперфективни аспект због правила које важи за кондиционалне реченице, а у примерима (10) и (11) употреба несвршеног вида условљена је фазним глаголима који захтевају имперфективни вид као своју допуну.

У главним реченицама ограничења произилазе из присуства одређених прилошких одредби (адвербијала):

- (12) Πήγαιναν /*πήγαν κάθε μέρα για μπάνιο.
Ишли си /*Отишли су сваког дана на купање.
- (13) Δεν έφαγαν /*έτρωγαν ούτε μια φορά στο εστιατόριο.
Нису јели /* појели ниједанпут у ресторану. (Μόζερ, 2005: 70-71)

У примерима (12) и (13) видимо подударност два језика када је реч о прилошким одредбама које условљавају употребу имперфективног/перфективног аспекта.

И поред извесне условљености употребе глаголског аспекта, Макриџ (MacKridge, 1985: 105) сматра да је управо субјективна природа аспектне дистинкције узрок томе што ненативни говорници веома тешко овладавају овом категоријом. Али са друге стране било би погрешно, сматра он, закључити да ова дистинкција зависи искључиво од избора говорника, јер када он одлучи коју информацију преноси аспектом, веома је тешко променити тај избор.

Комри истиче да је у дефинисању перфективности као показатеља свршене радње нагласак на томе да је радња „извршена“, а не „цела“, јер перфективност не мора нужно да се односи на целовитост радње, док се извршеношћу наглашава свршеност радње, а употребом перфективног аспекта нагласак није на завршетку радње, нити на било ком њеном делу, већ се сви ти делови сматрају јединственом целином (Comrie, 1976: 18).

Финитни облици савременог грчког глагола се обавезно категоризују према аспектуалној опозицији перфективност/имперфективност. Правила за избор аспекта у грчком разликују се од оних у словенским језицима у томе што се перфективни облици везују за јединствену свршену радњу, док се имперфективност односи или на радњу која траје или на радњу која се понавља (Newton, 1979: 139).

У одређивању имперфективности и перфективности аспекта важну улогу имају тренутак говорења и тренутак реализације радње. Временску удаљеност од референтне тачке у ненаративном контексту треба прецизније одредити него у наративном контексту у ком је референтна тачка по дефиницији одређена контекстом (Dahl, 1985: 127), због комуникацијске потребе да се време тачно одреди. Удаљавање се може означити временским тачкама и временским интервалима. Тренутак говорења се сматра примарном осом за смештање радње у времену. Пошто се употреба аспекта најбоље огледа у прошлим временима, логично је да је тренутак говорења постериоран у односу на тренутак у ком се радња одвија, што је пак постериорно тренутку почетка радње. Уколико релативна радња има одређено

трајање које укључује и тренутак говорења, тада се сматра симултаном са тренутком говорења (Ψάλτου-Јоусеу, 1991). Почетак и крај радње, пошто су тачке без трајања, не узимају се у обзир. Временске тачке релевантне за мерење удаљености од тренутка одвијања радње су тренутак говорења и гранична тачка између прошлости и садашњости, а интервали непосредна прошлост и далека прошлост.

Тако су временска близина или удаљеност субјективне, јер не постоје никакви објективни критеријуми за њихово одређивање, већ зависе од субјективних фактора попут расположења говорника, личног учествовања, просторне удаљености итд. Могуће је да говорник исти догађај у зависности од угла посматрања изрази различитим обликом глагола у савременом грчком (Ψάλτου-Јоусеу, 1991: 50-52).

И у сербокroatистичкој литератури трајање глаголске ситуације се понекад узима као критеријум за одређивање глаголског вида појединих глагола. Чини се да је повезивање глаголског вида с трајањем погрешно и са становишта семантике глаголских лексема и са становишта синтаксичког понашања тих лексема. Наиме, само један број перфективних глагола означава ситуације које трају један тренутак (на пример, завикати, рећи, сести, скочити), док остали подразумевају извесно трајање (на пример, написати, опрати, сашити). Исто тако, перфективни глаголи могу се повезивати с прилошким одредбама које означавају дуже или краће трајање, на пример:

- (14) Написао је писмо за неколико минута.
- (15) Написао је роман за три месеца.
- (16) Сашила је блузу за пола сата.
- (17) Сашила је одело за неколико дана.

Новаков (2005: 46) овим примерима илуструје релативност трајања радње, јер у овом случају то трајање не зависи од самог глаголског вида, а дужина трајања радње одређује се временским одредбама (за неколико минута, за пола сата).

Имперфективни глаголи се, с друге стране, не користе нужно за означавање радње која је трајала дужи временски период, што се може илустровати примерима:

(18) Јуче је писала само неколико минута.

(19) Јуче је шила ту блузу око пола сата.

И ово иде у прилог чињеници да трајање радње не зависи од глаголског вида. Управо због тога се одабир вида у српском језику, сматра Новаков, не може везивати за дуже или краће трајање радње, већ се ограничава постојањем циља, односно крајње тачке у реализацији ситуације. Такође се из примера може уочити да се на синтаксичком нивоу и свршени и несвршени вид могу ограничити временским одредбама (Новаков, 2005: 46).

3.3 Перфективност vs имперфективност

Јасно је да језик морфолошки разликује две аспектне вредности: свршену и несвршену. Како Тријандафилидис (2005) или Дзардзанос (1946) између осталих сматрају, савремени грчки језик разликује три типа граматичког аспекта: имперфективни, перфективни и перфекатски. Имперфективни аспект осликава континуираност, трајање, прогрес или учесталост радње. Перфективни аспект посматра радњу као целину која се једном догодила или као недељив скуп. „Перфекатски аспект“ приказује завршену радњу.

У класичном грчком, перфекат је био морфолошки посебан аспект. Међутим, у савременом грчком морфолошки можемо разликовати само свршени од несвршеног аспекта. Такозвани перфекатски аспект је перифрастично исказан помоћним глаголом (најчешће *έχω* (имати)) и индеклинабилним перфекатским формативом (Mackridge, 1985; Joseph & Philippaki-Warburton, 1987). Перфекатски форматив је окамењена форма која се састоји од перфекатске основе глагола и завршетка *-ει*.

Такође треба напоменути да глагол реализује дистинкцију између активног и медио-пасивног стања. Медио-пасивно стање у савременом грчком није перифрастично.

Актив има нулту морфему, док медио-пасив има $-\Theta$ ³² у већини случајева. Перфекатски форматив показује морфологију стања. Такође, грађење медио-пасивних сложених времена има две особине; прва је та да прелазак из актива у медио-пасив не утиче на помоћни глагол, те се тако *έχω* (имати) јавља у оба случаја. Друго, медио-пасивни перфекатски форматив неколико глагола искључиво гради медио-пасив морфемом $-\Theta$.

Савремени грчки показује аспектну морфологију у свим глаголским облицима. То значи да су сва времена аспектно одређена перфективношћу-имперфективношћу и не могу бити неутралне аспектуалности:

- (20) (а) *Χθες πήγα στο Πανεπιστήμιο.*
Јуче сам ишао на факултет.
(б) *Φοίτησα στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.*
Студирао сам на Солунском универзитету.
- (21) (а) *Όταν ήμουν μικρός πήγαивα στην εκκλησία κάθε βδομάδα.*
Када сам био мали, ишао сам у цркву сваке седмице.
(б) *Χθες, την ώρα που πήγαивα στην εκκλησία, συνάντησα τη Μαρία.*
Јуче, кад сам ишао у цркву, срео сам Марију.

Глагол у примеру (20а) је перфективан, јер говорник посматра радњу као целину. У примеру (20б) говорник употребљава перфективни аспект да би описао радњу као целину, без обзира на то што се односи на низ других радњи. У примеру (21а) говорник користи имперфекат како би нагласио итеративност, а у примеру (21б) имперфективним аспектом наглашава се сам процес вршења радње која је прекинута неком другом радњом исказаном перфективним аспектом.

Перфективни и имперфективни аспект, поред тога што означавају свршеност и несвршеност радње, могу се односити и на друга аспектна значења:

³² „Слаби“ аорист, јер је „јаки“ био јасан без маркера.

- **Семелфактивност**

- (23) να μου γράψεις
да ми пишеш

- **Пунктуалност**

- (24) Ο Νίκος κλείδωσε τη πόρτα, πέταξε το κλειδί, κι έφυγε.
Никос је закључао врата, бацио кључ и отишао.

Имперфективни аспект може имати више аспектуалних значења попут хабитуалности, трајности, прогресивности, итеративности и дуративности.

- **Хабитуалност**

- (25) Έβλεπα τηλεόραση τις Κυριακές.
Гледао сам телевизију недељом.

- **Континуитет**

- (26) Άκουγε μουσική όλη τη μέρα.
Слушао је музику цео дан.

- **Прогресивност**

- (27) Ο Σπύρος κοιμόταν όταν άρχισε ο σεισμός.
Спирос је спавао када је почео земљотрес.

- **Итеративност**

- (28) Η Μαρία τηλεφώνούσε όλο το πρωί.
Марија је телефонирала цело јутро.

- **Дуративност**

- (29) Οι εργάτες έσκαβαν επί τις ώρες.
Работници су копали сатима.

Радници су копали сатима. (Худopoulos 1996: 130-133).

3.3.1 Перфективност

Како би дефинисао перфективност, Комри (Comrie, 1976: 16) упозорава на то да се у лингвистичкој литератури и граматицама појединачних језика веома често погрешно оцењује улога аспекта. То се односи на став да се перфективни облици користе за радње кратког трајања, док се имперфективни облици користе да означе радње дугог трајања. Сматра да се то веома лако може оспорити примерима из појединих језика, нарочито тамо где се и перфективним и имперфективним обликом може исказати радња истог трајања без осврта на само трајање. Као честу особину перфективности наводи то што означава завршену радњу, где је нагласак на завршеној целини без осврта на њен почетак, средину и крај, дакле не наглашавајући унутрашњу структуру радње. Стога се перфективни облици могу користити за радње које трају дужи временски период или се састоје од више фаза.

Стевановић (1986: 531) наводи како су у словенској литератури навођене различите дефиниције глаголског вида, најчешће перфективних глагола, које су се ослањале на пунктуалну теорију, по којој свршени глаголи означавају процес у коме се почетак и крај поклапају, тако да се он своди на једну тачку у времену, односно да се тај процес изврши у једном тренутку. Ова теорија је била опште прихваћена у лингвистичким круговима, али свакако се испоставило да није довољно добра, јер се могла односити само на тренутно-свршене и почетно-свршене глаголе као и на неке глаголе завршно свршеног лика (Стевановић, 1986: 532).

Стевановић (1986: 533) сматра да поред таквих глагола теоријом глаголског вида треба обухватити и значења свршених глагола која се односе и на радње које поред свршеног тренутка садрже у свом значењу и извесно трајање, те стога закључује да је „у семантици појединих типова глагола, али само у семантици обухваћеној оквирима глаголског вида, суштина овога проблема“. Истиче да је видску вредност појединих глагола готово немогуће одредити ван контекста реченице.

Наведени ставови иду у прилог закључку да је у основи перфективног аспекта то да он посматра радњу као целину облика не узимајући у обзир унутрашњу временску структуру. Примерима се може илустровати да су значења која имају перфективни облици само делимична слика основног значења свршености (у споју са другим факторима попут типа глаголске ситуације и дискурса), јер се исти облици могу користити и за радње дужег трајања или радње које нису завршене. Показаћемо то на примерима перфективних глаголских облика из грчког језика:

- (30) Τα ξερόχορτα άναψαν μονομιάς. (тренутност)
Сено је одједном плануло.
- (31) Ο Νίκος κολύμπησε μέχρι το νησάκι σε λιγότερο από πέντε λεπτά.
(краткотрајност)
Никос је отпливао до острвцета за мање од пет минута.
- (32) Η Άννα έζησε στο Παρίσι δεκαλέντε χρόνια. (дуготрајност)
Ана је живела у Паризу петнаест година.
- (33) Συμπλήρωσα μια αίτηση. (теличност)
Попунио/-ла сам захтев.
- (34) Καθίσαμε πολύ. Μήπως πρέπει να φύγουμε; (ателичност)
Дуго смо поседели. Можда би требало да кренемо.
- (35) Θα μείνει τουλάχιστον τρία χρόνια στην Ταϊλάνδη. (ателичност)
Остаће најмање три године у Тајланду.

Овим примерима илустрована су подзначења перфективности. Поред тога што се перфективним облицима исказују тренутност и краткотрајност, видимо да није неубичајено исказати и дуготрајност, када је реч о целовитој радњи где је нагласак на самој радњи, а не на њеном трајању (32), као ни ателичност глаголске радње (34) и (35), где је очекивана употреба перфективног аспекта.

Значење свршености много је непосредније везано за суштину перфективности од „краткотрајног“ или „тренутног“, и то због тога што сагледавање једне радње као целине намеће одређена ограничења, чак и када она нису стварна.

Перфективност дакле садржи значење „теличности“, које је значајно за одређивање крајњег аспектног значења сваког глаголског облика и сваке реченице. Теличност проистиче из перфективности, а перфективност не проистиче из теличности (Мóџер, 2005:73-74).

У вези са свршеним глаголима Стевановић (1986: 536-537) наводи праве значењске ликове, од којих неки имају више типова: тренутно-свршени (означавају процес радње која се цела извршила у једном тренутку), почетно-свршени (означавају свршени почетак радње), неодређено-свршени или ингресивни (значе отпочети радњу или мање или више заћи у њено вршење) и завршно-свршени (означавају моменат свршетка радње).

3.3.2 Имперфективност

Имперфективност се, за разлику од перфективности, везује за унутрашњу временску структуру радње (Comrie, 1976: 24). У традиционалним граматикама многих језика, тамо где је реч о аспекту, чини се да имперфективност мора да буде подељена у две категорије: хабитуалност (*habituality*) и трајност (*continuousness*). На основу овог се може закључити да имперфективни облик изражава било уобичајену радњу, или радњу коју посматрамо у њеном трајању. Овај начин искључује сагледавање још неколико поткатегија које се заправо повезују у јединствену целину (Comrie, 1976: 26).

Када је реч о грчком језику, Мозер (Мóџер, 2005: 74) на исти начин као и Комри (1976) дефинише имперфективност, с тим што наглашава веома прецизну линију између перфективности и импрефективности. Тако сматра да се тренутне и краткотрајне радње могу исказати перфективним аспектом, док се радње дужег трајања исказују имперфективним аспектом, с тим што се имперфективни облици могу користити за теличне радње и за радње које нису завршене.

Када је реч о радњи која траје, може се нарочито нагласити да ли је радња трајна или није трајна, у зависности од угла посматрања (грчки језик не разликује ова

значења, што значи да у овом језику ова разлика не утиче на граматичку категорију аспекта).

И док трајност радње можемо објективно да одредимо, јавља се тешкоћа при одређивању јасних критеријума за одређивање хабитуалности (уобичајености радње). Хабитуалност се може објаснити тиме да се радња која се понавља може сагледати као једна радња која се састоји од различитих фаза, што не подразумева да је та радња имперфектна. Нарочито је проблематично одредити основно значење ове категорије када се узме у обзир својство „регуларности“. Тако следећи примери из грчког језика показују управо то да једна радња „пити узо са Темисом“ илуструје да се хабитуална радња може приказати и свршеним глаголским обликом уколико постоји нека одредба која ограничава хабитуалност глаголске радње („десет пута“):

(36) Το καλοκαίρι ο Πέτρος έπινε /*ήπιε κάθε μέρα ούζο μαζί με τον Τέλη.

Летос је Петрос пио/*попио сваки дан узо са Телисом.

(37) Το καλοκαίρι ο Πέτρος *έπινε /ήπιε δέκα φορές ούζο μαζί με τον Τέλη.

Летос је Петрос *пио/попио десет пута узо са Телисом.

Највећи проблем у вези са „уобичајеним“ и „имперфективним“ јесте теличност. Понављање, било да је редовно или не, састоји се од низа засебних радњи, које се карактеришу као теличне, јер имају стварна ограничења. Ово најчешће ствара тешкоћу у дефинисању фактора разликовања перфективног и имперфективног аспекта. Имперфективност и дуготрајност разликују се према теличности, али „уобичајеност“ спречава доношење једноставног закључка, те се стога употреба имперфективности за исказивање уобичајености може се оравдати једино регуларношћу понављања (Μόζερ, 2005: 74-78).

3.4 Аспект у савременом грчком и српском

3.4.1 Морфолошки критеријуми

Када је реч о аспекту у савременом грчком, Леондариди (Leontaridi, 2001: 96) пре свега запажа да постоји велико неслагање грчких граматичара у вези са терминологијом за означавање глаголског аспекта. Тако постоји више термина попут *τρόπος, τρόπος ενέργειας, ποιόν ενεργείας*³³ који представљају превод немачког термина *Aktionsart*, док се са друге стране користе термини *όψη* и *άποψη* да означе енглески *aspect* и словенски *вид*.

Као што смо и претходно напоменули, време као граматичка категорија је нераздвојиво од категорије аспекта. Ово потврђује и дефиниција времена коју наводе Клерис и Бабињотис (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 2005: 447), који тврде да се различите временске категорије могу исказати лексичким или граматичким средствима. Тако се у грчком граматичким средствима могу исказати два начина сагледавања времена, *глаголско време* и *ποιόν ενεργείας* (лексички аспект), који ови аутори поистовећују са терминима *όψη* и *άποψη*. На основу тога, време се дефинише као смештање одређеног догађаја на неку тачку временске осе (прошлост, садашњост, будућност), док се *ποιόν ενεργείας* дели на *λεξικό ποιόν ενεργείας* (унутрашња временска структура) и *γραμματικό ποιόν ενεργείας* (говорников угао сагледавања унутрашње временске структуре).

Глаголски облици у савременом грчком носе информацију о времену, граматичком аспекту, конгруенцији са субјектом, стању и начину. Ове информације

³³ Морфолошка разлика између перфективног и имперфективног аспекта у савременом грчком је веома јасна код готово свих глагола и огледа се у разлици аористне и презентске основе, али је терминологија у вези са глагослким аспектом разноврсна:

- *τρόπος* – Τριανταφυλλίδης, 2005
- *ποιόν ενεργείας* – Κλαίρης-Μπαμπινιώτης, 2005
- *Άποψη* – Μόζερ, 1994
- (Ρηματική) Όψη – Βελούδης, 1983

могу се добити морфолошким средствима, кроз саму глаголску основу или посебним афиксалним или неафиксалним морфемама.

Тачније, граматички аспект морфолошки је изражен алтернирањем перфективне (аористне) и имперфективне (презентске) основе глагола (Τριανταφυλλίδης, 2005; Τζάρτζανος, 1946; Mirambel, 1978). У већини случајева, опозиција између перфективног и имперфективног аспекта може се уочити кроз присутности или одсутности –σ- морфеме (сигматски – не-сигматски), уз стандардну претпоставку да је имперфективна основа основна.

Међутим, оваква подела није систематична. Аспектна опозиција често се постиже идиосинкратским морфофонемским променама са морфемом –σ- или без ње (Joseph & Philippaki-Warburton, 1987). Процедура за формирање перфективне и имперфективне основе је контроверзно питање. Постоје два става, од којих један заступа Риверо (Rivero, 1990), који тврди да се аспектна морфологија заснива на синтаксичкој афиксацији. Други став заступају Цимбли (Tsimpli, 1992) и Џозеф и Смирнитопулос (Joseph & Smirniotopoulos, 1993), између осталих, који сматрају да је то лексичка процедура која се одвија у морфолошкој компоненти³⁴ (Xydopoulos 1996:127).

Мерле (Merle, 1984: 41) пак посматра категорију глаголског вида и времена одвојено, али сматра да су неодвојиве једна од друге. Мишљења је да је важније ако се разуме оно што их уједињује, него ако се проучавају одвојено. Потврда да постоје тесни односи између садашњег времена и несвршеног глаголског вида, нпр.: Он отвара врата, мора нас подстаћи да се најпре запитамо у којој мери се време и вид одређују реципрочно и да утврдимо не постоји ли однос, такође тесан, између прошлог времена и свршеног глаголског вида, нпр.: Он је отворио врата.

Глаголи су у савременом грчком језику традиционално подељени у две конјугације. Прва конјугација укључује све глаголе код којих је акценат на

³⁴ Поред неслагања око аспектне морфологије, постоји неслагање и у вези са називом аспектне опозиције:

- στιγμιαίο-διαρκείας (Τριανταφυλλίδης)
- τέλειο-ατελές (Κλαίρης-Μπαμινιώτης)
- συντελεσμένο-ασυντέλεστο (Μοσχονάς)
- συνοπτικό-μη συνοπτικό (Βελούδης) (Τσαγγαλίδης 2012: 1166)

пенултими у активу, односно на антепенултими у медиопасиву. Друга конјугација обухвата глаголе код којих је акценат на ултими у активу, тј. на пенултими у пасиву. Али да бисмо приказали разноврсност морфологије аспекта, глаголе ћемо поделити у шест група на основу тога како исказују перфективност-имперфективност. Групе од 1 до 4 имају сигматски перфектив, док групе 5 и 6 имају асигматски перфектив.

Тачније, прва група састоји се од глагола типа δένω (везивати-везати) или καλνίζω (пушити) (прве конјугације) који граде свршену основу мењањем финалног консонанта основе у /σ /:

(а) δέ-ν-ω -> δέ-σ-ω

имперфективно перфективно

(б) καλνί-ζ-ω -> καλνί-σ-ω

имперфективно перфективно

У другу групу спадају глаголи типа κρύβω (крити- сакрити) или παίζω (играти) (прве конјугације) који граде свршену основу мењајући финални вокал основе додавањем -σ- морфеме:

(а) κρύ-β-ω -> κρύ-π-σ-ω

несвршено свршено

(б) παί-ζ-ω -> παί-κ-σ-ω

несвршено свршено

Трећа група састоји се од глагола типа αγαλώ (волети) или повώ (болети) (друге конјугације) који граде свршену основу додавањем силабичког корена и -σ- морфеме основи:

(а) αγαλ-ώ -> αγαλ-ή-σ-ω

несвршено свршено

(б) пов-ώ -> пов-έ-σ-ω

несвршено свршено

Четврта група састоји се од глагола типа κλαίω (плакати) (прве конјугације) који граде свршену основу мењањем радикалног вокала и додавањем финалног консонанта основе и морфеме -σ-:

κλ-αί-ω -> κλ-ά-π-σ-ω

несвршено свешено

Пету групу чине глаголи типа πλένω (прати) (прве конјугације) који граде свршену основу мењањем радикалног вокала из /e /y /i /:

πλ-έ-νω -> πλ-ύ-νω

несвршено свршено

Напоследку, у шесту групу могу се сврстати сви (неправилни) глаголи који имају потпуно различите свршене и несвршене основе (лексичка суплетивност). Такви су глаголи типа τρώ(γ)ω (јести) and λέ(γ)ω (рећи):

(а) τρώ(γ)-ω -> φά(γ)-ω

несвршено свршено

(б) λέ(γ)ω -> π-ω

несвршено свршено

Из наведених примера се јасно види да грађење свршене од несвршене основе није сведено искључиво на додавање -σ морфеме и да су присутни и други морфофонемски механизми.

Можемо закључити да је глаголска основа инхерентно дефинисана свршеним/несвршеним аспектом, те стога, како Цимбли (Tsimpli, 1992: 58) наводи, не можемо „дефинисати глаголску основу у савременом грчком независно од аспекта, тако да не можемо користити само синтаксичку процедуру за морфолошку реализацију опозиције свршено- несвршено“ и да „морфолошка процедура такође мора бити укључена у тај процес“ (Xydopoulos, 1996:129).

Аспектна разлика је уочљива у прошлом и будућем времену, као и у облицима конјунктива и императива. Одређени вид означава ситуацију као заокружену целину

(пр.32), док се несвршени вид употребљава за изражавање уобичајене, трајне радње, за њено вршење, понављање и трајање ((39а), (39б), (39в), (39г), (39д) (Xydopoulos, 1996: 130–33):

- (38) Ξύπνησα, ντύθηκα και έφυγα.
Пробудио,-ла сам се, обукао/-ла и отишао/-ла.
- (39) а. Καθάριζε τον κήπο κάθε Κυριακή (уобичајеност)
Чистио,-ла је башту сваке недеље.
- б. Διάβαζε στο σπίτι όλη μέρα χθες (трајање)
Учио,-ла је код куће јуче цео дан.
- в. Έβλεπα τηλεόραση όταν χτύπησε το τηλέφωνο (процес)
Гледао,-ла сам телевизију када је зазвонио телефон.
- г. Τηλεφωνούσα όλο το πρωί (понављање)
Телефонирао,-ла сам цело јутро.
- д. Το υπουργικό συμβούλιο συνεδρίαζε επί πέντε ώρες (трајање)
Председнички савет заседао је пет сати.

Глаголи у савременом грчком у конјунктиву могу се поделити у три основне категорије (Bakker 1970: 84):

- глагол (κοντεύω, αργώ κтл.) + να + свршени вид:

(40) Θα αργήσω να έρθω.
Касно ћу доћи.

- глагол (αρχίζω, συνεχίζω κтл.) + να + несвршени вид:

(41) Αρχίζω να διαβάζω το καινούριο μου βιβλίο.
Почињем да читам нову књигу.

- глагол (παρακαλώ, ζητώ, θέλω κтл.) + να + свршени /несвршени вид:

(42) Θέλω οπωσδήποτε να έρθεις/έρχεται.

Желим свакако да дођеш/да долазиш.

У последњој категорији на избор између свршеног /несвршеног облика може утицати присуство или одсуство временских одредби:

(43) Σε παρακαλώ να έρχεται/έρθεις. али Σε παρακαλώ να έρχεται συχνά.

Молим те да долазиш/дођеш. али Молим те да долазиш често.

Као и у грчком, тако и у словенским језицима према томе да ли означавају процес неограниченог или ограниченог такође су двојаког вида: несвршеног или имперфективног и свршеног или префективног. У несловенским језицима глагол једног облика има значење које у српскохрватском језику имају два по облику различита глагола, а тек из реченичне се ситуације, из контекста, одређује да ли је одговарајући глагол употребљен као свршен или као несвршен, јер у несловенским језицима се у самој основи глагола, нити у афиксима, не може видети аспектуална разлика.

За разлику од многих несловенских језика, српски аспектни систем може се довести у везу са грчким због тога што се и у једном и у другом језику из основе глагола може одредити аспект, с тим што је то поклапање само делимично. Наиме, из Стевановићевог (1986) навода, јасно се могу закључити морфолошки критеријуми за одређивање врсте аспекта:

„Тако се српски језик, као и други словенски језици, разликује од других језика по томе што се у њему разлика у глаголском виду, тј. разлика између неограничености трајања радње, стања или збивања и њихове тренутности, односно ограничености трајања, означава обликом глагола или се само одређује у контексту, односно у језичкој ситуацији. У словенским језицима, и у српскохрватском као једном од њих, та се разлика у неупоредиво највећем броју случајева огледа у облику глаголском, односно у глаголској основи, само у основи или у основи повезаној са одређеним

префиксима и афиксима. И с обзиром на ту претежност везаности овога или онога вида за облик глаголски, систем вида с разлогом је у науци о језику сматран за морфолошку категорију“ (Стевановић, 1986: 529).

У сербокroatистичкој литератури, глаголски вид се традиционално повезује са изражавањем свршености/несвршености или трајања глаголске ситуације. Међутим, новија сазнања из ове области указују на то да поменута значења нису суштинска и централна, па чак нису увек ни присутна у српским видским опозицијама (Новаков, 2005: 45).

Специфичност српског глагола у односу на грчки јесте у томе што има доста глагола чији се глаголски вид по морфолошким знацима не може одредити, јер су истог облика у оба вида. Због тога се само у контексту, у језичкој ситуацији у којој су употребљени могуће утврдити да ли је неки глагол свршен или несвршен. Због тога Стевановић (1986: 529) сматра да глаголски вид не треба посматрати искључиво као морфолошку категорију, већ да је она такође има и синтаксички карактер.

У српском језику, као и у словенским језицима уопште, глаголски вид се традиционално повезује с глаголском префиксацијом, па имперфективни глаголи којима се додаје префикс постају перфективни (писати- написати). При томе треба имати у виду да глаголи са префиксом могу бити и имперфективни ако код њих уз префикс постоји и суфикс или промена основе (инфикс), као, на пример, код глагола затрпавати, преламати (Клајн, 2001: 240); такво додавање суфикса и промене у основи глагола с префиксом понекад се називају секундарна имперфективизација. Исто тако, постоје и глаголи без префикса који су перфективни (рећи, скочити), а у неким случајевима на вид глагола може утицати и акценат лексеме (пасти- пасти). Коначно, треба констатовати да, иако се на основу префикса, суфикса и промена у основи у великом броју случајева може формално одредити видска припадност, постоје и такозвани двовидски глаголи³⁵, који истим обликом могу да означе и

³⁵ В. Белић, А. (1955)

перфективни и имперфективни вид (нпр. телефонирати)³⁶. Како пише Грицкат (1957-58: 3), „српскохрватски језик је развио необично много за словенски глаголски систем богатство у двовидским глаголим, за рачун извесног пригушивања живости у сфери префикса“.

Однос глаголски вид—време показује се више него јасно код глагола са два вида, веома бројних у српскохрватском, а који су типа глагола видети, то јест несвршени у презенту (видим га), а свршени у прошлом времену (видео сам га). Стевановић установљује ову појаву, али не утврђује везу између глаголског вида и времена, пошто ове категорије нису исте природе: „Иако је несумњиво двовидским глаголима основица имперфективности у презенту, а основица перфективности у претериту, ово никако не треба буквално схватити да су употребљени у облику перфекта ти глаголи увек перфективни, а употребљени у презенту увек имперфективни. Напротив, несвршени глаголи и у перфекту, по правилу, чувају свој вид јер је он, у српскохрватском као и у другим словенским језицима, најчешће у основи самога глагола, а не у овоме или ономе глаголском облику. Ипак је несумњиво тачно да је свршеност више у карактеру претеритних времена, а несвршеност у карактеру значења презента“.

Стевановић искључује тај однос вид—време и примећује нешто веома важно. С једне стране, он дефинише имперфективност узимајући у обзир две вредности прошлог времена, јер *Видео сам га* може да буде и *Приметио сам га* и *Гледао сам га*. С друге стране он узима глагол *видети* као у основи несвршен, развијајући идеју да сваки словенски глагол носи у себи, „у основи самог глагола“, свој аспектни начин употребе. Читав проблем аспектуалности налази се овде, јасно постављен, у свом двоструком испољавању (Merle, 1984: 42).

³⁶ „И поред великог развитка системе словенског глаголског вида види се извесно несавршенство његово. Свршени парњак несвршеног глагола мора бити сложен, а добија и своје специфично значење... За образовање глаголског вида као категорије били су од значаја баш сложени тематски глаголи, јер је баш код њих перфективно значење, добивено првобитно претериталним наставцима, везано за сложenu глаголску основу која је стављена насупротив простој глаголској основи која је имала имперфективно значење“ (Белић 1932: 27-28).

3.4.2 Семантички критеријуми

3.4.2.1 Глаголски вид и тип глаголске ситуације (Άποψη και ποιόν ενεργείας)

Иако је морфолошко изражавање глаголског вида у словенским језицима релативно јасно, остаје питање које се односи на граматичко значење видских опозиција. Префикси са једне стране имају граматичку функцију и обележавају глаголски вид, али истовремено и модификују лексичко значење глагола, па се поставља и питање разграничења између те две функције, питање односа између глаголског вида и типа глаголске ситуације (Aktionsart) (Новаков, 2005: 44-45).

У проучавању категорија времена, начина и аспекта једно од основних питања, нарочито у вези са аспектом, јесте питање преплитања граматичких и лексичких особина³⁷. И поред чињенице да се аспект морфолошки исказује у многим језицима, такође се глаголске лексеме разликују по свом „аспектном потенцијалу“. Неки глаголи имају потпуно различито значење (као што су глаголи спавати и умрети), не могу оба да се употребе уз временску одредбу *два сата*.

Глаголске лексеме се заправо разликују према „инхерентном аспектном значењу“, који се у аспектологији назива *Aktionsart*. Веома често се догађа да се фина теоријска разлика не може применити и у пракси. Разлог томе је то што је тешко раздвојити „инхерентно аспектно значење“ од утицаја контекста, а природно је да се свака радња смешта у контекст.

Такође постоји велика флексибилност у употреби глагола. Разлика између „лексичког“ и „граматичког“ постаје проблематична код глагола насталих деривацијом, јер у многим језицима управо деривациони процеси утичу на аспектне особине глагола. Према дефиницији, деривацијом настају нове лексеме, те би тако,

³⁷ Конструкциона граматика, иако заснована на граматичкој теорији којом се језик посматра као скуп конструкција, ипак оставља посебно место прагматици везаној за одређене језичке облике, те на тај начин обезбеђује место прагматици у лингвистичкој теорији (Nikiforidou, 2009: 16) не само на нивоу реченице, већ на нивоу дискурса (Antonopoulou & Nikiforidou, 2011: 2594). Тако је и у овом раду неизоставно повезивање граматичких облика са прагматиком, јер је у одабиру глаголског аспекта изражена субјективност, те се не може посматрати само са морфолошке тачке гледишта (в. Βελοῦδης, 2017).

ако прихватимо разлику између Aktionsart-а као лексичке и аспекта као граматичке категорије, деривацијом добијене категорије више биле лексичке него граматичке (Dahl, 1985: 26-27).

У суштини, реч је о два значења глаголског вида: једно се тиче граматичке категорије, која се огледа у глаголским облицима и може да постоји или не постоји у једном језику, док се друго односи на значење глагола, које се везује за начин на који се описује одређена ситуација. То да ли је нека реченица свршена или несвршена одређује се на основу значења глагола, али и на основу разних других граматичких и контекстуалних фактора (Tsangalidis, 1999: 19).

Управо због немогућности сврставања аспекта у једну лингвистичку сферу дуго је постојала дилема у вези са тим да ли је аспект граматички или лексички феномен. Упркос формалној (морфолошкој и синтаксичкој) разлици аспекта у класичним и словенским језицима до 1846, када је објављено дело *Грађење времена и начина у грчком и латинском*, у ком су грчки и словенски аспект приказани као исти феномен (Binnick, 1991: 140-141).

И глаголски вид и тип глаголске ситуације односе се на унутрашњу структуру радње. Наизглед се чини да је и разлика међу њима сасвим јасна: тип глаголске ситуације везује се за објективну временску структуру, за својство радње/стања (за то да ли је реч о тренутној или радњи која дуже траје, да ли је радња трајна или учестала итд), док се вид везује за начин на који говорник одабира како ће сагледати радњу у односу на њену унутрашњу структуру, тачније то да ли жели да узме у обзир њену унутрашњу структуру или да је занемари, приступајући радњи као целини. Ово је само једно од схватања у вези са овом темом. Дуго низ година разлика између ове две категорије није се ни правила, па чак и када је почело разликовање, критеријуми нису били сасвим јасни, нити јединствени (Моџер, 2005: 84).

Данас се мишљења о категорији глаголског вида и типа глаголске ситуације разилазе до те мере да Биник (Binnick, 1991: 148) разликује и трећу категорију. Наиме, он говори о „аристотеловском аспекту“ који разликује од „словенског аспекта“ и напомиње да је термин *Aktionsarten/modes d' action* различит од две претходно наведене категорије. Он такође задржава термин аспект када говори о

словенском глаголском виду, где је реч о *граматичком* феномену, док су аристотеловске категорије и *Aktionsarten* лексичке. Такође, аспект је субјективан, док су друге две категорије објективне. С обзиром на то да су последње две категорије лексичке и објективне, у литератури се сагледавају као јединствена категорија, док са друге стране имамо граматички аспект (Мóџер 2005:85).

3.4.2.2 Разлог за постојање типа глаголске ситуације

У вези са лексичким аспектом основни проблем који се јавља јесте одређивање сврхе његовог постојања, као и теоријске валидности у оквиру лингвистичке анализе. Сматра се да категоризације ове врсте имају искључиво онтолошку, а не и граматичку вредност. Овакав став нарочито у свом раду подржава Веркул (Verkuyl, 1993, 1999), чија се анализа заснива на уверењу да је реченична аспектуалност сложен феномен, који се заснива на присуству или одсуству теличности (Мóџер 2005:86).

Нема сумње у то да је Веркул у великој мери у праву, јер се аспектуалност односи на целе реченице и зависи не само од глагола, већ и од глаголских допуна. Међутим, како истиче Мозер, проблем се јавља када се помније анализирају примери: чак и када се превиди чињеница да се допуна вероватно односи на лексички аспект, у конкретним примерима уз конкретне глаголе у грчком се открива ново лице овог феномена: глагол је могуће ставити и у свршено и у несвршено прошло време, али се реченице не понашају на исти начин:

(44) *Η Αλίκη έφαγε ένα μπισκότο επί μία ώρα.

*Алики је појела кекс један сат.

(45) Η Αλίκη έτρωγε ένα μπισκότο επί μία ώρα.

Алики је јела кекс један сат.

То значи да допуна, које глагол τρώω поседује, није довољно да објасни понашање глагола са овом допуном. Тестирање других глагола такође доказује се да

ни аспект сам по себи није довољан за испитивање понашања глагола, јер се глаголи са различитим лексичким аспектом различито понашају:

(46) *Η Αλίκη έφτασε στο σταθμό επί μία ώρα.

*Алики је стигла на станицу један сат.

(47) Η Αλίκη έφτανε στο σταθμό επί μία ώρα.

Алики је долазила на станицу један сат.

С обзиром на то да постоје језици попут грчког, са видским системима интегрисаним у морфологију глагола, где значење видског типа зависи од лексичког аспекта глагола, ова категорија треба да буде саставни део анализе видског система. У свом каснијем раду Веркул (Verkuyl, 1999: 93-150) тврди да његова теорија покрива и језике са више или мање развијеним видским системима, укључујући и словенски, за који пак тврди да не могу да се проучавају по овом моделу, а проблем се продубљује када покушамо да анализу словенског видског система пренесемо у савремени грчки, због изражених разлика (Μόζερ, 2005: 87-88).

3.4.3 Узајамно деловање лексичког и граматичког аспекта; теличност и ателичност

Заједничко за категорију граматичког и лексичког аспекта јесте *теличност*. Теличност не мора да подразумева постојање стварног краја, завршености радње у стварном времену, већ само сагледавање одређених граница (Novak Milić, 2010: 135). За проучавање аспекта нужно је осврнути се на Вендлерову класификацију глагола и појам теличности. У литератури се каткада и Вендлерова класификација глагола сматра аспектом или барем “аспектном” категоријом, тзв. аристотеловско-вендлеровски аспект (Novak Milić, 2010). Описује се као категорија шира од Aktionsart-a, а ужа од аспекта (Binnick, 1991:170–171).

Теличност се (према грчком τέλος, “крај”, “циљ”), повезана с Вендлеровом класификацијом глагола, тумачи као својство глагола и глаголске фразе које радњу

приказује као завршену или незавршену. Теличне ситуације нужно садрже податак о тачки у којој радња завршава или престаје, док су ателичне оне које не подразумевају такву завршеност радње (Comrie, 1976).

Имперфективни аспект са значењем уобичајеног везује се за све категорије глагола због своје флексибилности у вези са свршеношћу. Перфективни аспект се пак везује за свршене глаголе: било за тренутне радње или за остварене радње, јер су то процеси са крајем које се састоје од временског периода са трајањем и завршне тачке која се наглашава употребом перфективног аспекта.

Перфективни аспект везује се потпуно природно за свршене глаголе: за тренутне радње, које је могуће посматрати само као теличне, јер је њихово значење одређено једном временском тачком, или за достигнућа, која су процеси са крајем и састоје се од процеса који траје и крајњом тачком, која бива уочљива када се употреби перфективни аспект.

Радње које представљају процесе без одређених граница сагледавају се као теличне:

- (48) Ο Παύλος έπαιξε μπάσκετ όταν εμείς πίναμε καφέ.
Павлос је играо кошарку када смо ми пили кафу.
- (49) Ο Παύλος έπαιξε μπάσκετ σήμερα.
Павлос је играо кошарку данас.

Радње које саме по себи немају одређене границе, када се везују за свршени вид понашају се двојако:

- као свршене радње
- (50) Η Έρη κοιμήθηκε μια ώρα το μεσημέρι και τώρα είναι περδίκι.
Ери је одспавала сат времена поподне и сад је као птица.
- (51) Ο Νίκος θα μείνει ένα μήνα στο νησί και μετά θα φύγει στη Γερμανία.
Никос ће остати месец дана на острву, а после ће отићи у Немачку.
- као „увођење“ у стање које описују
- (52) Η Έρη κοιμήθηκε πριν από λίγο- μην κάνετε θόρυβο και την ξυπνήσετε!

Ери је заспала скоро- немојте да правите буку да је не пробудите!

(53) Μη με σηκώνετε, βρε παιδιά, μόλις έκατσα.

Немојте да ме дижете, људи, само што сам села.

Свршени облици ових глагола имају значење „догађаја“, јер означавају тренутну радњу која се одвија у веома кратком временском периоду и то што означава само „увођење“ у радњу не мења њен квалитет. С друге стране, промена категорије са променом аспекта за означавање почетка радње у многим језицима означена је само лексички (у енглеском *sleep- fall asleep*), док се у неким другим језицима, нарочито у словенским, исказује префиксом (гр. *κοιμάμαι- αλοκοιμέμαι*, ср. спавати- заспати).

И време и аспект дају нам, дакле, информацију о времену у којем се одвија или је на снази глаголска ситуација. Међутим, за разлику од глаголских времена, која сигнализују да се радња локализује у односу на неки временски репер, аспект у фокус ставља интервал ког заузима глаголска радња, а то за последицу има различите начине на које се она може представити. Исти тип ситуације може се, између осталог, представити као:

а) глобална целина у коју се не може продрети, тј. чији се ниједан део не може издвојити (па се не може рећи на пр. **Почео је да преплива језеро*);

б) радња у току (или на снази) у неком моменту/интервалу (*У пет сати је већ препливао језеро*),

в) понављање радње, које може имати и статус навике (*У то време је редовно препливавао језеро*).

Укратко, глаголска времена одговарају на питање када је нешто било и када ће бити (ако већ није), а аспект указује на различите начине на које се глаголска ситуација представља (у току, у целини, у појединим својим фазама, као навика итд) (Станојевић, 2012:142).

Теличност није морфолошки обележена па није граматичка, него је лексичка категорија (и синтаксичка). Том су категоријом својствено обележени сви глаголи. Опозиција теличност: ателичност каткад се сматрају једном од аспектних опозиција

(Comrie, 1976), а каткад се у литератури теличност поистовећује с аспектношћу. Уместо поистовећивања аспекта и аспектности, потребно је назив аспект ограничити на глаголски аспект славенскога типа (Novak Milić, 2010: 135).

С обзиром на завршност или теличност глаголи се могу поделити у четири групе: глаголи стања (states), глаголи радње (activities), глаголи остваривања (accomplishments) и глаголи постигнућа (achievements).

- телични или завршни глаголи (остваривање и постигнуће)
потонути, препознати
бојити слику, стићи
- ателични или незавршни глаголи (радња и стање)
ићи, знати

Глаголи остваривања и глаголи постигнућа телични су глаголи, јер садрже ознаку циља, али је у глаголима остваривања обухваћено време проведено у остваривању циља, а у глаголима постигнућа само остварење циља, примери су преузети из Вендлер (1967):

- а. трчати један километар
- б. досегнути врх

Из примера (а) јасно је да се глаголу врста може одредити искључиво у контексту. Тако и глагол певати, наведен као незавршан или ателичан, али и завршан или теличан:

Џон пева песму (Novak Milić, 2010: 136).

Глаголи стања описују радњу која се не мења, која је иста у сваком тренутку и за коју се очекује да остане таква. Због тога и није потребна употреба било каквих временских одредби уз овакву врсту глагола (Знао сам одговор један дан), јер изражавање њихове дуративности има смисла само уколико постоји имплицитно поређење са временом када се ова радња није вршила (Знао сам одговор један дан, али сам га заборавио).

С друге стране, глаголи радње (processes, activities) означавају ситуације за које је потребан извесни напор и не одвијају се по инерцији. Стога је смислено мерити њихово трајање (Дечаци су сатима ловили рибу).

За разлику од глагола стања и радње, којима се оскажују радње које трају, неким глаголима исказују се ситуације које немају ту врсту континуитета. Овакве радње називају се теличним (bounded, liminal, telic), јер имају циљ. Телични предикати имају три фазе: почетну, у којој нека особина није постојана; прелазну фазу, у току које се та особина мења; и финалну фазу, у којој нема више промене особине и када се радња почне одвијати по инерцији.

Постоје две врсте теличних предиката који се разликују по природи прелазне фазе. Теличне радње имају средњу фазу која се састоји од промена које изгледају безначајно у процесу промена, али учествују у крајњој промени и могу се комбиновати са прилошким одредбама за начин. Други пак телични предикати не описују кумулативне резултате континуираног процеса, већ место његовог ограничења. Због тога се сврставају у телична стања, која се могу сматрати редукованим обликом теличне радње, али она заправо представљају потпуну промену (Timberlake, 2007: 284).

Употреба термина аспект или вид проистиче управо из тога што се иста глаголска ситуација може посматрати као имперфективна или перфективна. Често се не може произвољно одредити који аспект се треба употребити.

Пошто је словенски аспект потпуно граматички маркиран, а његови облици су релативно једноставан систем (имперфективни и перфективни), за разлику од класичног грчког (имперфекат- перфекат- аорист), словенски аспект се узима као прототип за аспектне системе.

3.5 Закључци

Иако традиционално везан за глаголско време, аспект се данас посматра потпуно самостално са свим својим особеностима. Одсуство деиксе код глаголског вида није основни дистинктивни фактор, јер у разликовању учествују и прагматички и семантички критеријуми, што аспект у грчком и у српском не чини искључиво морфолошком категоријом. Поређењем примера из ова два језика можемо закључити да субјективност говорника и значењска својства глагола имају готово кључну улогу

у избору аспекта у оба језика, те је за разумевање аспекта неопходно посматрати га и на синтаксичком нивоу. Управо због сложености овог феномена изузетно је важно схватити значај проучавања глаголског вида за само проучавање глаголских (нарочито претеритних) времена.

4. ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ И ПРЕТЕРИТНА ВРЕМЕНА

4.1 Глаголски облици и адвербијали са временским значењем

За семантику времена³⁸ и аспекта може се рећи да је веома комплексна, јер се не одређује искључиво глаголима и глаголским конструкцијама, већ и на неке друге начине, од којих је свакако најзначајнији утицај временских одредби и допуна. Стога је готово немогуће говорити о аспекту и времену без њихове корелације са темпоралним адвербијалима, јер управо они увелико доприносе семантичкој интерпретацији реченице (Binnick, 1991: 300).

Будућност и прошлост постоје само у односу на садашњост. Због тога се глаголско време може посматрати из тренутка говорења и на тај начин се повезује са неким другим временом. Можемо се преместити у време пре тренутка говорења, које бисмо морфолошки окарактерисали као прошло време или претерит, у време након тренутка говорења- футур, или се задржавамо око тренутка говорења, у презенту. Контекст из ког се посматра радња може се локализовати помоћу прилошких одредби за време, који се везују за релативно тачно време (у подне) или временски интервал који може бити затворен (1999, између 5 и 6 часова) или отворен са једне стране (после вечере). Прилози попут „сада“ или „јуче“ односе се на говорну ситуацију и због тога су експлицитно деиктички, иако је деикса начешће имплицитна (Timberlake, 2007: 304).

Биник (Binnick, 1991: 300) на неки начин класификује адвербијале полазећи пре свега од највеће групе прилога за време који се употребљавају као временске одредбе и допуне (већ, раније, увек, после...). Иако бројна, ова група прилога за време је ограничена у односу на неограничен број реченичних темпоралних израза

³⁸ Simić (1989: 127-128) сматра да је за истраживање значењских и стилских вредности облика за изражавање времена могуће поћи од њихове дистинкције у систему, али и од њихове употребне вредности у исказу. Тако истиче да семантичке темпоралне опозиције могу бити обележене или необележене, да временска обележеност може представљати опозицију између временско-релацијских и временско-локацијских облика, да временско-релацијска значења могу бити двојака (тј. могу се односити на антериорност и постериорност), да се антериорност може бити примарна (уколико се формира у односу на време у којем се исказује), или секундарна (формирана у односу на време о којем је реч у исказу), што такође важи и за постериорност, с тим да се она не обележава облички.

(целе следеће недеље, после рођендана, за сат времена...). Поред прилога и прилошких конструкција, прилошко значење може бити исказано именицама и именичким конструкцијама (прошле недеље, следећег месеца), идиомима (једном за свагда, од сад па надаље) или се сами прилози могу комбиновати у сложене целине (сваког понедељка ујутро у 12 сати).

На интерпретацију адвербијала утичу у великој мери семантички и прагматички критеријуми, пре свега значење самог адвербијала. Поред адвербијала који се везују за одређено време, постоје и потпуно неутралне одредбе, чија употреба зависи од реченичног контекста, као и од глаголског вида. Може се догодити да се адвербијали поклапају са глаголским временом на семантичкој, али не и на синтаксичкој основи. Реч је о употреби адвербијала уз релативно употребљено глаголско време, што се најбоље може илустровати историјским презентом.

Адвербијали се разликују и по деикси, јер се неки односе на тренутак говорења, док су други потпуно независни од њега и на основу тога могу се поделити на *анафоричке* и *хронолошке* (Binnick, 1991: 305-306).

Осим синтаксичких и прагматичких критеријума, велики утицај на интерпретацију адвербијала има и њихово временско смештање радње. Један од битних елемената за разликовање адвербијала јесте и њихова прагматика, која се делимично односи на њихово инхерентно аспектно значење.

Адвербијали се на основу свих наведених критеријума могу поделити у три групе:

1. *оквирни адвербијали* (frame adverbials) којима се одређује временски интервал или пак тренутак у ком се врши одређена радња (прошле недеље, у поноћ, 1986)
2. адвербијали *броја* и *учесталости* (adverbials of number and frequency) односе се на број или на фреквентност вршења радње (неколико пута, једанпут, неколико пута месечно) и
3. *дуративни* адвербијали (durative adverbials) истичу трајање радње (за сат времена).

Нирбан (Nerbonne у Binnick, 1991: 307) једну групу адвербијала назива *Frist* адвербијалима, којима се спецификује трајање теличних процеса. И као што се дуративним адвербијалима одређује трајање ателичног процеса, и ови адвербијали се односе на интервал. Међутим, основна разлика међу овим двема групама јесте у томе што *Frist* адвербијали не садрже у себи никакву информацију о природи радње, већ је само смештају у одређени временски интервал, али из овог не проистиче и закључак да су они истоветни са *оквирним* адвербијалима. Кључне разлике међу њима су у томе што се *Frist* адвербијали не могу односити на више аспектних врста и само смештају радњу у одређено време, док се *оквирни* адвербијали односе на референтно време, па се због тога називају и „главновременским“ (“main tense”) адвербијалима.

Биник (1991: 309) сматра да адвербијали имају дводимензионалну категоризацију, те тако *оквирни* и *Frist* адвербијали означавају временски интервал у који се смешта радња, док се дуративним адвербијалима означава интервал са којим коинцидира одређени временски интервал. Дуративни адвербијали користе се уз ателичне конструкције, док се *Frist* адвербијали везују за теличност. Због тога се дуративни адвербијали могу користити уз глаголе остваривања и постигнућа, а *Frist* адвербијали се користе уз глаголе радње и стања са природним ограничењима, па се посматрају као телични (Binnick, 1991: 307-310).

Ксидопулос (Xydopoulos, 1996: 148-151) нарочито издваја адвербијале осетљиве на аспектну опозицију перфективност- имперфективност делећи их у две групе. Тако у савременом грчком адвербијали попут *μια φορά* (једанпут), *δύο φορές* (двапут), *μόλις* (управо) и *κιόλας* или *ήδη* (већ) сврставају се у групу која захтева перфективни аспект, за разлику од *συνήθως* (обично), *συνέχεια* (стално), *συχνά* (често), *κάθε μέρα* или *καθημερινά* (сваки дан), *τακτικά* (редовно) и *πάντα* (увек).

Основна одлика ових адвербијала јесте њихова осетљивост на **viewpoint aspect** и исказује се аспектном морфологијом. Прва група захтева глаголе перфективног аспекта, што се може видети у следећим примерима:

- (54) Ο Γιάννης δημοσίευσε μια φορά/μόλις/κιόλας το άρθρο.
Јанис је једанпут/управо/већ објавио чланак.
- (55) Ο Γιάννης είχε μια φορά/μόλις/κιόλας δημοσιεύσει το άρθρο.
Јанис је био једанпут/управо/већ објавио чланак.
- (56) *Ο Γιάννης δημοσίευε μια φορά/μόλις/κιόλας το άρθρο.
*Јанис је објављивао једанпут/управо/већ чланак.

С друге стране, адвербијали из друге групе везују се за имперфективни аспект, што се може илустровати следећим примерима:

- (57) Η μάνα μας μαγείρευε συχνά/συνήθως/τακτικά φασολάδα.
Мајка нам је често/обично/редовно кувала пасуљ.
- (58) *Η μάνα μας μαγείρεψε συχνά/συνήθως/τακτικά φασολάδα.
Мајка на је често/обично/редовно скувала пасуљ.
- (59) *Η μάνα μας έχει μαγειρέψει συχνά/συνήθως/τακτικά φασολάδα.
Мајка нам је била скувала често/обично/редовно пасуљ.

Примером (57) илустрована је потпуна компатибилност адвербијала друге групе и имперфективног аспекта, док се неграматичност примера (58) и (59) приписује перфективном аспекту глагола.

Друга карактеристика аспектно осетљивих адвербијала јесте њихова неосетљивост на временске карактеристике реченице, што је случај са деиктичким адвербијалима. То се догађа упркос чињеници да учествују у временској интерпретацији предиката у границама које поставља аспект, те би због тога било збуњујуће називати их темпоралним адвербијалима, што се може видети и у следећим примерима:

- (60) Ο Γιάννης δημοσίευσε/θα δημοσιεύσει μια φορά το άρθρο.
Јанис је објавио/ће објавити једанпут чланак.

(61) Η μάνα μας μαγειρεύε/θα μαγειρεύει τακτικά φασολάδα.

Наша мајка је кувала/ће кувати редовно пасуљ.

Као што је и очекивано, адвербијали из прве групе компатибилни су прошлим или непрошлим временима када је аспект перфективан, а адвербијали из друге групе када је аспект имперфективан.

У српском језику адвербијали са временским значењем деле се у две групе: 1) именске изразе с предлозима или без предлога, нпр. *на почетку предавања, у пола пет*, и 2) прилоге и мање-више устаљене прилошке изразе, нпр. *сутрадан, данас* и сл. Посебну групу чине падежни и предлошко-падежни адвербијали са временским значењем, те се тако у синтакси падежа појављују темпорални генитив, темпорални акузатив, темпорални инструментал и темпорални локатив (в. Мутавцић, Тодоровић, Стојичић, 2011). Овај посебан синтаксичко-семантички подсистем састоји се од предлога и одређеног падежног облика, али се понекад појављује и са безпредлошким падежним обликом (*првог јануара, данима*)³⁹.

Поред поменутих падежних, постоје и временски прилошки адвербијали, прилози и прилошки изрази који могу бити заменички и незамењички. Заменички локализују време ситуације означене исказом у односу на време говорне ситуације и обухватају значења временске адлативности (нпр. *до сада*), аблативности (нпр. *од сада*), перлативности (нпр. *за сада*), и локативности (нпр. *сада*), док незамењички "именују оријентир у временској локализацији, док је објекат локализације садржан у предикату, а временски локализатор се налази у контексту или се подразумева" (Пипер и др., 2005:780).

³⁹ Падежни и предлошко-падежни адвербијали појављују се у разним временским значењима попут аблативног, перлативног, квантификативног, континуалног, антериорно, постериорно, адлативно-лимитативно, као и да исказује временску проксималност и дисталност (Пипер и др., 2005:757-771). У дисертацији се бавимо само општом поделом која се везује за одређивање темпоралности глаголских времена, те тако нисмо детаљно објаснили временско значење адвербијала понаособ.

4.2. Претеритна времена у грчком и српском

Иако су, како смо претходно објаснили, време и аспект одвојене категорије, немогуће је о њима одвојено говорити, јер се налазе у чврстој вези и међусобној интеракцији. Категорија слична перфекту у неким језицима јесте перфективни аспект у словенским језицима, који, слично перфекту, истиче завршеност радње, што не значи да је радња увек извршена у прошлости (Malchukov, 2009: 1).

Управо ова чињеница веома је битно полазиште за проучавање прошлих глаголских времена у савременом грчком и српском језику. Наиме, ту се кључно разликују ова два језика, јер је у грчком аспектну разлику немогуће приметити у презенту, већ се она остварује само у будућем и прошлом времену, због тога што се презентском основом исказује имперфективност, а аористном перфективност. Стога примећујемо да семантика перфективног аспекта и презента у грчком међусобно искључују, јер перфективни аспект подразумева да се радња извршила.

Малчуков (Malchukov, 2009:2) у својој студији управо доказује да перфективни аспект и презент могу да коегзистирају ослањајући се на њихову коегзистенцију у словенским језицима. То се може илустровати примерима из српског језика:

- (62) Петар сваки дан *чита* неку књигу.
- (63) Петар сваки дан *прочита* неку књигу.

С друге стране, у савременом грчком није могуће употребити оба вида у презенту:

- (64) Ο Πέτρος όλη μέρα *διαβάζει* ένα βιβλίο.
- (65) *Ο Πέτρος όλη μέρα *διαβάσει* ένα βιβλίο.

Уколико имамо у виду временску осу на којој се садашњи тренутак (тренутак говорења) узима као референтна тачка, прошлим временом радњу смештамо лево у односу на ту тачку. Прошлим временом означавамо време које претходи садашњем

тренутку, док се сви други закључци у вези са темпоралним лоцирањем приписују другим факторима. Дакле, прошло време смешта радњу пре тренутка говорења и не даје информацију о томе да ли се та радња десила у моменту непосредно пре тренутка говорења или се вршила у одређеном временском периоду пре тренутка говорења, или све време до садашњег тренутка⁴⁰.

Комри напомиње да прошло време само смешта радњу у прошлост, али не говори о томе да ли та радња траје и у садашњости или ће се наставити у будућности, иако се имплицира да нема везе са садашњошћу, јер би у случају да се наставља у садашњости била исказана презентом. Ово не мора увек да се подразумева, што свакако зависи од контекста. Исто закључује и у вези са имперфективним облицима у прошлости, који ни на који начин не подразумевају да се радња наставља и у садашњости (Comrie, 1985: 41-43)

Прошло време у ненаративном контексту у савременом грчком исказује се перфектом, аористом, имперфектом и плусквамперфектом.

Наредни примери илуструју прошлост:

- (66) Έχεις φάει σπлетζοφάϊ; (перфекат)
Да ли си икада јео спетзофай?
- (67) Έχω σημειώσει εδώ τι πρέπει ν' αγοράσω. (перфекат)
Овде сам записао,-ла шта треба да купим.
- (68) Καλά, εγώ έχω αγοράσει παπούτσια πέρσι. (перфекат)
Па, ја сам лично купила ципеле прошле године.
- (69) Τέλειωσες το φαγητό σου; (аорист)
Да ли си завршио,-ла са јелом?
- (70) Αγόρασα πέντε ζευγάρια παπούτσια πέρσι. (аорист)
Купио,-ла сам пет пари ципела прошле године.

⁴⁰ Ово можемо илустровати примерима:
*Јуче у седам сати ме је позвала Марија.
Ана је била у Атени од јула до септембра.
До сада је разговарао са другом.*

- (71) Τι μαστόρευες; (имперфекат)
Шта си мајсторисао?
- (72) Χθες τηλεφώνουσα συνέχεια. (имперфекат)
Јуче сам те непрестано звао.
- (73) Είχα αγοράσει τρία μαγιώ πέρσιν το καλοκαίρι. (плусквамперфекат)
Био,-ла сам купио,-ла три купаћа костима прошлог лета.

Истакнуто је да је перфекат специфичан због своје ненаративне природе, која се делимично поклапа и са својствима аориста, те је неопходно имати у виду контекст у ком долази до поклапања значења и функција ових времена.

И у српском језику претеритна времена су перфекат, аорист, имперфекат и плусквамперфекат, али су функције ових глаголских времена у великој мери различите од оних у грчком језику, што ће касније бити детаљно анализирано, када ћемо кроз контрастирање појединачних глаголских облика јасније сагледати претеритна времена као целину, јер засебно проучавање вербалних облика не може да пружи потпун увид у функционисање глаголског система. Стога сматрамо да би прелиминарно сагледавање глаголског система као целине засигурно пружило бољи увид у место глаголских облика у систему, као и у њихову везу са другим глаголским облицима у сличном контексту.

Попут садашњег времена, којим се исказује све што се дешава истовремено са говором говорног лица, и претеритна времена сврставају се у групу правих (индикативних) временских односа, којима се „обележава да се значење глаголске радње остварило пре тренутка говора, дакле пре него што је говорно лице изговором дане реченице обележило садашњост“ (Белић, 1958: 199). Напоредност са тренутком говорења није довољна када говоримо о прошлим временима, јер је потребно временским адвербијалом означити да се радња вршила у прошлости. Тако Белић (1958: 199) сматра исправним Бергманово запажање да је прилог који је претходно

глаголу (аугмент⁴¹) заправо знак прошлости, док се све друго сматрало секундарним временом.

У проучавању претеритних времена веома је важно истаћи то да се тренутак у прошлости који се узима као референтна тачка може посматрати веома широко, те се сваки тренутак сврстава у прошлост, без обзира на његову близину садашњем тренутку или трајање. Тако Белић (1958: 199) пише да је *„сасвим свеједно који ће тренутак у прошлости представити прошло време: да ли тренутак који непосредно претходи тренутку говора, да ли обележавање прошлости уопште према тренутку говора, да ли радњу која је дуго трајала у прошлости, па се завршила непосредно пред говором или је пред тренутком говора само прекинута, да ли радњу која је у целини својој дата у прошлости било да је трајала један тренутак или дуже времена, да ли, најзад, радњу која се приписује дубокој прошлости итд.“*

Једини битан фактор за одређивање прошле радње као индикативне јесте то да се радња посматра у односу на тренутак говорења, а не према неком другом тренутку у прошлости.

Иако ћемо се у раду задржати на индикативу претеритних времена, не треба занемарити и њихову релативну временску употребу у српском језику, која се доводи у везу и са категоријом глаголског аспекта. Тако је веома интересантно Белићево виђење релатива кроз везу са латинским и грчким глаголима:

„Када се словенски глаголи пореде са грчким и латинским језиком у овом правцу, треба имати једно на уму. Оба глаголска вида, имперфективни и перфективни са свима својим разликама у значењу (итеративним, тренутним, ингресивним, терминативним и сл), остварени су у потпуности у глаголској основи и глаголском објективном значењу словенских глагола; међутим у грчком и латинском језику они се тек граде од временских облика, тако да словенски језици својим готовим видским значењем и видском употребом могу послужити као мерило глаголског релатива и у другим језицима. Она глаголска ситуација у којој се могу

⁴¹ У савременом грчком аугмент је и данас знак индикативности, док се у већини индоевропских језика изгубио. Белић (1958: 206) сматра да се основни разлог за губљење аугмента код претеритних облика крије у њиховој релативној употреби, када он више није потребан, јер се прошлост може означити прилозима за време или неким другим начином.

подједнако употребљавати оба глаголска вида словенских језика у презенту- несумњиво је релатив. И, обрнуто, када се у истој глаголској ситуацији могу употребити у грчком и латинском језику и презентска (главна) и историјска (претеритна) времена, то значи да се та времена употребљавају у смислу словенског глаголског вида у релативу, тј. да је то глаголски релатив“ (Белић 1958: 206).

4.2.1 Паратаτικός (Имперфекат) у грчком/Перфекат имперфективних глагола у српском

Описивање и поређење прошлих времена почећемо од грчког имперфекта, јер је употреба овог времена готово истоветна са употребом српског перфекта имперфективних глагола и користи се да би означио радњу која је трајала (74) или се понављала (75) у прошлости:

(74) Ὅλο το πρωί διάβαζα ένα βιβλίο.

Цело јутро сам читао књигу.

(75) Ὅλο το καλοκαίρι ξυπνούσαμε στις εννιά.

Цело лето смо се будили у девет.

Разлог због кога имперфекат у грчком (као и аорист) поредимо са перфектом у српском јесте тај што је перфектом у српском обухваћен низ функција које у грчком врши више претеритних времена. Довољно образложење даје Стевановић (1967: 47): „Док се у другим неким словенским језицима сачувао као једино претеритално глаголско време, перфекат и у новијем српскохрватском језику све више истискује из употребе остала претеритална времена. Тенденција к уопштавању перфекта у функцијама осталих претериталних глаголских времена присутна је, рекло би се, и у савременом српскохрватском језику, посебно у градским срединама“.

Бабињотис (Μπαμπινιώτης, 1998: 1350) дефинише и приказује основне употребе имперфекта:

„Имперфекат: прошло глаголско време које смешта радњу или стање на одређену временску тачку или период који временски претходи тренутку говора. Нарочито исказује: (а) трајање у прошлости: *χθες όλο το μεσημέρι έβλεπε τηλεόραση* (јуче је цело поподне гледао телевизију), (б) навику или понављање у прошлости: *κάθε Σάββατο βράδυ πηγαίναμε στον κινηματογράφο* (сваке суботе увече ишли смо у биоскоп), (в) да се нека радња одвијала у прошлости и да је прекинута неком другом радњом: *μιλούσα στη μητέρα μου όταν χτύπησε το τηλέφωνο* (разговарао сам са мајком када је zazвонио телефон)“.

Станојчић и Поповић (1997: 378) пак не дају потпуну дефиницију перфекта несвршених глагола, већ много општију дефиницију самог перфекта као „времена које означава да су се радња, стање или збивање (из)вршили пре времена када говорник о њима саопштава, дакле- у прошлости“, напомињући да се без икаквих ограничења у овом времену могу користити глаголи и свршеног и несвршеног вида као и то да има три синтаксичке употребе: индикативну, релативну и модалну.

Како бисмо објаснили употребу имперфекта у грчком, поредићемо га са употребом имперфективних глагола у српском, јер се њихова употреба подударна, док је употреба српског имперфекта нешто другачија, о чему ће посебно бити речи.

4.2.1.1 О називу и употреби имперфекта/перфекта

Из саме етимологије назива на грчком може се видети да имперфекат означава радњу која траје, која је „продужена“, јер глагол *παράτεινω* значи продужити трајање, наставити нешто радити. Латинска етимологија овог глагола односи се на незавршеност глаголске радње. Виђење глаголске радње као дуге због тога што је исказана имперфектом веома је дискутабилно и може се оспорити низом примера. То што је радња трајала или се понављала не значи да није завршена, те ово становиште не можемо прихватити као релевантно.

Стевановић (1967: 47) сматра да су сви термини који се користе у осталим словенским језицима много адекватнији од општег термина перфекат, јер би се тај термин односио на перфективне (свршене) глаголе, а не и на имперфективне. Ни

термин претерит по његовом мишљењу није сасвим адекватан, јер је шири од самог перфекта, због тога што се подједнако односи на сва прошла времена.

Стевановић (1967: 48) истиче да је сам термин навео граматичаре на погрешне дефиниције овог времена, те се не слаже са дефиницијом да је „перфекат облик којим се констатује факат извршености радње“, јер се оваква дефиниција не може односити на све глаголе, нити одговара категорији глаголских времена, већ категорији глаголског вида. Стевановић овакву дефиницију види као доказ испреплитаности ових двеју категорија. Сматра неприхватљивим дефинисање перфекта као стања насталог у резултату радње и занемаривање самог процеса радње, подржавајући тако теорије А. Мусића, чија се дефиниција перфекта ослања на дефиниције других словенских лингвиста.

Стевановић (1967: 48) нарочито истиче мишљење синтаксичара руског језика В.В. Виноградова, који указује на то да и несвршени глаголи означавају и резултат радње, а не само процес њеног вршења. Исти аутор (1967: 49) много интересантнијим сматра чињеницу да се свршеним глаголима, поред резултата, може исказати и процес извршења радње наводећи да:

„У значењу перфекта имамо две компоненте, од којих је прва и основна означавање радње која се вршила или извршила у прошлости и друга: стање добивено у резултату извршене, или чак и само вршене те радње“ (Стевановић 1967: 52).

Управо је кључно, када је реч о (им)перфекту, то што се не осврћемо на почетак и крај радње, већ искључиво наглашавамо њено трајање, те се користи када желимо да истакнемо трајност, понављање, недовршеност или пак трајање радње која се догодила само једанпут. Овде свакако треба имати у виду да се све ове употребе преплићу са глаголским аспектом и управо доказују нераскидивост имперфекта и имперфективног аспекта како у грчком, тако и у српском језику. Због тога је веома битан контекст и значење самих глагола, као и прагматички критеријуми о којима је било речи у поглављу о глаголском аспекту. Како бисмо ово објаснили, навешћемо неколико примера:

(76) Εκείνη την εποχή πήγαινε πάντα με τα πόδια στη δουλειά, γιατί δεν είχε αυτοκίνητο.

У оно време *ишао* је увек пешке на посао, јер није *имао* кола.

У овом случају се радње *ићи на посао* и *имати кола* спајају са адвербијалом *у оно време/εκείνη την εποχή, увек/πάντα* и на тај начин добијамо понављање (*ишао је на посао/πήγαινε στη δουλειά*) и трајање које узрокује то понављање (*јер није имао кола/γιατί δεν είχε αυτοκίνητο*).

(77) Έβλεπα τηλεόραση όταν χτύπησε το τηλέφωνο.

Гледао сам телевизију, када је зазвонио телефон.

Овим примером илустрована је радња која је трајала (*гледао сам/έβλεπα*), а прекинута је неком другом радњом (*је зазвонио/χτύπησε*). Овде није потребно адвербијалом нагласити трајање радње, јер се њено трајање види из реченичног контекста.

Имперфекат, уколико се не везује за адвербијале, не може самостално да се употребљава, те се у оба језика комбинује са другим претеритним временима:

- са перфектом у српском и аористом у грчком:⁴²

(78) Όταν τη συνάντησα, κρατούσε σακούλες στο χέρι.

Када сам је срео, држала је кесе у руци.

- са плусквамперфектом:

(79) Αυτός ο άνθρωπος έμενε σε μας όταν εσύ είχες ήδη φύγει στην Ισπανία.

Тај човек је становао код нас када си ти већ био отишао у Шпанију.

У свим наведеним примерима примећујемо да је глаголски аспект веома битан, али не и примаран у употреби имперфекта, јер у неким случајевима може бити замењен аористом, чија основа носи у себи значење свршености:

⁴² Ова два времена имају исту синтаксичку вредност, о чему ће касније бити речи.

- (80) Управо *сам* то читала када *се* он појавио на вратима.
Μόλις το διάβαζα όταν αυτός εμφανίστηκε στην πόρτα.
- (81) Управо *сам* то прочитала када *се* он појавио на вратима.
Μόλις το διάβασα όταν αυτός εμφανίστηκε στην πόρτα.

Имперфекат нам не даје јасан увид у стање радње у тренутку говорења, већ је говорничково интересовање фокусирано на имперфективно тумачење ситуације у прошлости. Његова временска удаљеност од тренутка говора зависи од одређеног контекста, те се може наћи у „непосредној прошлости“ (када представља видски парњак аориста), али и у „далекој прошлости“ (где може да се замени плусквамперфектом или аористом). Може се односити на радњу која се догодила у непосредној прошлости, као и на радњу која се догодила у далекој прошлости. У оквиру „непосредне прошлости“ може се говорити о ситуацијама попут ове

- (82) Δούλενες στον κήπο;
Да ли *си радио/-ла* у башти?

када изглед особе којој се обраћамо- блатњаве ципеле, прљаве руке и одећа, зној на лицу итд.- указује на то да је та особа учесник у таквој активности.

Такође када сретнемо рођака или пријатеља на улици можемо да питамо,

- (83) Πού πήγαίνεις;
Куда *си ишао*?

вероватно због тога што прекидамо процес „идења“. Ако пак посматрамо ову ситуацију као кратки сусрет који не прекида и не мења пријатељеве планове о „идењу“ можемо да питамо:

- (84) Πού πας;
Куда *идеш*?

Видска разлика у односу на аорист у временском оквиру може се приметити у наредним примерима:

- (85) Μόλις τώρα μίλησα μαζί του στο τηλέφωνο. (аорист)
Управо *сам разговарао, -ла* с њим преко телефона.

(86) (Μόλις) τώρα (δα) μιλούσα μαζί του στο τηλέφωνο. (имперфекат)

Управо сам разговарао, -ла с њим преко телефона.

У оквиру „далеке прошлости“ временска удаљеност имперфекта обично је исказана прилошком одредбом:

(87) Στο σχολείο διάβαζα πολύ.

У школи сам много учио, -ла. (Ψάλτου-Joycey, 1991:57-60).

4.2.1.2 Индикативна употреба перфекта/имперфекта

Имперфекат у грчком и перфекат имперфективних глагола у српском можемо посматрати као копретеритна времена, чија се референтна тачка налази у прошлости. Често се имперфекат дефинише као „презент у прошлости“, што имплицитно пише и Дзардзанос (Τζάρτζανος, 1946: 267): „*Имперфекат је за прошлост оно што је презент за садашњост*“.

Индикативна употреба овог времена у грчком подразумева да се радња вршила у прошлости неvezано за тачно време њеног вршења или за било каква временска ограничења. Оваква његова временска употреба сматра се индикативном.

Слично је и у српском језику, када поредимо имперфекат са перфектом који се такође дефинише као време које означава радњу која се вршила или извршила у прошлости, без обзира на то да ли је време вршења или извршења радње одређено или није. Иако бисмо могли закључити да је сваки перфекат временски употребљен индикативан, Стевановић (1986: 614) сматра да је та претпоставка погрешна, напомињући да је за „индикативни перфекат битно да између времена говора и радње у перфекту не сме бити никаквог момента (означеног или претпостављеног) у коме се констатује да се перфектом означена радња пре њега вршила или извршила. Уколико такав моменат постоји, - било да је означен ма каквом прилошком одредбом, речју, синтагмом, реченицом, или се он пак без икаквих језичких ознака подразумева из целе језичке ситуације- дотична се радња одређује као прошла према томе моменту, а не према времену говорења“, те постаје релативна.

У индикативној употреби имперфекат у грчком и перфекат имперфективних глагола у српском могу изражавати:

- пунктуалну симултаност:

(88) Όταν έβλεπα τηλεόραση, χτύπησε το τηλέφωνο.
Када сам гледао телевизију, зазвонио је телефон.

(89) Όταν μπήκα στο δωμάτιο, ο γιος μου διάβαζε.
Када сам ушао у собу, мој син је учио.

- „широку“ симултаност: Овакав вид коинцидирања је чешћи. Радња исказана имперфектом (перфектом имерфективних глагола) симултана је у односу на неку временску одредбу која обухвата краћи или дужи временски период:

(90) Πέρυσι μάθαινα γερμανικά.
Прошле године сам учио немачки.

(91) Το 1995 ζούσα στη Θεσσαλονίκη.
1995. сам живела у Солуну.

(92) Όταν τη γνώρισα, δούλευε σε ένα σχολείο.
Када сам је упознала, радила је у школи.

- хабитуалност:

(93) Όταν ήταν μικρός, πήγαινε κάθε σαββατοκύριακο στο χωριό.
Када је био мали, одлазио је сваког викенда у село.

(94) Όσο μέναμε στη Ελλάδα, ακούγαμε ελληνική μουσική.
Док смо живели у Грчкој, слушали смо грчку музику.

Како бисмо детаљније објаснили индикативну употребу ова два прошла времена, мораћемо се осврнути на њихову везу са глаголским видом, јер низ значења за виси управо од овог фактора.

Холтон и др. (Holton et al., 2004: 225) већ у самој дефиницији имперфекта назначавају повезаност овог времена са несвршеним глаголским видом:

„Ово време је резултат споја несвршеног глаголског вида и прошлог времена“.

Несвршени глаголски вид као обележје имперфекта не подразумева да радња исказана имперфектом мора да буде недовршена. Битан је искључиво нагласак на трајању радње при чему увек треба имати у виду и семантику самог глагола којим је радња исказана. Веза имперфекта (перфекта несвршених глагола у српском) и несвршеног глаголског вида може се наћи и у описима овог времена у многим граматицама, па се тако издвајају следеће његове употребе:

- хабитуалност у прошлости:

(95) Κάθε χειμώνα κάναμε σκι.

Сваке зиме *смо скијали*.

- трајање у прошлости:

(96) Χθες διάβαζα όλη την ημέρα.

Јуче *сам учио* цео дан.

(97) Καθώς διάβαζα, χτύπησε το τηλέφωνο.

Док *сам учио*, зазвонио је телефон.

4.2.1.3 Квалификативни имперфекат (перфекат)

Ово је једна од честих употреба имперфекта у грчком и перфекта у српском. Стевановић (1986: 611) пише да се овим перфектом означавају стања којима се субјекту приписује одређено својство, без обзира на то када се у прошлости извршио перфектом означени процес. Само се на основу утиска употребљава овај глаголски облик који означава „стално стање дотичних субјеката“. Ова дефиниција свакако може да важи и за квалификативни имперфекат у грчком, код ког се, као ни у српском, не губи вренески карактер, иако је глаголима стања исказана одређена особина. Квалификативним имперфектом (перфектом) исказује се сталност неке особине.

Стевановић (1986: 612) код квалификативног перфекта у српском посебно издваја функцију приписивања сталне особине, где се употребљавају несвршени

глаголи⁴³. Овим можемо делимично оправдати и наше поистовећивање функције српског перфекта несвршених глагола и грчког имперфекта, не само у датој употреби ових глаголских облика, већ и шире. Такође имамо упориште и за тврдње да глаголски вид не можемо оставити по страни када говоримо о синтакси прошлих глаголских времена.

4.2.1.4 Радња симултана са другом прошлом радњом

Употреба имперфекта (перфекта несвршених глагола) веома је честа у споју са неком другом паралелном прошлом радњом. У оба језика примећујемо да није самостална, већ се реченице повезују везником *δοκ/ενώ, καθώς, истовремено/ταυτόχρονα*:

(98) *Ακουγε μουσική ενώ έτρωγε.*

Слушао је музику док је јео.

(99) *Εβλεπε τον αγώνα και ταυτόχρονα μιλούσε με την αδελφή του.*

Гледао је утакмицу и у исто време разговарао са сестром.

Сама природа имперфекта готово да намеће присуство неке друге радње било у имперфекту или у неком другом прошлом времену.

4.2.1.5 Навика или понављање у прошлости

Још једно од честих употреба грчког имперфекта (перфекта несвршених глагола) јесте понављање радње у прошлости као и уобичајених навика у прошлости:

(100) *Κάθε σαββατοκύριακο πηγαίναμε βόλτα.*

Сваког викенда ишли смо у шетњу.

(101) *Παλιά συχνά βλέπαμε ταινίες στην τηλεόραση.*

Раније смо често гледали филмове на телевизији.

⁴³ Напомиње се такође како постоји мања група свршених глагола који се могу наћи у истој функцији, али се разликују за њихову употребу метричке, а не синтаксичке природе (Стевановић 1986: 612).

Примећујемо да је оваква употреба имперфекта (перфекта имперфективних глагола) везана за одређене временске адвербијале попут: увек/*πάντα*, често/*συχνά*, ретко/*σπάνια*, сваки дан/*κάθε μέρα*, једном месечно/*μία φορά το μήνα*, свакодневно/*καθημερινά* итд.

Међутим, употреба адвербијала, иако честа, није нужна. Можемо употребити имперфекат (перфекат) без адвербијала не само када се глаголом означава континуитет, већ када говоримо о навици или уобичајености:

(102) *Ακούγε μουσική πριν ξαπλώσει.*

Слушао је музику пре него што легне.

(103) *Πέρσι ξυπνούσα στις 8.*

Прошле године сам се будио, -ла у 8.

Хабитуалност прошле радње може се исказати и на други начин, у грчком глаголом *συνήθιζω*, а у српском обликом потенцијала, који је се веома често користи у овој функцији. Тако претходно наведени примери могу да се реформулишу на овај начин:

(104) *Συνήθιζε να ακούει μουσική πριν ξαπλώσει.*

Слушао, -ла би музику пре него што легне.

(105) *Πέρσι συνήθιζα να ξυπνάω στις 8.*

Прошле године устајао, -ла бих у 8.

Треба истаћи да имперфектом (перфектом) хабитуалности не мора нужно да се исказује трајност, већ регуларност понављања одређене радње, тј. итеративност:

(106) *Δούλενε ασταμάτητα.*

Радио, -ла је без престанка.

Поред наведених уобичајених радњи у прошлости, можемо издвојити и употребу имперфекта (перфекта) у случајевима када се описују одређене ситуације, уобичајене за одређени временски период у прошлости:

(107) Όταν έμενα στην Αθήνα, πήγαίνα στο πανεπιστήμιο με το μετρό.

Када сам живео, -ла у Атини, ишао, -ла сам на факултет метроом.

4.2.1.6 Радња која траје прекинута неком другом радњом

Грчким имперфектом (перфектом несвршених глагола у српском) често се исказује и радња која је трајала у прошлости, а прекинута је неком другом прошлом радњом:

(107) Λουζόμουν όταν χτύπησε το τηλέφωνό μου.

Прао, -ла сам косу када ми је зазвонио телефон.

(108) Ήμουν στο σπίτι όταν ήρθε η Μαρία.

Био, -ла сам код куће када је Марија дошла.

4.2.1.7 Imperfectum de conatu

Овако употребљен имперфекат у грчком и перфекат несвршених глагола у српском исказује радње које нису ни стигле да се изврше, али је постојала извесна намера за њихово извршење:

(109) Έβγαίνα από το σπίτι όταν με κάλεσε η αδερφή μου.

Излазио, -ла сам из куће, када ме је позвала сестра.

(110) Έκλεινα τη βαλίτσα μου, όταν είδα ότι δεν έβαλα την αγαπημένη μου μπλούζα.

Затварао, -ла сам кофер, када сам видео, -ла да нисам спаковао, -ла омиљену мајицу.

У овим примерима облици исказани имперфектом (перфектом несвршених глагола) могу се заменити и конструкцијама попут: намеравао, -ла сам да изађем/ήθελα να βγω, спремао, -ла сам се да изађем/ετοιμαζόμουν να βγω...

Поред тога што се наведеним примерима илуструје неизвршеност радње, можемо их посматрати и као илустрацију за радње које су се симултано вршиле. Ово су најчешће, али не и једине употребе ових облика. Дзардзанос (Τζάρτζανος, 1996: 267) наводи примере који имају искључиво значење „отпочињања“ радње:

- (111) *Ξημέρωνε, όταν φτάσαμε στην κορυφή του βουνού.*
Свитало је, када смо стигли на врх планине.

4.3 Модалне употребе имперфекта (перфекта)

4.3.1 Имперфекат/перфекат са концесивним значењем

У српском језику оваква модална употреба перфекта ограничава се искључиво на крњи перфекат, али укључује употребу оба глаголска вида и то у разговорном стилу или у језику народних умотворина, док у грчком није ограничена његова употреба. Примере из српског на грчки преводимо презентом:

- (112) *Хтео не хтео, мораћеш то да урадиш.*
Θέλεις, δε θέλεις, πρέπει να το κάνεις.

У оба језика имперфекат/перфекат може се употребити у временским реченицама са концесивним значењем:

- (113) *Таман кад сам мислио да је отишла, појавила се поново на вратима.*
Μόλις που νόμιζα ότι έφυγε, ξαναεμφανίστηκε στην πόρτα.

Временски везник у оба језика може да се замени допусним везницима и да се на тај начин потврди концесивна употреба ових времена.

4.3.2 Имперфекат/перфекат у кондиционалним реченицама

У српском језику употреба перфекта у кондиционалним реченицама ограничава се на језик фолклора, те тако Стевановић (1986: 625) наводи следеће примере:

- (114) Суди право, ефенди кадијо! Ако ли ми право не судио, да бог даде дана не живио. (нар. песма)
- (115) Лаж чуо, лаж казујем. (нар. пословица)

У грчком пак употреба имперфекта у кондиционалним реченицама веома је честа када је реч о услову који је неостварив:

- (116) *Αν μου το έλεγες, θα σε βοηθούσα.*
Да си ми рекао, помогао бих ти.
- (117) *Αν μπορούσα, θα ερχόμουν μαζί σου.*
Да могу (да сам могао), пошао бих с тобом.

Леондариди (Leontaridi, 2001: 234) наводи и примере из грчког у којима се и у аподози користе облици имперфекта уместо очекиваног потенцијала:

- (118) *Αν μου το έλεγες, (θα) σε βοηθούσα.*
Αν μπορούσα, (θα) ερχόμουν μαζί σου.

Оваква употреба имперфекта оправдава се тиме што је психолошки „иреалност“ приближена реалности, а Макриџ (Mackridge, 1990: 205) сматра да имперфектом замењен кондиционал у аподози заправо означава радњу која би веома лако могла бити извршена:

- (119) *Αν ήξερα ότι θα ερχόσουν, ετοίμαζα κάτι να φάμε.*
Да сам знала да долазиш, *спремил*а бих нешто да једемо.

4.3.3 Имперфекат/перфекат за исказивање претпоставке или уверења

Имперфекат у грчком и перфекат у српском истоветно се користе да означе претпоставку или уверење:

(120) *Μπορούσαμε να το φτιάξουμε, αλλά τι έχουμε από αυτό;*

Можемо то да поправимо, али шта имамо од тога?

(121) *Έχανε τη θέση του, αν έλεγε ψέματα.*

Губи (изгубиће) посао, ако лаже.

Из примера у оба језика закључујемо да и поред једнаке употребе у оба језика, имперфекат у једном и перфекат у другом језику не могу да се преведу еквивалентним временом у другом језику, већ се преводе презентом, евентуално футуром.

4.4 Закључци

Видели смо да грчки имперфекат и српски перфекат несвршених глагола имају исте функције у реченици. Њихова индикативна значења представљају потпуну подударност. Оба времена означавају радњу која је трајала или понављала се у прошлости у временском тренутку или периоду који је претходио тренутку говора, а није временски ограничен у прошлости. Подударност се огледа у њиховој употреби за исказивање симултаности двеју прошлих радњи, као и трајања одређене радње у прошлости која бива прекинута неком другом радњом. Указали смо на то да симултаност може да подразумева пунктуалност или да буде широко схваћена, као и то да представља и уобичајеност или трајност одређене радње која се вршила у прошлости.

Када је реч о модалним значењима и функцијама, закључујемо да се њима исказује лични став говорног лица, а може се односити на исказивање претпоставке, уверења, услова или препреке за вршење радње. Код модалних употреба подударност

није једнака подударности у индикативу, те се у неким случајевима ограничава на одређене облике у једном или другом језику. Тако многа модална значења у српском носи искључиво крњи перфекат, док у грчком нема такве врсте ограничења.

Облици имперфекта који се у разговорном функционалном стилу у грчком у аподози користе уместо потенцијала у српском никако не могу бити исказани облицима перфекта, али такође облици српског перфекта у исказивању претпоставке или уверења могу на грчки бити преведени искључиво облицима презента или чак футура.

Иако смо код индикативне употребе говорили о истоветности облика имперфекта у грчком и перфекта несвршених глагола у грчком, код модалне употребе имамо одређене подударности имперфекта са перфектом свршених глагола, тако да не можемо бити изричитии у тврдњи да је грчки имперфекат еквивалентан једино са перфектом имперфективних глагола у српском.

4.5 Имперфекат у српском

Након што смо упоредили имперфекат у грчком са перфектом (свршених глагола) у српском, остаје нам да објаснимо зашто паралелу нисмо могли да направимо са истоименим временом у српском језику. Одговор налазимо у природи и употреби имперфекта у српском, која је веома ретка и у књижевности, а готово потпуно ишчезла из говора још од почетка 19. века, о чему пише и Стевановић (1986: 652):

„Имперфекат је облик који се данас у више наших народних облика не употребљава, и разумљиво је што сви немају осећања за његову употребу с било којим одређеним значењем.

У вези са тим потребно је истаћи да се он никад углавном не појављује као облик с којим се напоредо у истој служби не употребљава које друго претеритално време, или се бар нема на уму неко прошло време у коме је текао њим означени процес.“

Управо због тога што га је могуће заменити другим прошлим временима, а ретко се употребљава, заменили смо га перфектом.

Његова дефиниција у српском, према Стевановићевим (1986: 655) речима, давана је веома уопштено. Описиван је као време којим се означава трајање у прошлости, што се може рећи и за све друге глаголе имперфективног значења у прошлости.

Као што се оваква дефиниција сматра неоправданом, исто тако се не налази оправдање за дефинисање радње која је означена имперфектом као радње која је изузетно дуго трајала, јер овим временом може да се исказе и вршење радње у краћем временском периоду.

Формална дефиниција овог времена не разликује се од дефиниције имперфекта у грчком:

„Имперфекат управо значи радњу која се у одређено време у прошлости вршила, која је трајала, дакле, истовремено с неком другом радњом, означеном било којим претеритним временом, неком прилошком временском одредбом, или је пак то време одређено самом говорном ситуацијом“ (Стевановић 1986: 656).

Милошевић (1978: 99) своди дефиницију имперфекта у две групе: 1) дефиниције које су у тешњој вези са Вуковом дефиницијом⁴⁴ и 2) дефиниције које су сродније онима на индоевропском плану (које оперишу елементом *доживљеност*).

Имперфектом се, као ни аористом, не означавају радње које је доживело говорно лице или пак за радње које нису ведела ни доживела лица која учествују у говору, а таквим имперфектом радња је одређена на основу неког другог тренутка у прошлости, па се због тога ове употребе не могу сматрати индикативним.

Као посебну употребу овог времена Стевановић (1986: 660) наводи како се обликом имперфекта означавају радње које се врше у садашњости:

(122) Одакле ви бесте?

(123) Како се звасте?

Напомиње да овако употребљен имперфекат не може бити замењен презентом, јер говори о томе да је говорнику позната чињеница о којој се распитује, али да не може да је се сети, док, уколико бисмо питање поставили у презенту,

⁴⁴ „Имперфекат казује да је дјело глагола јошт трајало кад је нешто друго настало...“

значило би да не знамо никакав податак о саговорнику и да очекујемо да први пут добијемо тражену информацију. Одговор на ова питања саговорник ће свакако дати у презенту у оба случаја.

Такође се овим временом исказује радња која не само да се вршила у прошлости, него је и наставила да се врши, па може да се продужи и до садашњости. Обе ове употребе имперфекта за садашњост Стевановић (1986: 661-663) не сматра модалним, јер, иако исказују лични став говорника, тај став је ипак зачет у прошлости, па је имперфекат временски употребљен.

Слично грчком имперфекту и српском перфекту, и имперфекат у српском има квалификативно и гномско значење, где је такође временски употребљен, али никада у индикативу, већ искључиво у релативу.

Правим модусом могу се сматрати конструкције са импрефектом глагола *хтети* и инфинитивом:

(124) Одиста га погубити шћаше. (нар. песма).

4.6 Закључци

Иако ово време може формално да се посматра као време које се може упоредити са грчким имперфектом због свог основног значења трајања у прошлости, ипак се не може посматрати као његов „парњак“, јер се пре свега користи искључиво релативно, али и због тога што је у савременом српском језику замењен облицима других претеритних времена, најчешће перфекта. Због тога смо укратко приказали ово време како бисмо имали целовиту слику о његовој корелацији са грчким имперфектом и спречили његово поистовећивање са грчким имперфектом због истог назива и формално исте дефиниције.

4.7 Аорист у грчком/Перфекат свршених глагола у српском

Будући да смо грчки имперфекат поредили са перфектом имперфективних глагола, остаје нам да аорист у грчком упоредимо са перфектом перфективних

глагола у српском. Међутим, како смо видели и код имперфекта, ово је само груби оквир, јер је немогуће ограничити се искључиво на перфективне/имперфективне глаголе због специфичних употреба и аориста и имперфекта у грчком али и перфекта глагола оба вида у српском.

У прилог томе да се глаголски системи ипак морају поредити и сагледавати као целина говори и то да се оспорава често поређење грчког аориста са перфективним глаголима у словенским језицима. Ова методологија сматра се погрешном управо због тога што се оваквим приступом глаголски системи не сагледавају као целина.

Руиперез исто тако критикује виђење ранијих граматичара и повезивање грчког аориста са перфективним глаголима у словенским језицима, инсистирајући на систематичном структуралном приступу. Према његовом мишљењу, грчки глаголски систем може да се посматра само као целина, као што и словенски перфективни глаголи зависе од целокупног глаголског система. Због тога има смисла само поредити два система, а не њихове изоловане делове (Binnick, 1991: 149).

Гудвин аорист у грчком дефинише као време којим „се исказује једно извршење радње у прошлости“. Ово је и основна одлика аориста, а његов назив говори о томе да се односи на извршену радњу која нема никаквих ограничења (свршеност, трајање, понављање) која су својствена другим глаголским временима (Binnick, 1991: 164-165).

Сличну дефиницију грчког аориста даје и Дзардзанос (Τζάρτζανος, 1946: 271): „Аорист у индикативу исказује то да се оно што глагол означава догодило некада у прошлости“. Он даље наводи да се аорист разликује од имперфекта по томе што се имперфектом радња приказује у свом процесу, док се таква радња аористом приказује синоптички у целости. Тако исте радње можемо исказати у оба времена у зависности од тога шта желимо да нагласимо:

(125) Όσα χρόνια έμεινα στο χωριό, ζούσα ευτυχισμένα.

Све године док сам живео,-ла на селу, живео,-ла сам срећно.

(126) Όσα χρόνια έμεινα στο χωριό, έζησα ευτυχισμένα.

Све године које сам проживео,-ла на селу, проживео,-ла сам срећно.

Холтон и др. (Holton et al., 2004: 225) у својој дефиницији аориста наводе да је тим временом исказана радња која се „вршила и извршила у одређеном тренутку у прошлости“, што сматрамо не сасвим прецизном дефиницијом с обзиром на то да оваква дефиниција наводи на то да аорист посматрамо као искључиво тренутну радњу, а што искључује све остале функције овог времена. Такође се наводи и да је ово време спој свршености и прошлости, за разлику од имперфекта који је спој несвршености и прошлости. Иако једноставно, ни овакво поимање ова два времена није потпуно, али је изузетно важно због повезивања глаголског вида (у овом случају свршеног) са анализом аориста у грчком и перфекта свршених глагола у српском.

Оно у чему су граматичари сагласни јесте то да се аористом означава радња која се догодила пре тренутка говорења и да је њиме радња исказана као целина. Ово време је у најширој употреби у грчком језику, као што је то случај са српским перфектом и није ограничено ни на један регистар, већ се користи и у писаном и у разговорном дискурсу. Аорист се користи када желимо да истакнемо саму радњу, без осврта на њен почетак, средину и крај.

Антериорност аориста није маркирана у односу на временску удаљеност од тренутка говорења. Радња исказана аористом може бити веома близу тренутка говорења или одвојена од њега и смештена у било коју временску тачку пре тренутка говорења. Употреба аориста може стога бити смештена у три временска оквира: *непосредну прошлост*, *скорију прошлост*, и *далеку прошлост*, као што је приказано примерима:

(127) Μόλις έκλεισα το τηλέφωνο! (непосредна прошлост)

Само што сам спустио, -ла слушалицу.

(128) Τι φαγητό μαγείρεψες; (скорија или немаркирана прошлост)

Које си јело спремио, -ла?

(129) Πέρσι το καλοκαίρι επισκεφτήκαμε τη Θάσο. (далека прошлост)

Прошлог лета смо посетили Тасос (Ψάλτου-Joysey, 1991: 52-54).

Поред овог основног и најопштијег значења аориста, аористом у грчком могу се исказати радње које су кратко трајале (Το βιβλίο έπεσε από το κρεβάτι= Књига је пала са кревета), радње које су се понављале много пута (Διάβασα πολλά βιβλία στη ζωή μου= Прочитао сам много књига у животу); такође се може односити на радњу која је трајала дужи временски период (Σπούδασα τέσσερα χρόνια στο Λονδίνο= Студирао сам четири године у Лондону) и у овом случају може бити замењен и имперфектом. Без обзира на сва ова значења, која свакако нису везана само за аорист, битно је имати у виду семантику глагола и контекст (Leontaridi, 2001: 243).

Аорист, поред тога што се односи на прошлост, може такође да се односи на неки будући тренутак, што је одлика и српског перфекта:

(130) Σε λίγο φτάσαμε = Још мало, па смо стигли

(131) Φύγαμε = Отишли смо

Исто тако, може се користити за опште важење неке радње у сваком времену, као у пословицама и изрекама.

И аорист и перфекат могу се у реченицама употребљавати уз временске одредбе јуче/χθες, пре неколико месеци/πριν μερικούς μήνες, пре много година/πριν από πολλά χρόνια, прошле недеље/την περασμένη εβδομάδα, 1850/το 1850 итд. На пример:

(132) Χθες αγοράσαμε φρούτα στη λαϊκή αγορά.

Јуче смо купили воће на пијаци.

(133) Την περασμένη εβδομάδα ο Πέτρος πήγε στο χωριό.

Прошле недеље Петрос је отишао у село.

Ови исти адвербијали користе се за означавање било које прошлости, тако да уз њих могу да се употребљавају и друга глаголска времена. Управо због неодређености у трајању ови адвербијали могу да се употребљавају уз аорист, али уколико се појави нека временска одредба која указује на трајање радње у прошлости, аорист не може да се употреби и најчешће бива замењен имперфектом:

(134) *Εφαγα ακόμη όταν ήρθε η Ελένη.

* Појео сам још када је дошла Елени.

4.7.1 Аорист и перфекат у интеракцији аспекта и времена

Примећујемо да је за анализирање прошлих глаголских времена у језицима које поредимо од кључне важности улога глаголског вида, што су уочили још стоици приликом анализе грчких глагола, али је у грчком категорија аспекта прилично апстрактна за разлику од система словенских језика, где је ово експлицитна категорија маркирана кореном глагола и афиксима и не зависи од глаголског времена (Binnick, 1991: 158).

Иако неки лингвисти користе термине перфективан и имперфективан како би објаснили аспектуалност у грчком и на тај начин поистовећују имперфективност са имперфектом, а словенску перфективност са грчким перфектом, требало би поредити перфективне глаголе словенских језика са грчким аористом и разликовати перфективност од перфекта. Све док су перфекат и перфективни аспект поистовећивани, аорист није припадао опозиционом систему словенског типа. Међутим, у великој мери је дискутабилно колико је свршеност одлика грчког перфекта и словенског перфективног вида. Углавном се сматра да је перфекат резултативан и односи се на трајно резултативно стање одређене радње, док се перфективност посматра као целовитост радње где није битан сам процес њеног вршења. У одређеној мери поистовећивање аориста са перфективношћу није потпуно исправно. Јасно је да је словенска перфективност маркирана у опозицији перфективност- имперфективност, док је грчки аорист немаркиран у односу на друге аспекте у грчком, без обзира на то да ли је његово значење перфективно или имперфективно. Основна разлика између перфектности и перфективности јесте та што перфектност мора да буде повезана са резултативношћу, док перфективност не мора увек да подразумева резултат нити стање (Binnick, 1991: 161-162).

Макриц (Mackridge, 1985: 128) посматра аорист кроз глаголски вид и тако га дефинише као свршену прошлост, ге је радња завршена у одређеном прошлом

тренутку или временском периоду. Међутим, како смо и претходно споменули, постоји низ примера који сведоче о резултативности овог времена, баш као што је то случај са перфектом у српском:

(135) *Κατάλαβες τώρα τι σου λέω;*

Да ли си сад схватио,-ла/схваташ шта ти говорим?

(136) *Συγγνώμη που άργησα.*

Извини што сам закаснио,-ла/што касним.

(137) *Σ'αγάπησα πολύ.*

Много сам те заволео,-ла/волим.

У сваком од наведених примера аорист може бити замењен презентом, што се види и из превода на српски. Примећујемо да аорист не можемо чврсто везивати за одређени временски период у прошлости, као и то да понекад може лако бити замењен не само облицима презента, већ и облицима имперфекта у зависности од тога шта говорник жели да постигне:

(138) *Ζούσα πολλά χρόνια στο εξωτερικό.*

Εζησα πολλά χρόνια στο εξωτερικό.

Живео,-ла сам много година у иностранству.

Веома је битно напоменути да се аористом у грчком не исказује искључиво краткотрајност вршења радње у прошлости, већ се њиме може исказати и радња која је трајала дужи временски период. Свакако је реч о радњи која је почела у прошлости, али чије последице се осећају и у садашњости (или радња још није ни довршена), или чак у будућности. Основна одлика радње исказане аористом јесте та да је она заправо почела у прошлости и да се сагледава као целина.

4.7.2 Индикативна употреба аориста

Основна индикативна употреба грчког аориста и перфекта у српском јесте исказивање прошлости у односу на тренутак говора:

(139) Χθες είδα μια ωραία ταινία.
Јуче сам одгледао леп филм.

(140) Πέρσι αγόρασαμε καινούριο αυτοκίνητο.
Прошле године смо купили нова кола.

Поред овог основног значења, аорист се користи и за исказивање радњи које су се једанпут догодиле у прошлости, али и приказује низ прошлих радњи. Може се употребити за пунктуалне радње, али и за дуративне или радње које се понављају и све оне су завршене у прошлости, где говорника не интересује њихова веза са било којим другим тренутком у садашњости или у будућности:

(141) Χθες χάλασε το πλυντήριο μου.
Јуче ми се покварила машина.

(142) Ο Καζαντζάκης έγραψε τον Τελευταίο πειρασμό.
Казанцакис је написао Последње искушење.

(143) Ντύθηκε και βγήκε νωρίς από το σπίτι.
Обукао, -ла се и изашао, -ла рано из куће.

(144) Διάβασα πολλές φορές το μήνυμά του.
Прочитао, -ла сам много пута његову поруку.

Ови примери указују на истоветност употребе грчког аориста и перфекта несвршених глагола у српском језику, али не могу да важе као опште правило због тога што се аористом у грчком може означити радња која је трајала дужи временски период, а која се на српском приказује искључиво перфектом несвршених глагола:

(145) Δούλεψε πολλά χρόνια στην Αμερική.
Радио, -ла је много година у Америци.

У овом случају акценат је на радњи као целини и поред временске одредбе која указује на трајање у прошлости. Међутим, ни ово правило не можемо да генерализујемо, јер уз одређене временске одредбе никако не може да се употреби

аорист, већ се радња исказује имперфектом (перфектом несвршених глагола у српском) због тога што је нагласак на трајању радње, а не на самој радњи:

(146) *Άκουγα ελληνική μουσική όλο το πρωί.*

Слушао,-ла сам грчку музику цело јутро.

Поред основе индикативне употребе аориста, можемо издвојити и неколико поткатегорија индикатива:

4.7.3 Наративни аорист

Баш као што се имперфекат користи за дескрипцију, аорист се употребљава у наратији, када говорник ниже радње које су се догодиле у прошлости.

Када се говори о прошлости, могу се употребљавати и аорист и имперфекат, али је ту пресудна језичка прагматика, тј. лични одабир говорника у вези са тим шта жели да нагласи. Када је циљ говорника да саопшти догађаје из прошлости неvezано за неку другу радњу, тада се у грчком користи аорист, а уколико је радња повезана са неком другом радњом или се наглашава њено трајање, употребљава се имперфекат:

(147) *Πέρσι διάβασα πολύ για να περάσω τις εξετάσεις.*

Прошле године сам много учио,-ла да бих положио испите.

(148) *Διάβαζα όλο το καλοκαίρι για να περάσω τις εξετάσεις.*

Учио,-ла сам цело лето да бих положио испите.

У српском језику радња која је у примерима исказана различитим прошлим временима у грчком (аористом и имперфектом) може се представити само перфектом несвршених глагола, те је то још један од доказа да не можемо сасвим поистоветити грчки аорист са перфектом несвршених глагола у српском.

Стевановић (1986: 620-621) истиче како је крњи перфекат у српском изразитијег приповедачког карактера:

„Он свакако причању даје јачу упечатљивост, јамачно зато што се њиме представљају ситуације у које се причалац (онај који што приповеда) потпуније уживљава и што је време за које се дотична ситуација везује, према томе, одређено, за причаоца мислимо, док пуни перфекат сам собом не сугерира никакву одређеност“.

Употребом крњег перфекта у српском заправо се постиже извесна доза експресивности која не може да се постигне употребом перфекта у приповедању.

4.7.4 Радња која се догодила у неодређеном тренутку у прошлости

И аорист и перфекат у српском могу да се користе за означавање радње која се догодила у прошлости у неком тренутку који не мора да буде прецизиран:

(149) Σου έστειλα μήνυμα, αλλά δεν το είδες.

Послао/-ла сам ти поруку, али је ниси видео/-ла.

(150) Μας είπαν να έρθουμε, αλλά δεν πήγαμε.

Рекли су нам да дођемо, али нисмо отишли.

У оба језика овим временима исказују се радње које су се догодиле једанпут:

(151) Ο Κολόμβος ανακάλυψε την Αμερική.

Колумбо је открио Америку.

(152) Η Μαρία παντρεύτηκε τον Γιώργο.

Марија се удала за Јоргоса.

Употреба аориста (перфекта) без временске одредбе може се односити и на догађај у прошлости који се не везује за садашњост:

(153) Η μαμά άνοιξε το παράθυρο.

Мама је отворила прозор.

(154) Τα παιδιά έφαγαν ολόκληρη σοκολάτα.

Деца су појела целу чоколаду.

(155) Συναντήσαμε τη Μαρία στο σινεμά.

Срели смо Марију у биоскопу.

- Почетно-свршено значење:

Код глагола имперфективног вида, уколико се њима исказује почетак одређене радње, користи се аорист у грчком, док је у српском та иста радња исказана свршеним глаголом насталим префиксацијом од несвршеног:

(156) *Εμαθες τα νέα;*

Да ли *си сазнао, -ла* новости?

Лондариди (Leontaridi, 2001: 258) сматра интересантним глаголе мишљења *πιστεύω* (веровати, сматрати) и *νομίζω* (мислити) који се могу употребити у аористу, али уз временску одредбу за истицање свршености попут «*προς στιγμή*» (на тренутак, за тренутак). Тиме се радња ограничава на тренутност, док се имперфектом имплицира да оно што је говорник сматрао или мислио у прошлости важи још увек:

(157) *Νόμιζα ότι τα λόγια της δεν είχαν σημασία.*

Мислио, -ла сам да њене речи нису имале значење. (и даље то мислим)

(158) *Προς στιγμή νόμισα ότι τα λόγια της δεν είχαν σημασία.*

На тренутак *сам помислио* да њене речи нису имале значење. (тада сам веровао, али сада више не верујем).

И из ових примера уочавамо да је у српском префиксацијом створен свршени вид перфекта уз исту временску одредбу као и у грчком која условљава употребу аориста (аористне основе, тј. свршеног глаголског вида).

Да глаголи у аористу не морају својом свршеном (аористном) основом да се односе искључиво на краткотрајност прошле радње, већ да њима може да се исказе нешто што је трајало одређени временски период (дужи или краћи) у прошлости доказују и примери попут овог:

(159) *Εμεινε στην Ελλάδα πολλά χρόνια.*

Живео је у Грчкој много година.

(160) *Δούλεψε όλο το χειμώνα στην Ελβετία.*

Радио је целе зиме у Швајцарској.

У групу почетно-свршених глагола можемо сврстати и радње које Дзардзанос (Τζάρτζανος, 1946: 272) описује као „улазак субјекта у неко стање“: *χάρηκα* (обрадовао сам се), *λυπήθηκα* (зажалио сам), *φοβήθηκα* (уплашио сам се).

4.7.5 Целовите прошле радње

Као што смо већ споменули, аористом се исказују целовите прошле радње. Заокруженост радње подразумева то да није битан почетак, трајање и завршетак радње у прошлости, већ да радњу посматрамо као заокружену целину. Ову употребу можда је најтеже схватити с обзиром на то да може да се догоди да је радња трајала дужи временски период, па би употреба имперфекта била логична за говорнике српског језика, с обзиром на то да се у српском овакве радње исказују облицима перфекта несвршеног вида:

(161) *Δούλεψε* σκληρά για να αγοράσει καινούριο σπίτι.

Радио, -ла је много да би купио, -ла нову кућу.

(162) *Εζήσσε* πολλά χρόνια στην Ελλάδα και έμαθε καλά ελληνικά.

Живео, -ла је у Грчкој много година и *науцио, -ла је* добро грчки.

4.7.6 Радња која се поновила више пута у прошлости

Иако смо видели да се аористом означава тренутност, свршеност и целовитост неке прошле радње, у индикативне употребе овог времена убрајају се и радње које су се понављале више пута у прошлости. У овом случају у реченици се појављују одредбе које условљавају теличност глаголске радње и самим тим условљавају употребу аориста:

(163) Του *είπα* χίλιες φορές να μην το κάνει.

Хиљаду пута *сам му рекао, -ла* да то не уради.

Специфичну употребу овог аориста имамо у сукцесивним понављањима, где се два пута за редом користи исти глагол:

(164) *Φώναξα, φώναξα, κανένας δεν φάνηκε.*

Викао,-ла сам и викао,-ла, али се нико није појавио.

Ако упоредимо први пример са примером у српском језику, увиђамо да се имперфекат свршених глагола употребљава једнако као и у грчком и да се искључује употреба глагола несвршеног вида. Када је пак реч о другој групи примера, у српском нужно морамо употребити несвршени глаголски вид и повезати га саставним везником и како би се истакла репетитивност.

4.7.7 Тренутна радња која прекида прошлу радњу која траје

Поред тога што се аористом свакако исказује тренутна радња:

(165) *Χτύπησε το τηλέφωνο.*

Зазвонио је телефон.

Овим временом, као што смо имали прилике да видимо, може се исказати и тренутна радња у прошлости која прекида радњу која је у току (исказану имперфектом):

(166) *Έβλεπα τηλεόραση όταν χτύπησε το τηλέφωνο.*

Гледао,-ла сам телевизију када је зазвонио телефон.

И у овом случају аорист се може поистоветити са перфектом свршених глагола у српском језику.

Могуће је, додуше веома ретко, да радња која траје у прошлости, а бива прекинута, буде исказана аористом:

(167) *Έζησε άνετα μέχρι που έχασε τη δουλειά του.*

Живео,-ла је лагодно све док није изгубио,-ла посао.

4.7.8 Гномски аорист/перфекат

Гномски аорист у грчком користи се не само како би се приказале радње у прошлости, већ је општевременског карактера, баш као и изреке и пословице у којима се употребљава (Mackridge 1985). И други грчки граматичари (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, Τσοπανάκης) такође пишу о овој употреби аориста, где аорист може да замени презент у пословицама, изрекама и фразама, када има општи временски карактер:

(168) Κύλησε ο τέντζερης και βρήκε το καλάκι.

(„Скотрљала се шерпа и нашла свој поклопац“ што се користи углавном за особе специфичних карактеристика које нађу свог пара, а што се на српском исказује изреком „нашла крпа закрпу“).

Примећујемо и да се у изреци у српском, која је пандан грчкој, употребљава облик крњег перфекта у истој функцији као аорист у грчком, али је оваква употреба у српском релативна, а не индикативна као у грчком.

У српском се гномска употреба везује углавном за крњи перфекат и има модално значење. Тако Стевановић (1986: 627) наводи примере народних пословица:

(169) Било глава, биће капа.

(170) Лаж чуо, лаж казујем.

(171) Како се мирили, тако се смирили.

Истиче да је веома тешко говорити о временској употреби гномског перфекта управо због свевременог карактера, али постоје одређени примери у којима је време могуће одредити:

(172) Брада нарасла, а памет не донела.

(овде радњу можемо сместити у прошло време, јер означава свршеност радње чије последице осећамо у садашњости; „констатује се да је неком нарасла брада, али памет није добио“)

(173) По што купио, по то и продао.

(и овде су радње исказане перфектом смештене у прошлост у односу на тренутак говорења и њима се „констатује да је неко нешто испричао како је то од другог чуо“).

Друге пак пословице које Стевановић (1986: 628) наводи нису индикативно употребљене, јер се могу односити на било које време:

(174) Што колевка заљуљала, то мотика закопала.

(175) Гдје лажа омркла, ту и осванула.

Овим примерима илуструје се релативна временска употреба и сваки облик перфекта могао би бити замењен неким другим глаголским обликом (најчешће презентом), а да се значење пословице не промени. Међутим, када би се другим временом заменио перфекат у индикативу, тада би се изгубило првобитно значење.

Још једном од „нетемпоралних“ употреба аориста у грчком, али и перфекта у српском може се сматрати и употреба ових времена у упитним реченицама са кондиционалним значењем:

(176) Βαρέθηκες να περιμένεις το λεωφορείο; Πάρε ταξί.

Досадило ти је да чекаш аутобус? Узми такси.

4.7.9 Релативна употреба аориста

Поред тога што аорист служи да искаже радњу у прошлости, радње у овом времену могу да се односе и на садашњост и на будућност и оваква релативна временска употреба у грчком је веома честа.

4.7.9.1 Аорист за садашњост

Већ смо напоменули да аорист, али и перфекат свршених глагола могу у себи да носе резултативно значење, па због тога веома често исказују нешто што се односи на садашњи тренутак, а последица је неке радње у прошлости:

(177) Πείνασα.

Огладнео,-ла сам. /Гладан,-на сам.

(178) Δίψασα.

Ожеднео,-ла сам. /Жедан,-на сам.

(179) Κουράστηκα.

(Уморио,-ла сам се./Уморан,-на сам.

Видимо да се и у српском и у грчком ови примери односе на садашњи тренутак и употребљени у аористу или свршеном облику перфекта означавају тренутак „прекида“ те прошлости када је време да се стање које је започело у прошлости промени.

Наредни примери илуструју радње чији је почетак у прошлости, али која и даље траје и има одређене последице и у садашњости:

(180) Κουράστηκα και θέλω να ξαπλώσω.

Уморио,-ла сам се и хоћу да легнем.

(181) Αρρώστησε από το κρύο νερό που ήπιε.

Разболео,-ла се од хладне воде коју је попио,-ла. (па је и даље болестан)

Ово значење аориста можемо поистоветити са значењем перфекта у грчком. Разлика је само у томе што се аористом наглашава то да се радња завршила у прошлости, а на основу значења самог глагола и језичке прагматике очигледно је да се последице осећају у садашњости, док се радњом исказаном перфектом наглашава резултат.

4.7.9.2 Аорист за будућност

Релативно значење аориста јавља се и када се аористом исказује нека будућа радња. Оваква употреба аориста/перфекта свршених глагола у српском јавља се када је готово сасвим извесно да ће одређена радња да се догоди у будућности:

(182) Ετοιμάσου, γιατί σε πέντε λεπτά φύγαμε.

Спреми се, јер смо за пет минута отишли.

Овај облик се у оба језика може заменити било презентом са релативним значењем или футуром, те ове реченице могу гласити и овако:

(183) Ετοιμάσου, γιατί σε πέντε λεπτά φεύγουμε/θα φύγουμε.

Спреми се, јер за пет минута одлазимо/ћемо отићи.

Макриџ (Mackridge, 1985: 130) сматра интересантном овакву употребу аориста и напомиње да је она карактеристична за разговорни стил, а најчешће су њиме исказане забране и обећања. У случају да употреби ово време, говорник процењује извесност извршења радње у будућности. Тако је један од најсликовитијих примера *έγινε!*- „*договорено!*“ (што значи да је сигурно да ће нечији захтев или молба бити испуњени) или *έρτασα!*- „*стижем!*“ (што обично каже конобар када га гости позову).

И Цопанакис издваја употребу аориста када је у питању нека услуга или помоћ, као што смо видели у претходном примеру.

Дзардзанос (Τζάρτζανος, 1946: 273) такође пише о употреби аориста за означавање будуће радње где је извесно да ће се оно што је исказано аористом одмах остварити:

(184) Άφησέ με ήσυχη δέκα λεπτά της ώρας κι έρτασα στο κιόσκι. (= θα έρθω αμέσως)

Остави ме на миру десет минута и долазим до киоска.

(185) Δε θα μιλήσεις καθόλου, γιατί αν μιλήσεις χάθηκες.

Нећеш проговорити, јер ако проговориш- готов,-а си.

Овај аутор сматра да за употребу аориста за презент и футур постоје и психолошки разлози. Наиме, говорник се мишљу пребацује у будућност где оно што је исказано глаголом већ припада прошлости и због тога употребљава аорист. Оваква употреба јавља се често у писмима, јер се пошиљалац писма пребацује у време када ће прималац читати то писмо.

4.8 Закључци

Анализом аориста у грчком долазимо до закључка да најчешће одговара перфекту свршених глагола у српском језику, али се то не може сматрати општим правилом, о чему сведочи низ наведених примера. Иако је дефиниција аориста као времена које радњу смешта у одређени тренутак у прошлости прилично општа и наизглед једноставна, суштина проблема јесте заправо у глаголском аспекту, тачније у теличности глаголске радње, чиме је условљена употреба овог времена.

Поређењем употребе овог времена са „видским паром“ (перфектом имперфективних глагола) у српском језику увиђамо да се веома често користи у нарави. Такође се користе за описивање радњу у целости, али се грчки аорист строго везује за ову употребу, док се у тој истој функцији у српском веома често може наћи и перфекат имперфективних глагола. У оба језика ова времена могу да означе радњу која прекида неку другу прошлу радњу која траје. Уопштено гледано, облик аориста користи се за прошле радње за које време вршења радње не мора бити одређено, па чак се може посматрати као атемпорално време када се употребљава у пословицама или изрекама.

У релативној употреби аорист у грчком се користи за исказивање садашњости, када има резултативно значење, као и за исказивање будућности, када говорник са сигурношћу зна да ће се радња извршити готово непосредно после тренутка говорења. Иако се релативна употреба овог времена везује готово искључиво за разговорни стил, његова употреба је веома честа. Аорист који се користи за

исказивање садашње радње једнак је употреби перфекта свршених глагола у српском, док је аорист за исказивање будуће радње карактеристичан за грчки језик, док његово место у српском најчешће заузима презент у релативној употреби.

4.9 Аорист у српском

Аорист у грчком нисмо могли да упоредимо са аористом у српском због специфичности употребе овог времена у српском језику. И поред тога што је аорист у српском прошло време, његове функције се знатно разликују од оних у грчком, те ћемо га описати засебно поредећи га са аористом у грчком само у сегментима у којима је то поређење могуће.

Дефиниција аориста у српском веома је слична дефиницији грчког аориста:

„Аорист је једно од претериталних времена. Временски употребљен, он означава радње које су се вршиле или извршиле у прошлости, пре тренутка говора“ (Стевановић, 1986: 631).

Као и перфекат, аорист може да буде употребљен у свом правом временском значењу, али и да се односи на радњу која се није десила пре тренутка говорења, те може да има индикативни и релативни карактер⁴⁵:

„Аорист је у науци о српскохрватском језику досад третиран углавном као двовременски, индикативни и релативни облик, али као облик који означава радњу само једног временског периода, тј. прошлости... Временски употребљен, аорист доиста увек означава радње које су се вршиле или извршиле (неупоредиво чешће ово друго него прво) пре тренутка говора, тј. у прошлости“ (Стевановић, 1967: 76).

Стевановић (1967: 79) напомиње како се аорист имперфективних глагола у савременом књижевном језику готово и не употребљава и да је његова употреба сведена на народне умотворине и песме, где је његова употреба и метрички

⁴⁵ „Сви аутори сматрају да аорист има и индикативну и релативну употребу, само су критеријуми које они примјењују за утврђивање те разлике неједнаки“ (Милошевић, 1979:101)

условљена. Стога се проучавање аориста и његових функција ограничава на употребу аориста перфективних глагола.

Као што смо имали прилике да видимо у анализи грчког аориста, и у српском се значење овог времена везује за глаголски аспект, тачније за перфективност глаголске радње, па бисмо због ових заједничких сегмената могли поредити ова два истоимена облика у оба језика, али то нисмо учинили због ограничености његове употребе у српском.

Постоје, могло би се рећи, велика неслагања граматичара око синтаксичке вредности аориста. Наиме, Стевановић (1967: 80) не прихвата мишљење Т. Маретића о четири врсте употреба глаголских времена (нарочито аориста), које је и А. Белић подвргао критици. Маретић разликује аорист по томе да ли је употребљен у „причању“, „приопћавању“, „јављању“ или „спомињању“, што Стевановић (1967: 81) не сматра одређеним и јасним разликама у употреби аориста. Као основну замерку оваквој подели, Стевановић наводи то што Маретић оваквој подели није могао прикључити још неколико врста употребе овог облика, као и то што међу примерима које наводи за причање и приопћавање нема разлике.

Много важнијим за проучавање облика аориста Стевановић (1967: 82) сматра то што има и других граматичара који за класификацију временске употребе аориста узимају мерила другачија од Маретићевих, најчешће подржавајући схватање А. Мусића⁴⁶, који временске функције аориста дели на основу тога да ли је он употребљен у разговору или у приповедању, што би могло да се пореди са Белићевом поделом на индикатив (разговор) и релатив (приповедање). Ова подела добила је и Белићево признање, с тим што је Белић напомињао да је понекад веома тешко поставити границу између разговора и приповедања, као и да се релатив и приповедање не могу увек идентификовати.

Стевановић (1967: 83-84) такође одбацује и схватање А. Стојићевића да је сваки аорист којим се означава радња извршена било у непосредној, било у нешто даљој прошлости само уколико је та радња лично доживљена, индикативно

⁴⁶ Мусић, А. Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику. Глас академије наука СХХI, СХХIII, СХХVI

употребљен. Основни разлог за неприхватање овог гледишта јесте неједнако одношење према критеријуму блискости- удаљености времена у ком се вршила радња означена аористом. Сматра се да је та временска удаљеност ирелевантна за одређивање индикативности- релативности овог времена. Стевановић сматра да је појам „непосредна прошлост“ у дефинисању аориста боље заменити појмом „време говорења“, како би се избегла забуна и како би се указало на оно што је једино релевантно за одређивање временског карактера аориста, али и свих других глаголских времена. Из свега овог произилази и Стевановићево мишљење о карактеру временске употребе аориста:

„Радња (одн. стање) означено глаголом у аористу двојако се временски одређује: а) према времену говорења и б) према другом неком моменту у прошлости. У првом се случају аористом означава извршење (сад говоримо само о перфективним глаголима) радње у времену говорења, а у другом такође извршење радње, али у неком другом моменту у прошлости“ (Стевановић 1967: 86).

4.9.1 Аорист имперфективних глагола

Граматици Т. Маретић и А. Стојићевић сматрали су да је аорист несвршених глагола потпуно једнак имперфекту. Други пак тврде да се аористом имперфективних глагола означава само тренутак свршетка радње, док трећи сматрају да овај аорист означава извршену радњу у прошлости, тј. да се њиме казује радња које се не само вршила, него и извршила.

Стевановић (1986: 634) није сагласан ни са једним од ових мишљења. Наиме, радња у аористу имперфективних глагола, баш због особине несвршености, не може да значи извршење радње, мада се њиме понекад може означити радња која се цела извршила. Примером *Агитовах три године дана* Стевановић указује на то да се овим аористом не исказује завршеност радње, него се само показује да су вршиоци радње у одређеној прошлости вршили ту радњу. Стевановић (1986: 635) се такође не слаже са ставом да аорист несвршених глагола означава само тренутак свршетка радње, јер се

то искључује видом ових глагола. Не прихвата инсистирање на свршености и извршености радње, јер се тако то значење не разликује од значења глаголског вида.

Ни Белићево мишљење о функцији имперфективног аориста, по коме овај облик значи вршење радње и њен прекид, према Стевановићевом мишљењу опет упућује на сродност аориста са видским значењем. Он сматра да се функције аориста имперфективних глагола не свде на истицање прекида, нити да се овај аорист може поистоветити са имперфектом. Мишљења је да се аористом имперфективних глагола означава *„вршење радње за једно одређено време у прошлости“*, за разлику од имперфекта, којим се *„никад не означава радња на само време о коме се мисли већ радњу која је била тада у току“* (Стевановић 1986: 636).

Међутим, аорист имперфективних глагола може се у одређеној мери поистоветити са перфектом као општим претеритним временом:

„Долазимо до поузданих закључака да аорист имперфективних глагола семантички и синтаксички приближно има вредност перфекта. Та вредност друкчија је само по томе што се аористом означава радња везана за одређено време у прошлости, док се перфектом означава било кад у прошлости (како одређеној, тако и неодређеној) вршена радња. Аорист имперфективних глагола, дакле, означава радњу која се вршила једно време у прошлости, али за разлику од перфекта- у одређеној прошлости. Поред тога се каткад подразумева и извршење те радње. Али је свакако и у тим случајевима за значење аориста имперфективних глагола битно вршење радње у прошлости“ (Стевановић 1986: 642).

Истиче се и специфичност аориста имперфективних глагола којима се може означити и завршена радња:

„И посебно је врло занимљиво што аорист несвршених глагола може значити и радњу која се не само вршила већ и извршила (Идoste ли ви онда у Београд? Идосмо ми, бога ми, и борависмо тамо читава два мјесеца.)...И уопште се не може рећи да аорист имперфективних глагола има исто значење са перфектом, да као и перфекат значи вршење радње у прошлости. Разлика између ова два претеритна времена је стилског, а само унеколико синтаксичког карактера. Поред питања да ли су те радње уопште вршене, с обликом аориста оне садрже и нијансу одређености,

као да се пита да ли су досад вршене или да ли су вршене онда, тј. у време на које се мисли“ (Стевановић 1986: 643).

Тако се аорист употребљава и у индикативној и у релативној употреби, што не зависи од његовог облика, већ и од многих других фактора:

„А према томе да ли се радња вршила у временском периоду говорења или у неком другом времену, ми и у употреби аориста имперфективних глагола разликујемо индикативни аорист, који имамо у првом, и релативни, какав аорист у овоме другом случају. Кад ћемо имати један од ових случајева, а када други не одређује се самим обликом аориста, већ другим језичким средствима“ (Стевановић 1986: 643).

Ј. Вуковић негира временску одређеност радње у имперфекту. Стевановић (Стевановић 1958: 21-22), усвајајући у потпуности Белићево разликовање двојакe временске употребе глаголских времена, тј. његове категорије индикатива и релатива, позабавио се посебно значењем имперфекта и утврдио да имперфекат у српскохрватском језику тамо где се и данас чува има значење које је имао и раније, а које има и данас у многим језицима, да означава најчешће радњу напоредну с другом каквом прошлом радњом, а увек везану за неко одређено време у прошлости, да се, према томе, употребљава само у релативу. Осим тога указао је и на неодрживост схватања да је индикативна свака употреба аориста и имперфекта којима се казује било шта лично доживљено, што неоспориво оповргава и сама апсолутна супротност тога схватања са далеко оправданијим мишљењем многих научника да се ова два глаголска облика употребљавају за означавање доживљених радња, догађаја или било чега што се износи у реченицама с тим облицима.

4.10 Сложена глаголска времена у индикативу

У глаголским системима грчког и српског језика постоји подела времена на проста и сложена. Сложена глаголска времена граде се помоћу помоћних глагола и неког другог глаголског форманта (инфинитива, партиципа итд), где је помоћни глагол носилац граматичких информација. На основу њега можемо одредити лице, број, род, време, аспект и начин. Другим речима, помоћни глагол је у суштини

граматички маркер, док је глагол који се уз њега јавља у неком од наведених облика заправо носилац значења.

У грчком језику постоје проста и сложена (перифрастичка) времена. Као што смо претходно описали, проста глаголска времена попут аориста и имперфекта граде се тако што се на аористну, односно презентску основу додају наставци за прошлост, а у неким случајевима је неопходно додати силабички или темпорални аугмент. Постоје и времена и глаголске форме попут футура или конјунктива где је неопходно додати речце за обележавање ових глаголских форми (θα, να, ας) и носе у себи временско или модално значење.

Поред наведених форми имамо и сложене глаголске облике за чије грађење мора бити употребљен помоћни глагол (*έχω διαβάσει, είχα διαβάσει, θα έχω διαβάσει*). И поред наизглед јасне поделе јавља се проблем у вези са термином „сложено време“, јер неки аутори под овим термином не подразумевају искључиво групу времена за чије грађење је неопходан помоћни глагол, већ и времена у чијем грађењу учествује било која друга морфема.

Цопанакис (Τσοπανάκης, 1994: 320) тако у категорију префикса сврстава „једносложне или двосложне речи, везнике, облике помоћних глагола (θα, να, ας, έχω-είχα, είμαι) који се користе за формирање времена или перифрастичних начина“ и томе додаје да се префиксима сматрају још и аугмент и редупликација.

Слично овој дефиницији, и Тријандафилидис (Τριανταφυλλίδης, 2002: 147-148) под монолектичким подразумева времена која се састоје од једне речи (презент, аорист и имперфекат), док перифрастичкима назива времена у чијем грађењу учествују две или три речи (тренутни, трајни и свршени футур, перфекат и плусквамперфекат), док Бабињотис у Речнику новог грчког језика (Μπαμπινιώτης, 1998: 1042) под „перифрастичним временима“ подразумева перфективна времена (перфекат, плусквамперфекат и свршени футур) за чије грађење се користе помоћни глаголи, нефлективни облици (инфинитиви аориста) и прошли партиципи⁴⁷.

⁴⁷ “*Περιφραστικοί χρόνοι (οι) οι συντελικοί χρόνοι, για τον σχηματισμό των οποίων χρησιμοποιούνται τα βοηθητικά ρήματα, άκλιτοι τύποι ή παθητικές μετοχές, λ.χ. έχω/είχα/θα έχω ενημερώσει, έχω/είχα/θα έχω ενημερωθεί, είμαι/ήμουν/θα είμαι ενημερωμένος κτλ.*”.

Због неслагања граматичара у вези са терминологијом, у наставку ћемо користити истоветно термин сложена и перифрастична времена за перфекат и плусквамперфекат у грчком и српском.

4.10.1 Перфекатска перифраза

Као што смо и претходно напоменули, перфекат је перифрастично (сложено) глаголско време, што подразумева да је за његово грађење потребан помоћни глагол *έχω*. Перфекатске перифразе могу се поделити у две групе: перифразе са инфинитивом и перифразе са партиципом:

- **έχω + инфинитив аориста** (употребљава се и за актив и за медиопасив прилагођавајући облик инфинитива за сваку од ових дијатеза)

έχω γράψει (актив)

έχω γραφτεί (медиопасив)

- 2. **έχω + партицип перфекта (медиопасива)** у роду и броју у ком се налази објекат и употребљава се за актив

έχω γραμμένο, -η, -ο

- **είμαι + партицип перфекта (медиопасива)** у роду и броју у ком се налази субјекат и употребљава се за пасив

είμαι γραμμένος, -η, -ο

Дакле, у грађењу перфекта у грчком учествују помоћни глаголи *έχω* и *είμαι*, а партицип перфекта може да конгруира са објектом (*έχω + партицип перфекта*) или субјектом (*είμαι + партицип перфекта*):

(186) *Έχεις γραμμένα τα στοιχεία που σου έδωσα;*

Τα μαλλιά μου είναι βαμμένα.

Конструкције са инфинитивом у грчком се разликују од конструкција са партиципом по значењу. Наиме, конструкцијама са инфинитивом наглашава се сама глаголска радња, док конструкције са партиципом наглашавају резултат глаголске радње. Следићемо Мозер (Мόζερ, 1988), која објашњава разлику у значењу перфекатских конструкција:

- Конструкција εἶμι + партицип исказује стање, али не нужно и резултат неке прошле радње. Стога не би требало ни да се сврстава у перфекат, већ се може посматрати као атрибуцка конструкција са копулативним глаголом и предикатом, који у овом случају није придев, већ партицип.
- Конструкција ἐχῶ + партицип може се сматрати перфектом, али у раној фази развоја.
- Конструкција ἐχῶ + инфинитив (и у активу и у пасиву) потпуно је граматикализована и поседује одређене функције које се везују за перфекат, али се у неким случајевима може заменити аористом, као када је реч о „перфекту искуства“

εἶμι + партицип

Ова конструкција се традиционално доводи у везу са перфектом медиопасива, али велика група медиопасивних глагола не допушта употребу ове конструкције. Ако узмемо у обзир семантичку поделу глагола у грчком језику, увиђамо да се ова конструкција не може користити када је реч о депонентним глаголима, где је очекивано стварање медиопасивних облика. Са друге стране, постоји и група активних глагола који могу да користе ову конструкцију и они најчешће припадају истим семантичким категоријама као и медиопасивни глаголи који користе дату конструкцију. Овим групама глагола треба додати и глаголе стања, као и глаголе промене стања.

- (187) Το δέντρο έχει ανθίσει.
Дрво је процветало.
- (188) Το δέντρο είναι ανθισμένο.
Дрво је процветано.
- (189) Το βιβλίο έχει διαβαστεί.
Књига је прочитана.
- (190) Το βιβλίο είναι διαβασμένο.
Књига је прочитана.

Из наведених примера примећујемо да је подударност конструкције είμαι + партицип и грчког перфекта потпуна уколико нема никаквих других синтаксичких ограничења. Међутим, не може се тврдити да је подударност потпуна ако узмемо у обзир следеће примере:

- (191) Το δέντρο έχει ανθίσει πολλές φορές μέχρι τώρα.
Дрво је процветало много пута до сада.
- (192) *Το δέντρο είναι ανθισμένο πολλές φορές μέχρι τώρα.
*Дрво је процветано много пута до сада.

Из наведених примера можемо закључити да се конструкција са партиципом заправо може посматрати као презентска перифраза за глаголе стања, а не као перфекат.

έχω + партицип

Ова конструкција није у широкој употреби и своди се на одређену групу глагола. Као и претходна конструкција са партиципом, и ова се односи на глаголе стања, са тим што је нагласак на резултату глаголске радње, те се користи као резултативни перфекат, док не може бити употребљена за исказивање перфекта искуства:

(193) Έχω πλυμένα τα ρούχα.

*Имам опран веш.

(194) *Σήμερα έχω πλυμένα πολλές φορές τα ρούχα.

*Данас имам много пута опран веш.

vs

(195) Σήμερα έχω πλύνει πολλές φορές τα ρούχα.

Данас сам опрао,-ла веш много пута.

Поред тога што је употреба ове конструкције семантички условљена, ограничена је такође и тиме што се може користити само код прелазних глагола (Setatos, 1983: 102; Joseph & Philippaki-Warburton, 1987).

έχω + инфинитив

Ова перифраза сматра се потпуном перфекатском перифразом и употребљава се као „перфекат искуства“, што је и основно значење овог глаголског времена у савременом грчком језику. Исказује процес који је дошао до краја и због тога се може посматрати као резултат глаголске радње. Радња исказана овом конструкцијом почела је у прошлости и везује се за садашњи тренутак.

На основу кратког разматрања употребе ових трију конструкција, можемо закључити да се не могу поистоветити. Конструкције са партиципима се у традиционалном приступу веома често поистовећују са конструкцијом έχω + инфинитив, која заправо представља „прави“ перфекат, или први перфекат, па се тако конструкције са партиципом неретко називају и другим перфектом. Μόζερ (2005: 125-129) пак у својој студији о глаголском виду и времену у историји грчког језика оспорава овакав приступ, сматрајући да традиционалне дефиниције о томе да први перфекат наглашава глаголску радњу, док други перфекат наглашава стање које проистиче из глаголске радње није исправна. Истиче да постоје аргументи који оспоравају оправданост постојања другог перфекта:

1) значење

Конструкција *έχω* + партицип означава стање које проистиче из претходне радње, док перфекат (конструкција *έχω* + инфинитив) не означава стање, али се оно може наслутити. Стога се конструкција са партиципом (други перфекат) може употребити када резултат радње заиста постоји:

(196) Το γράμμα το *έχω* γραμμένο από μέρες.

*Имам написано писмо већ неколико дана.

Међутим, када резултат није видљив, не може да се употреби ова конструкција, што се види из наредног примера:

(197) *Το γράμμα το *έχω* γραμμένο αλλά δεν το *έχω* πια, το *έστειλα* χθες.

* Имам написано писмо, али га више немам, јер сам га јуче послао,-ла.

(198) *Αυτό το παιδί το *έχω* πολύ αγαπημένο.

*Ово дете имам веома вољено.

Оба ова примера пак могу бити замењена перфектом:

(199) Το γράμμα το *έχω* γράψει, αλλά δεν το *έχω* πια, το *έστειλα* χθες.

Написао,-ла сам писмо, али га немам више, јер сам га послао,-ла.

(200) Αυτό το παιδί το *έχω* αγαπήσει πολύ.

Много сам заволео,-ла ово дете.

Ова неподударност у употреби може се објаснити тиме што глагол *έχω* у конструкцији са партиципом задржава своје значење, што значи да није претрпео граматикализацију до које је дошло у конструкцији са инфинитивом и управо због тога конструкција са партиципом има веома ограничену употребу.

У вези са овом конструкцијом такође је потребно напоменути да је важан фактор за очување лексичког значење и низак степен граматикализације то што ова

конструкција захтева слагање партиципа са објектом (την έχω κλειδωμένη την πόρτα) (Μόζερ 2005: 126).

Перифразом είμαι + партицип прфекта пасива исказује се стање глаголске радње, али да би се сматрала перфектом потребно је назначити да се користи за означавање стања само онда када означава резултат радње исказане предикатом. Дакле, када је реч само о исказивању стања, ова перифраза нема перфекатску улогу и може да се односи на садашњост, као у примерима:

(201) Τα αδέρφια αυτά είναι πολύ αγαπημένα.

Ова браћа се много воле, а не много *су вољена

(202) πεινάω- είμαι πεινασμένος (гладан,-на сам)

διψάω- είμαι διψασμένος (жедан,-на сам)

φοβάμαι- είμαι φοβισμένος (уплашен,-а сам)

Μόζερ (2005: 127) тако истиче да се стање исказано овом перифразом посматра као резултат глаголске радње само када проистиче из глаголског аспекта или из прагматичких разлога; само у тим случајевима може да се поистовети са правим перфектом:

(203) Το γράμμα είναι γραμμένο από καιρό. (γράφτηκε, έχει γραφτεί)

Писмо је одавно написано.

Постоји и група глагола који немају медиопасивни облик, али којима може бити исказано стање и то датом конструкцијом:

(204) Το δέντρο είναι ανθισμένο. (ανθίζω)

Дрво је процветало.

Ово је доказ за то да ова перифраза не мора да се односи само на медиопасивне глаголе, што можемо да приметимо и у преводу на српски, где није могуће уместо радног глаголског придева употребити глаголски придев трпни. Стога се може посматрати као глаголски придев и као граматичко средство којим се исказује радња теличним глаголом за који не постоји ателични парњак.

Тако се ова перифраза може посматрати као начин за исказивање стања и одговара презенту, а не перфекту.

2) Поред тога што смо видели да због свог значења конструкције које се користе за исказивање другог перфекта не могу да се сврстају у перфекат, други проблем представља њихово смештање у граматички систем. Наиме, употреба конструкције $\acute{\epsilon}\chi\omega$ + партицип веома је ограничена и готово неграматикализована због чувања значења главног глагола конструкције. Чланови ове конструкције су у великој мери независни један од другог: објекат је истовремено објекат глагола $\acute{\epsilon}\chi\omega$ и субјекат партиципа. Стога је ова синтагма веома флексибилна када је реч о синтаксичком редоследу и уметању других реченичних елемената:

(205) Το $\acute{\epsilon}\chi\epsilon\iota\varsigma$ $\gamma\rho\alpha\mu\acute{\iota}\epsilon\nu\omicron$ το $\gamma\rho\acute{\alpha}\mu\mu\alpha$; -Το $\acute{\epsilon}\chi\omega$.

Имаш ли написано писмо? –Имам га.

(206) Το $\acute{\epsilon}\chi\epsilon\iota\varsigma$ $\gamma\rho\acute{\alpha}\psi\epsilon\iota$ το $\gamma\rho\acute{\alpha}\mu\mu\alpha$; * -Το $\acute{\epsilon}\chi\omega$.

Да ли си написао,-ла писмо? *- Имам га.

У случају када се употреби перфекат, није могуће дати одговор са објектом.

Насупрот ограничености дате конструкције, конструкција $\acute{\epsilon}\acute{\iota}\mu\alpha\iota$ + партицип перфекта има широку примену, те се као таква опет не може сврстати у систем, иако постоје извесне законитости. Међутим, ако се узме у обзир и значење ове конструкције, које не мора нужно да проистиче из глаголске радње, може се закључити да не може да се систематизује.

За разлику од претходне две конструкције, једина конструкција која може бити систематизована јесте конструкција $\acute{\epsilon}\chi\omega$ + инфинитив, с обзиром на то да се гради од свих глагола који имају свршене облике било у активу, било у медиопасиву, постижући на тај начин симетрију у глаголском систему грчког језика. Због тога се ова перифраза може сматрати једином правом перфекатском перифразом и делом глаголског система.

4.10.2 Помоћни глаголи у грчком

Образложили смо оправданост постојања само једног правог перфекта у чијем грађену учествује глагол *έχω* (имати), али то не значи и да су грчки граматичари сагласни у вези са тим да је ово једини помоћни глагол у грчком језику. Наиме, према оном што је у вези са перфектом било приказано у претходном поглављу, могли бисмо и глагол *είμαι* (бити) сврстати у помоћне глаголе који учествују у грађену пасивних облика, како то чине и Макриџ (Mackridge, 1985) и Тријандафилидис (Τριανταφυλλίδης, 2002), док аутори Клерис и Бабињотис (Κλαίρης & Μπαμλινιώτης, 1999), Цопанакис (Τσοπανάκης, 1994), Мирамбел (Mirambel, 1988) само глагол *έχω* сматрају помоћним глаголом.

С обзиром на то да је предмет нашег проучавања индикатив претеритних времена, прихватићемо да је глагол *έχω* помоћни глагол који учествује у грађењу сложених прошлих времена (перфекта и плусквамперфекта) у активу и медиопасиву. Овај глагол постоји само у овим облицима:

Табела 1: флексија помоћног глагола *έχω* у грчком

ПРОСТА ВРЕМЕНА				
ПРЕЗЕНТ				ИМПЕРФЕКAT
ИНДИКАТИВ	ΚΟΝЈУΝΚΤΙΒ	ΙΜΠΕΡΑΤΙΒ	ΠΑΡΤΙЦИΠ	
Έχω	να έχω		Έχοντας	είχα
έχεις	να έχεις	έχε		είχες
έχει	να έχει			είχε
έχουμε	να έχουμε			είχαμε
έχετε	να έχετε	έχετε		είχατε
έχουν	να έχουν			είχαν
ΣΛΟЖΕΝΑ ВРЕМЕНΑ: ΦУТУР : θα έχω				

Реч је о прелазном глаголу који има само једно прошло време (имперфекат). Презентски облици користе се за грађење перфекта и свршеног футура, док се облик имперфекта употребљава уместо аориста, али и за грађење плусквамперфекта, док сам помоћни глагол нема сложене облике.

4.10.3 Инфинитив аориста

Поред помоћног глагола, други елемент који учествује у грађењу сложених прошлих времена (перфекта и имперфекта) јесте инфинитив аориста актива и медиопасива. Ни у овом случају граматичари нису у потпуности сагласни, па тако Макриџ (MacKridge, 1985: 118) употребљава термин *перфекатски формант*, док Цопанакис (Τσοπανάκης, 1994: 346) овај инфинитив сматра *непроменљивом глаголском именицом средњег рода*.

Ми ћемо се ипак држати виђења традиционалних грчких граматика, које овај облик сматрају инфинитивом аориста пасива или актива.

Било да је активни или пасивни, веома је битно осврнути се на глаголски аспект инфинитива у грчком. Морфолошки, инфинитив се гради од аористне основе додавањем наставка –ει, па се у вези са тим може сврстати у перфективни глаголски аспект.

Перфекат у грчком, за разлику од перфекта у српском, који се најчешће користи за исказивање радње у прошлости, има улогу да повеже радњу која је почела у прошлости са садашњошћу. Поред тога што је морфолошки посматрано сложено глаголско време, јавља се у две дијатезе; тако постоје активни и медиопасивни перфекат. На основу морфолошких критеријума разликују се две групе перфекта: перфекат са инфинитивом и перфекат са партиципом:

- $\acute{\epsilon}\chi\omega$ + инфинитив аориста (користи се и у активу и у пасиву прилагођавајући инфинитив одређеној дијатези)
 $\acute{\epsilon}\chi\omega$ γράψει (актив) (написао сам)
 $\acute{\epsilon}\chi\omega$ γραφτεί (пасив) (написан сам)

- έχω + партицип перфекта (у роду и броју у ком се налази објекат, а употребљава се за активно стање)
έχω γραμμένο, -η, -ο (имама написан, -у, -о)
- είμαι + партицип перфекта (у роду и броју у ком се налази субјекат, а употребљава се за пасивно стање)
είμαι γραμμένος, -η, -ο (написан, -а, -о сам)

Ова три облика перфекта разликују се по свом значењу. Тако се облицима са инфинитивом нагласак ставља на радњу, док се облицима са партиципом наглашава резултат глаголске радње.

Основна разлика перфекта у грчком у односу на перфекат у српском језику јесте та што се перфекат у српском сматра основним претеритним временом (упор. Мутавцић, Тодоровић, Рађеновић, 2011), док ту важност у грчком имају аорист и имперфекат, а перфекат се користи као споредно време, које не можемо у потпуности да сврстамо у претеритна времена због његове повезаности са садашњошћу. Основна његова функција јесте исказивање резултата неке прошле радње у садашњости и због тога се може веома лако заменити аористом са истим значењем.

За разлику од аориста, перфекат може да значи само радњу која се везује за скорију прошлост:

- (207) Έχεις πάει (ποτέ) στην Αμερική;
Да ли си (икада) био,-ла у Америци?
- (208) Στη ζωή μου δεν έχω δει...
У животу нисам видео,-ла ...

Хедин (Hedin, 1987: 86) сматра да се, у поређењу са аористом, перфекат односи на радње које нису смештене у непосредну садашњост, већ су од ње одвојене одређеним временским интервалом“ (Ψάλτου-Јоусеу 1991: 54-56).

Поред одређивања темпоралности овог прошлог времена, постоји и неслагање око одређивања његове аспектуалности. То неслагање проистиче из тога што, иако у

савременом грчком постоји семантичка подела на перфективни, имперфективни и перфекатски аспект, морфолошки се разликују само перфективност и имперфективност, док се перфективни аспект исказује само синтаксички перифразом $\acute{\epsilon}\chi\omega$ + инфинитив аориста и означава свршеност претеритне радње пре тренутка говорења укључујући и тај тренутак и тако ствара перфекатски аспект.

Перфектом се заправо исказује завршна тачка глаголске радње, док почетна тачка нема никакав значај, али се зна да је радња почела у прошлости. Управо је та завршна тачка основна за разликовање аориста и перфекта, јер су за аорист битне и почетна и крајња тачка, због тога што исказује целовитост глаголске радње, док је перфектом наглашена крајња тачка. Ова незнатна разлика условљава одабир једног или другог времена, али и „садашња релевантност“ (current relevance), јер је перфектом исказана радња и даље важећа у тренутку говорења, док је радња исказана у аористу смештена у прошлост (Ψάλτου-Јоусеу 1991: 65-67).

Анализирајући перфекат у савременом грчком Ψάλτου-Јоусеу (1991) наводи пет врста перфекта: резултативни, универзални, егзистенцијални, перфекат скорије прошлости, као и перфекат чија употреба зависи од субјективног одабира говорника.

Резултативним перфектом се исказује радња из непосредне прошлости чији се ефекат осећа у тренутку говорења, а универзални перфекат користи се за радње које ће наставити да трају и после тренутка говорења. Егзистенцијалним перфектом исказују се радње које су почеле у прошлости и вероватно се и понављале више пута до тренутка говорења, али број понављања нити трајање глаголске радње не морају бити назначени. Перфекат скорије прошлости одређен је близином вршења глаголске радње тренутку говорења, што је условљено одређеним временским одредбама које указују на тај временски интервал.

Поред свих ових врста перфекта, употреба овог облика условљена је и субјективним ставом говорника према глаголској радњи. Наиме, говорник одлучује о томе да ли је глаголска радња везана за садашњост, тј. за тренутак говорења, те је ова употреба искључиво везана за језичку прагматику, а не за временске или било какве друге одредбе. Тако може да се догоди да уз временску одредбу за прошлост попут $\chi\theta\epsilon\varsigma$ /јуче, προχθές /прекјуче због субјективног става говорника да је се одређена радња

догодила у скоријој прошлости, говорник грчкој језика може да употреби облик перфекта уместо облика аориста. Због тога можемо да закључимо да је перфекат нестабилна категорија, јер је везана за садашњост, али у великој мери зависи и од прошлог тренутка у ком је вршење глаголске радње почело (Ψάλτου-Јоусеу 1991: 70-71).

Веома често се као такав може заменити аористом, јер временске одредбе за прошлост условљавају у одређеној мери употребу овог прошлог времена. Тако Цопанакис (Τσοπανάκης, 1994: 367) запажа:

Перфекат што се аспекта тиче, уско је повезан са аористом и због тога је његова употреба у савременом грчком ограничена, јер често бива замењен аористом. У једном позиву «κάθισε να φας» одговор може гласити било έφαγα било έχω φάει, без јасне индикације о времену.

У лингвистичкој литератури најчешће се среће подела перфекта на четири врсте:

- резултативни перфекат
- перфекат искуства
- перфекат перзистентне ситуације
- перфекат скорије прошлости

Овој Комријевој (Comrie 1976: 56-61) подели нарочито се противи Дал (Dahl, 1985: 133) сматрајући да подела на врсте перфекта није исправна због тога што се може протумачити као постојање више категорија перфекта, а заправо представљају само различите употребе овог времена. Међутим, Комријева подела је прихваћена као општа, иако не може да се примени на све језике, те се тако у грчком могу разликовати само прва два типа (Μόζερ, 1994: 85):

- (209) Έχω γράψει ένα βιβλίο.
(210) Έχεις δει το «Όσα παίρνει ο άνεμος;»
(211) Ζω εδώ από το 1970.
(212) Έμαθα πρόσφατα ότι...

Мозер напомиње да је заправо једини прави перфекат перфекат искуства, јер аорист може бити замењен презентом свугде где је употребљен са резултативним значење.

4.11 Перфекат: између аспектуалности и темпоралности

У проучавању перфекта наилазимо на неслагања многих аутора у вези са темпоралношћу и аспектуалношћу овог времена, због тога што му ни темпоралне ни аспектне особине нису јасно изражене. Темпорално се може сместити између садашњости и прошлости, па се не може сматрати ни прошлим ни садашњим временом, а аспектно се не сврстава ни у имперфективни ни у перфективни аспект. Макриџ (Mackridge, 1985: 116) управо због ове несврстаности перфекат посматра као аспект, а не као време:

“The perfect has been termed an aspect rather than a tense, since it consists of two tense-forms (traditionally called the ‘perfect’ and the ‘pluperfect’) and can be used, like each of the other two aspects [the perfective and imperfective], in the various moods (including of course the future, but not the imperative). The perfect differs from each of the other aspects, however, in that it always refers to a time anterior to another time [...]. It stands on its own also by virtue of the fact that its use is hardly ever obligatory: it can normally be replaced by another aspect (normally the perfective) without any real change of meaning except to disambiguate a potentially ambiguous utterance.”

Увиђамо да и поред тога што овај аутор грчки перфекат сматра аспектом ипак говори и о његовој темпоралности, јер претходи другом времену. Такође је интересантно и запажање да ово време веома лако може бити замењено другим аспектом, најчешће перфективним, што перфекатски аспект чини посебном категоријом. Према овом аутору, перфекат је аспект који се, попут аориста, користи за исказивање целовитости радње. Основна карактеристика перфекта јесте та што исказује неку целовиту радњу која је почела у прошлости, а чије се последице осећају у садашњости и тиме се разликује од аориста, којим је исказана радња која је почела и завршила се у прошлости. Због тога што се перфектом наглашава резултат радње у

садашњости, овај аутор сматра да се ово време више користи у говору него у писаном дискурсу. Перфекат веома често може бити замењен аористом без значајне промене у значењу.

И Мозер (Μόζερ, 2005: 130) наводи како се *свршена времена*⁴⁸ (συντελικοί χρόνοι) неретко сматрају трећим типом аспекта, с обзиром на то да се ова времена сврставају у сва три времена на временској оси:

Табела 2: перфекат као глаголски аспект

άποψη	[-ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ]	[+ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ]	[ΣΥΝΤΕΛΕΣΜΕΝΗ]
χρόνος			
Παρόν	τρέχω	-	έχω τρέξει
Παρελθόν	έτρεχα (πρτ.)	έτρεξα	είχα τρέξει
Μέλλον	θα τρέχω (μέλ.)	θα τρέξω	θα έχω τρέξει

Празно место у табели могло би бити попуњено обликом τρέξω, који је, како наводе Холтон и др, није потпун облик.

Мозер (Μόζερ, 2005: 130) сматра да се све анализе сличне овој наведеној темеље на структурализму, који инсистира на довођењу супротности у везу, али се недостатком овог приступа у конкретном случају сматра то што у овој анализи постоје три елемента поређења, што се коси са логиком структурализма. Тако иста ауторка наводи ставове грчких граматичара који сматрају да у грчком постоје три глаголска вида. Поред незнатних разлика у именовању и виђењу глаголског аспекта, постоји усаглашеност у вези са тим да је перфектни аспект посебна категорија и да је свршен облик.

Међутим, постоји и теорија (Yu, 1983: 112-123) према којој се, на основу анализе морфолошких и семантичких карактеристика, перфектни аспект сматра несвршеним. Као морфолошки доказ овај аутор наводи несвршеност облика главног

⁴⁸ Овим именом се у грчкој лингвистичкој литератури називају времена која се граде од помоћног глагола έχω у прошлом, садашњем и будућем времену и инфинитива аориста. Тако се у ова времена сврставају перфекат, плусквамперфекат и свршени футур.

глагола έχω, а као семантички то што исказује стање која проистиче из претходне радње. Овакво виђење свакако није широко прихваћено.

Перфекат у савременом грчком не може се сматрати прототипским перфектом, јер не исказује стање које проистиче из неке претходне радње, као ни због тога што нема највећу *тренутну релевантност* (current relevance). Мозер (Μόζερ, 2005: 134) наводи и примере који иду у прилог овим тврдњама. Наиме, када неко падне и сломи руку и у том тренутку га неко позове на телефон, извесније је да ће глагол којим ће исказати шта му се десило бити у аористу, а не у перфекту, иако се радња догодила непосредно пре тренутка говорења:

(213) Έσπασα το χέρι μου.

уместо

(214) Έχω σπάσει το χέρι μου.

Перфектом ће бити исказана радња уколико постоји утисак да је прошло извесно време.

Управо због тога што се подразумева временска удаљеност могуће је водити и овакав разговор (Moser, 2003: 243):

(215) Α: Σου συνιστώ να δεις στο θέατρο το...

Β: Το έχω δει.

Α: Δηλαδή δεν είδες την φετινή παράσταση. Να τη δεις! Αξιίζει!

Β: Τη φετινή παράσταση είδα.

Α: Ε τότε τι μου λες «το έχω δει»; «Το είδα» έπρεπε να μου πεις.

Основни закључак ове ауторке у вези са перфектом јесте тај да у савременом грчком ово време исказује претхођење глаголске радње:

(216) Κοιμάται επειδή έχει κουραστεί.

Спава јер се уморио,-ла.

(217) Κοιμάται για να έχει ξεκουραστεί πριν από το πάρτυ.

Спава да би се одморио,-ла пре журке.

(218) Όταν έχει κουραστεί κοιμάται.

Када се умори, спава.

У студији (Μόζερ & Μπέλλα, 2003) питање повезаности перфекта са садашњошћу и прошлошћу проучава се у оквиру његове везе са индикативношћу. Наиме, у савременом грчком перфекат се не може везивати са адвербијалима за индикатив прошлости (*Στις δύο η ώρα χθες έχω πάει στον οδοντίατρο).

Због овог је перфекат лакше сместити у садашњост, јер се говорник одлучује на употребу перфекта када жели да истакне да се његово интересовање заснива на односу догађаја и простора током говорења, а не на неком другом фактору (где? како? зашто?), пошто перфекат смешта радњу у *предсадашњост* (pre-present sector). Разликује се од аориста по томе што је потпуно неутралан у вези са тренутном релевантношћу, што је уједно и објашњење за то што може бити замењен аористом у свим значењима где радња исказана предикатом наставља да постоји у садашњости, док аорист не може бити замењен перфектом:

(219) Έχει κάτσει/Έκατσε στο παγκάκι και περιμένει.

(220) Έκατσε/*Έχει κάτσει για λίγο, αλλά σηκώθηκε.

Овим примерима илуструје се и повезаност перфекта са другим свршеним временима који означавају претхођење у прошлости и у будућности, као и немогућност да исказе „сећање на неки догађај“, да представи искуство или доживљај трећег лица који не постоје у садашњости:

(221) Τι έγινε όταν μπήκες στο δωμάτιο;

*Έχω δει το πτώμα. Αμέσως *έχω καλέσει την αστυνομία.

Άρχισε να νυχτώνει και φοβήθηκαν/*έχουν φοβηθεί.

Немогућност повезивања перфекта са индикативом прошлог времена није ствар индикативности, јер ни аорист није индикативан када је реч о временској одређености, што се код овог времена постиже употребом временских адвербијала. Код перфекта се такође употребљавају адвербијали, али они обавезно морају да буду везани и за садашњост због временске специфичности овог времена:

(222) Ἦρθε στις τρεις και πέντε.

(223) Ἐχει έρθει από τις τρεις και πέντε.

Због тога што исказује претхођење, употреба перфекта искључује употребу несвршеног вида, јер се претхођење увек исказује свршеним глаголским видом, јер се радња која се приказује као завршена пре неке друге глаголске радње не може посматрати никако другачије него као целина, тј. свршено (Μόζερ, 2005: 135-139).

4.12 Плусквамперфекат у грчком и српском

Као и перфекат, и плусквамперфекат исказује радњу која се догодила пре неког другог тренутка. У случају плусквамперфекта реч је о радњи која се догодила пре неке друге прошле радње и овим временом се заправо изражава повезаност ових двеју прошлих радњи:

(224) Όταν ήρθα στίτι, ο αδελφός μου είχε ήδη κοιμηθεί.

Када сам стигао,-ла кући, мој брат је већ био заспао.

Тријандафилидис (Τριανταφυλλίδης, 2002: 197) такође дефинише плусквамперфекат као време које исказује радњу која се догодила у прошлости и повезана је са неком другом прошлом радњом.

Цопанакис (Τσοπανάκης, 1994: 368) пише о етимологији назива овог времена, који потиче од глагола συντελώ (завршити) и префикса υπερ- (пре(д)-). Сам назив указује на то да се нека радња десила пре неке друге радње, с тим што је та друга радња у вези са радњом која се догодила пре ње:

(225) Όταν μου τηλεφώνησες εσύ, εγώ είχα κιάλας ετοιμασθεί.

Када си ми ти телефонирао, ја сам већ био заспао.

Клерис и Бабињотис (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 1999: 67) наводе да је перфекат релативно глаголско време и илуструју његово значење на глаголској оси:

радња 1

радња 2

.....
прошлост

садашњост

.....
будућност

Холтон и др. (Holton et al., 2004: 231) плусквамперфекат посматрају као време које има исту функцију и значење као перфекат, само што се односи на прошлост. Плусквамперфекат је, како наводе, „означава глаголску радњу или стање који су се завршили у прошлости, а чије последице важе у некој другој, каснијој временској тачки- такође у прошлости- која је исказана било експлицитно, било да се подразумева“:

(226) Είχα δει τον αδελφό σου πολλές φορές στο Λονδίνο.

Био,-ла сам видео,-ла твог брата много пута у Лондону.

(227) Την περασμένη εβδομάδα δεν είχα ακόμη στείλει το γράμμα.

Прошле недеље још нисам био послао писмо.

Наводе такође да плусквамперфекат може бити замењен аористом, али да се то дешава веома ретко. То може да се догоди као у примеру (1) када се радња понављала у одређеном временском периоду, док се у примеру (2) не може заменити неким другим прошлим временом због прилошке одредбе *ακόμη*. Дакле, адвербијали попут *ακόμη*, *ήδη*, *κιόλας* условљавају употребу плусквамперфекта:

(228) Είχε ήδη μιλήσει μαζί του όταν τον συνάντησα.

Већ је био разговарао са њим када га је срео.

Још једна од честих употреба плусквамперфекта јесте употреба у кондиционалним реченицама са значењем немогућности остваривања услова:

(229) Αν είχα δει το Γιώργο, θα του το έλεγα/θα του το είχα πει.

Да сам био,-ла видео,-ла Јоргоса, био,-ла бих му то рекао,-ла.

Наводи се и још једна употреба плусквамперфекта која није у сагласности са датим дефиницијама овог времена. Наиме, плусквамперфекат веома често може да се употреби уместо аориста, када постоји временска одредба за прошлост, али та одредба не мора нужно да се односи на далеку прошлост:

(230) Πέρσι το καλοκαίρι είχα πάει στην Κρήτη.

Прошле године сам био/била на Криту.

(231) Είχαμε πάει στην ταβέρνα χθες το βράδυ.

Синоћ смо били у таверни.

У овом случају можемо сматрати да употреба плусквамперфекта није релативна, јер без везивања за неку другу прошлу радњу може да искаже прошлост као што то чини аорист. У преводу на српски видимо да употреба плусквамперфекта у овом језику у овом контексту није могућа, што потврђује искључиво релативну употребу овог времена у српском језику, о чему ће касније бити речи.

Плусквамперфекат се у оба језика употребљава у индиректном говору, иако ни у грчком ни у српском не постоји слагање времена. Овим временом се истиче anteriornost одређене радње у односу на другу прошлу глаголску радњу:

(232) Η Μαρία λέει: «Ποτέ δεν έχω γνωρίσει τόσο καλό άνθρωπο.»

Марија каже: „Никада нисам упознала толико доброг човека“.

(233) Η Μαρία είπε ότι ποτέ δεν είχε γνωρίσει τόσο καλό άνθρωπο.

Марија је рекла да никад није упознала (била упознала) толико доброг човека.

4.12.1 Употреба плусквамперфекта

4.12.1.1 Претпрошлост

Као и у случају перфекта, где се глаголска радња везује за другу глаголску радњу, тако и се и плусквамперфекат доводи у везу са неком другом глаголском радњом која се извршила у прошлости:

(234) -Πώς έμαθες τα νέα;

-Μου είχε τηλεφωνήσει μια φίλη μου και μου τα είχα ακούσει και από μια γειτόνισσα.

-Како си сазнао,-ла новости?

-Била ме је позвала једна другарица и била сам чула и од комшинице.

У овом случају у грчком би могао да се употреби и перфекат, ако је глагол у питању у аористу. Употреба перфеката/плусквамперфекта у овом случају је ствар тачке гледишта, у зависности од тога да ли говорник посматра радњу из садашњег тренутка или прошлог, где глаголску радњу везује за другу прошлу глаголску радњу. Иако употребу плусквамперфекта доводимо у везу са неком другом радњом у прошлости, треба имати у виду да то није нужно.

И Стевановић (1986: 665) у дефиницији овог времена истиче антериорност глаголске радње исказане плусквамперфектом:

„Плусквамперфекат је глаголско време којим се означава радња (бивање или стање) која се извршила (а врло ретко вршила) у прошлости пре чега другог, што је означено неким такође претеритним временом, или се то пак подразумева из целе језичке ситуације.“

Антериорност у односу на другу прошлу радњу илуструје многобројним примерима, попут:

(235) Ја се нисам био ни родио/кад је бабо заметнуо кавгу (нар. песма)

(236) Срегоше ђавола који се бјеше претворио у калуђера, па га запиташе (нар. приповетка)

4.12.1.2 Далека прошлост

Као што смо претходно показали, глаголска радња исказана плусквамперфектом се везује за неку другу прошлу радњу, што доводи до закључка

да је употреба овог времена искључиво релативна. Међутим, у грчком језику плусквамперфекат може да буде употребљен и индикативно.

Тако на пример Клерис и Бабињотис (Κλαίρης, Μπαμπινιώτης 1999: 68) напомињу да се ово време може употребити када говорник жели да нагласи да се глаголска радња догодила у далекој прошлости:

(237) Κάποτε είχα δει μια ταινία του Φελίσι και είχα εντυπωσιαστεί.

Једном сам био гледао Фелинијев филм и био сам се одушевио.

У овој употреби плусквамперфекат може бити лако замењен аористом, јер је ово време у веома широкој употреби када је реч о исказивању прошлости у грчком, а у датом контексту плусквамперфекат се не користи у свом примарном значењу као време за исказивање антериорности.

И у српском језику се ово време може самостално употребити за означавање удаљености глаголске радње у прошлости, с тим што је нагласак не толико на тој удаљености, већ на извршености радње у одређеном прошлом тренутку и њеном непонављању. Тако Стевановић (1986: 667) истиче да се:

„Плусквамперфектом у сваком случају казује радња која је у једном одређеном времену (тј. у времену на које мисли говорно лице) у прошлости већ била готова, извршена, или се бар уопште више није вршила. Ово последње у случају употребе имперфективних глагола у плусквамперфекту, која је теоријски немогућа, али се ипак може рећи да се овим обликом означавају само извршене радње, чак и када се тај облик узима од основом својом имперфективних глагола“.

Глаголска радња исказана плусквамперфектом не мора нужно да се везује за неку другу прошлу радњу, већ за време у прошлости, које може бити одређено другом радњом у прошлости, чиме Стевановић (1986: 667) потврђује искључиво релативну употребу овог времена.

Ивић (1980) се слаже са овим запажањем и сматра да је Стевановићева заслуга у томе што је први наслутио потребу проширивања анализе која потврђује одступање од означавања антериорности.

4.12.2 Плусквамперфекат у српском: индикатив или релатив?

Као што је и претходно напоменуто, у српском језику истиче се искључиво релативна употреба овог глаголског времена, а у прилог овој тврдњи иде његова употреба која се не може довести у везу са тренутком говорења, већ са неким тренутком у прошлости или другом претеритном радњом.

Међутим, поред Стевановића, који заговара и аргументује овакво виђење, постоје и граматичари који указују на индикативност овог времена. Тако Стевановић (1986: 668) наводи да постоје значајни граматичари који истичу да се „плусквамперфекат не употребљава само за означавање радњи које су се извршиле (или евентуално вршиле) пре времена у односу на које се оне одређују као прошле, него каткоад и за радње које су се вршиле напоредо с тим временом“. У прилог оваквом виђењу навођен је пример из Вуковог језика:

Али се одмах у њој распали гњев и навали на мене с укором и са псовком, које ја све поднесем не одговоривши ни речи јер сам већ био почео признавати да сам крив⁴⁹.

Стевановић (1986: 668) оспорава истовременост вршења глаголских радњи у датом примеру сматрајући да је онај који говори прво почео признавати кривицу, па да је тек онда уследило подношење целе ситуације. Исто тако сматра да је радња исказана плусквамперфектом претеритна радња коју не треба доводити у везу са тренутком говорења.

Овај свој став Стевановић истиче и у својој студији *Још о проучавању система глаголских времена*, где истиче да је схватање наших најпознатијих граматичара (у које убраја Маретића, Стојановића, Белића) који сматрају „ да се плусквамперфектом не означавају само радње које претходе одређеном времену у прошлости већ и оне што су напоредне с радњом у плусквамперфекту, па и таквих које јој претходе“ сасвим погрешне.

⁴⁹ А. Белић, *Историја српскохрватског језика* II-2, Београд 1962, стр. 148.

И ми ћемо се приклонити Стевановићевом мишљењу и закључити да индикативна употреба овог времена у српском језику није могућа, иако нас неки примери могу навести на такво мишљење, али се свакако детаљном анализом увиђа да је глаголска радња везана за прошлост или за неку другу прошлу радњу, те се стога не може говорити о индикативности овог глаголског времена.

4.12.3 Употреба плусквамперфекта у српском

Плусквамперфекат у српском је претеритно време које се веома ретко или скоро уопште не употребљава⁵⁰, за разлику од грчког, где је и даље присутно, али као што смо напоменули, веома лако може бити замењено аористом. Стевановић (1986: 665) напомиње да се овај облик може наћи код писаца који никад не употребљавају облик имперфекта, као и код савремених писаца и у говорном језику, где је у широј употреби од облика имперфекта. Истиче да је у савременом језику овај глаголски облик у употреби само онда „када је нарочито потребно нагласити да је већ било извршено оно што се њим казује у тренутку када се стала вршити, односно када се вршила радња означена другим неким претеритним временом, према којој се плусквамперфекатска радња одређује као већ свршена“.

У српском се радња исказана плусквамперфектом лако може заменити релативним перфектом, који је у много широј употреби. Веома често се уместо плусквамперфекта употребљава крњи перфекат, као и придевизирани глаголски придев:

А лице, преплануло од вјетрова, пробило је једва видљиво бљедило (М. Селимовић) (Стевановић, 1986: 670).

⁵⁰ Ивић (1980: 93-94) оспорава овакво виђење појединих проучаваоца плусквамперфекта, сматрајући да се ово време доиста ређе употребљава од перфекта, што је условљено његовим значењем, али тврди да је веома жива категорија. Замена овог времена перфектом, због изузетне семантичке специфичности плусквамперфекта, могла би довести и до измене смисла реченичне информације.

4.12.4 Модална употреба плусквамперфекта

Поред правих употреба плусквамперфекта Леондариди (Leontaridi, 2001: 370) наводи и модалне употребе овог времена у грчком језику, које можемо довести и у везу са српским.

Издваја као посебну употребу плусквамперфекта у дечјим играма, који у грчком назива *πλασματικός υπερσυντέλικος*. Овим плусквамперфектом се исказује нешто што треба да се замисли и обично је замена за конструкције са глаголима попут „замислити“, „играти се“, „урадити“ итд:

Να κάνουμε ότι εγώ είχα ταξιδέψει στην Κίνα, αλλά ήμουν στο σπίτι μου.

Да се правимо да сам ја био отпутовао у Кину, али сам (у ствари) био код куће.

Осим ове специфичне употребе, плусквамперфекат се употребљава и у кондиционалним реченицама. У оба језика оваква употреба плусквамперфекта у протази је уобичајена за исказивање иреалне радње у прошлости:

(238) Αν είχες έρθει νωρίτερα, θα είχαμε φάει μαζί.

Да си био дошао раније, били бисмо јели заједно.

И у једном и у другом језику очигледно је да је реч о радњи која се није догодила у прошлости, а пошто је била услов за извршење друге прошле радње, ни та радња није могла да се догоди.

Иако примећујемо да је у грчком у аподози такође употребљен плусквамперфекат, сложићемо се са Леондариди (Leontaridi 2001: 372) да је ово заправо облик потенцијала, јер се везује за речцу *θα* и да је погрешно сматрати да плусквамперфекат у аподози алтернира са потенцијалом, већ да то заправо јесте потенцијал који се може назвати сложеним потенцијалом.

Такође у преводу кондиционалне реченице на српски видимо да је једино могуће посматрати плусквамперфекат у аподози као део тог сложеног потенцијала. Тако у оба језика плусквамперфекат употребљен у протази означава иреалност у прошлости.

4.12.5 Закључци

Поређењем плусквамперфекта у грчком и српском можемо да закључимо да је њихова употреба готово истоветна. Наиме, у оба језика ово време означава радњу која се догодила пре неке друге радње или пре неког другог тренутка у прошлости, на шта нас у реченици могу упутити адвербијали или се то пак подразумева из реченичног контекста. Такође у оба језика ово време може да се употреби за исказивање далеке прошлости без посебних временских одредби.

Посебно питање у вези са плусквамперфектом јесте питање његове индикативности. У грчком се граматичари слажу око индикативне употребе овог времена само у случају када се оно користи за исказивање прошлости без везивања за неку другу прошлу радњу или прошли тренутак и у том случају алтернира са аористом и употребљава се уз временске одредбе које се односе на употребу овог времена. Са друге стране, у српској лингвистичкој литератури, иако неки граматичари покушавају да оправдају индикативну употребу плусквамперфекта, Стевановић пружа довољну аргументацију за оспоравање оваквог виђења.

Поред ових општих карактеристика, у српској лингвистичкој литератури нарочито се напомиње да плусквамперфекат није у честој употреби, али и у грчком неретко бива замењен аористом, као основним временом за исказивање перфективне прошлости.

Модална употреба овог времена веома је ограничена и своди се на поменуту употребу у дечјој игри, где се стварају фиктивне ситуације. У тим случајевима плусквамперфекат се користи искључиво у зависним реченицама.

Посебну модалну употребу овог времена налазимо у кондиционалним реченицама, где се користи у протази, док се у аподози облик плусквамперфекта уз речцу $\theta\alpha$ може сматрати сложеним потенцијалом.

5. ПРИМЕНА У НАСТАВИ

5.1 Аспект, време и начин у настави грчког као страног

У приказаној анализи аспекта, начина и прошлих глаголских времена у грчком и српском језику увидели смо многобројне сличности на морфолошком, синтаксичком и прагматичком плану. Међутим, и поред истоветности, постоје и многе разлике које се могу објаснити и разумети само из аспекта датог језика, било грчког, било српског.

Из контрастивне анализе глаголских времена и аспекта могли бисмо закључити да ове граматичке категорије не би требало да буду проблематичне када је реч о њиховом усвајању у процесу учења грчког као страног. Ипак сматрамо да не можемо тек тако оценити потешкоће са којима се сусреће нативни говорник српског језика у усвајању ових граматичких категорија у грчком.

Када говоримо о усвајању граматичких правила у процесу учења страног језика, имамо на уму њихово појединачно усвајање кроз граматичке јединице, лекције. Тако се сматра да док се једно граматичко правило не усвоји, не може се прећи на усвајање другог, што заправо представља линеарни приступ учењу страног језика (Nunan, 2001: 191). Међутим, ово није могуће када су време и место основне компоненте у комуникативном приступу учењу страног језика, где се језички развој посматра као развој људског организма. То подразумева да се језик не може усвајати корак по корак линеарно, већ да мора бити циклично испреплетен. Њунан (Nunan, 2001: 192) пореди усвајање страног језика са гајењем баште, у којој је потребно стално обнављање.

Време и место су у сваком језику пресудни за поимање стварности, што произилази из структуралне организације језика, јер у таквој организацији прати се одређени след у ком увек постоји нешто „пре“ и „после“. У том временском следу нешто је могло краће или дуже да траје, или да се догађа истовремено са неком другом радњом. Због тога је у језику веома важан одабир глаголског времена и аспекта.

Иако се и глаголско време и место везују за појам времена, њихова веза са овим појмом је различита. Као што смо имали прилике да видимо, глаголско време је граматикализовани израз смештања глаголске радње у времену у односу на садашњи тренутак, па је самим тим и деиктичка категорија, што је и кључна разлика глаголског времена у односу на аспект, који је окренут унутрашњој темпоралној структури глаголске радње, тј. њеном трајању. За разлику од глаголског времена, које смешта глаголску радњу на временску осу, аспектом се одређује њено трајање било на основу објективних или субјективних критеријума (Zhuang, 2010: 2-3).

5.1.1 Процес граматикализације у усвајању страног језика

Грамматикализација се користи као термин за означавање развоја језичке (граматичке) компетенције ученика страног језика. Тај процес подразумева прелазак са лексичког на граматички ниво и може се одвијати у два правца. Један процес граматикализације може довести до стварања нових граматичких облика, док други води ка откривању и усавршавању већ постојећих форми. Грамматикализација у усвајању страног језика преиспитује однос облик- функција одређених граматичких маркера и, када се потврди у лингвистичком окружењу, дозвољава квалитативне промене у систему усвајања L2 водећи ка циљној употреби језика. Ако то посматрамо у светлу усвајања аспекта и времена, онда би то значило да ове граматичке категорије не можемо посматрати изоловано од контекста.

Међутим, не пролазе сви ученици процес граматикализације. До граматикализације морфологије глагола долази се веома касно код одраслих ученика страног језика, јер често долази до фосилизације већ у почетним фазама учења. Код ученика који пролазе процес граматикализације морфолошка дистинкција прво се уочава приликом употребе одређених глагола у одређеном контексту. Нарочит проблем јавља се код употребе глаголског вида, јер се ослања и на прагматичке критеријуме (Kihlstedt, 2002: 324).

5.1.2 Усвајање глаголског аспекта, начина и времена у грчком као страном

Пажњу на глаголски вид у настави грчког као страног први је скренуо Мирамбел, како тврди Макриџ (Mackridge, 1985). Он је указао на велике потешкоће са којима се сусрећу ненативни говорници грчког језика приликом учења и употребе глаголског вида. Истиче да је избор свршеног или несвршеног вида можда чак и најтежи проблем са којим се ученик сусреће. Ово се не односи искључиво на оне који не досежу висок ниво знања грчког језика, већ се дешава и да ученици на високим нивоима управо направе грешку у одабиру глаголског аспекта (в. Bakker, 1970; Πατσόπουλος & Παναγούπουλου, 1984; Βαλετόπουλος, 2001; Ματθαίουδάκη et al., 2011).

У лингвистичкој литератури постоје тврдње да се аспект усваја пре глаголског времена (Salaberry, 2003: 397). Због тога је и настала лексичка аспектна хипотеза⁵¹, према којој ученик страног језика користи морфологију глагола како би разликовао глаголски аспект, а не глаголско време.

Утицај инхерентних семантичких принципа у развоју морфологије времена и аспекта у интеракцији је са многим факторима, попут предиспозиција у J1, својстава макера за време и аспект у J2, морфофонемских карактеристика, као и различитих

⁵¹ У теорији о усвајању страног језика постоји аспектна хипотеза, према којој се морфологија претеритних времена не испољава са свим глаголским предикатима у исто време. Употреба морфологије претеритних времена зависи од лексичког (инхерентног) аспекта. Тако Андерсен и Шираи (Andersen и Shirai, 1994: 133) сматрају да ће на ученика страног језика утицати семантички аспект при усвајању темпоралних и аспектних маркера везаних за глагол којим је исказана глаголска радња.

Ова хипотеза може се разложити на четири подврсте, а подела се заснива на вези граматичког и лексичког аспекта (Вендлерове категорије):

1. Ученици прво користе перфективне маркере за прошлост за achievements accomplishments, што се евентуално може проширити и на активности и стања.
2. У језицима у којима постоји опозиција перфективност/имперфективност, имперфективна прошлост се јавља касније него перфективна, а маркирање имперфективности почиње од стања, па се проширује на активности, затим на accomplishments и коначно и на achievements.
3. У језицима са прогресивним аспектом, маркирање прогресивности почиње са активностима, па се потом проширује на achievements и accomplishments.
4. Маркери за прогресивност проширују се на стања (Bardovi-Harling, 2002: 130).

Према аспектној хипотези, морфологија глагола уско је везана за његова инхерентна својства, тј. за аспект, па се на основу ове хипотезе на пример облици аориста прво користе уз теличне и пунктуалне глаголе, а имперфекат уз стања и активности (Andersen & Shirai, 1994) (Kihlstedt, 2002: 332- 333).

механизама који учествују у развоју ових категорија на одређеном нивоу (Housen, 2000: 190).

Као што смо већ истакли, категорија аспекта сматра се једном од најтежих граматичких категорија за усвајање у страном језику (Rađenović, 2017: 114)⁵². Нарочито је тешка за ученике чији језици не познају ову језичку категорију, али и за ученике у чијим матерњим језицима се ова категорија разликује од исте категорије у грчком језику.

Усвајање аспекта у грчком језику проблематично је из више разлога; поред изразите субјективности при одабиру свршеног/несвршеног аспекта, постоје и многи други фактори објективне природе, попут различитог морфолошког исказивања глаголског вида у различитим језицима⁵³, непознавања лексичких значења појединих глагола који условљавају употребу одређеног аспекта, погрешног виђења „целовитости“ глаголске радње и многих других фактора које ћемо образложити у наставку.

Основни проблем, када је реч о усвајању глаголског вида, представља недовољан теоријски оквир, али и недостатак јасно дефинисаних правила о употреби аспекта у граматицима и уџбеницима грчког као страног језика. Ова граматичка категорија је запостављена у дидактичком материјалу или се појављује веома спорадично, приказује несистематично, веома уопштено и штуро. Разлог овоме може бити тај што је за нативног говорника грчког (као и било којег другог језика са овом категоријом) правилна употреба глаголског вида потпуно природна и готово да је искључена могућност погрешног одабира, што није уобичајено за све граматичке категорије. Наиме, нативни говорник се спонтано и непогрешиво одлучује за перфективни или имперфективни аспект, док ненативном говорнику грчког језика то представља највећу потешкоћу и изазов. Управо због спонтаности и непогрешивости

⁵² Рад Rađenović, A. (2017). Η άποψη και ο χρόνος στην εκμάθηση της Νέας Ελληνικής ως ξένης γλώσσας. *ΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ 3ΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΣΤΩΝ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ Ο Ελληνισμός ως πολιτιστικός και οικονομικός παράγοντας στα Βαλκάνια (1453-2015): Γλώσσα, λογοτεχνία, τέχνη, κοινωνία*: 114-121. Вукуреџт: UER PRESS резултат је истраживања током рада на тези.

⁵³ У српском језику ће аспектна опозиција бити исказана префиксацијом или променама у самом глаголу, док се у грчком исказује искључиво смењивањем аористне и презентске основе. Прва се односи на перфективност, а друга на имперфективност глаголске радње.

нативног говорника у одабиру аспекта, због „језичког инстинкта“, ова категорија није лако објашњива и не може да се смести у дидактички материјал на начин као што се то чини са неким другим граматичким феноменима.

Улога наставника у овом случају је од пресудног значаја, али никако није лака. Поред тога што се многи наставници стриктно држе дидактичког материјала и граматика, чак и они вољни да се „одвоје“ од њих, тешко се сналазе у систематизовању категорије аспекта. То се не дешава само због комплексности проблема, већ због тога што је то чији одабир зависи од „језичког инстинкта“ изазов како за наставнике који су ненативни, тако и за наставнике који су нативни говорници грчког језика, јер ће и једни и други инстинкт морати да образложе проналазећи теоријско упориште којег готово да нема. Недостатак теоријске основе ни у ком случају не треба да буде оправдање за непроналажење адекватног начина за приказивање глаголског аспекта у настави, јер, као што смо имали прилике да видимо, цео темпорални систем почива на аспектној опозицији.

„На глаголски аспект“, како тврди Мозер (Moser, 1994: 74), „пажња је почела да се скреће прво у случају футура, који се у савременом грчком појављује у два перифрастична облика, па су добили и описне називе *тренутни* и *трајни* футур“. Ова дистинкција не представља ништа друго до аспектну опозицију, додуше непрецизно исказану. Непрецизност у именовању може навести на погрешно мишљење да футур који се гради од аористне основе исказује искључиво радњу извршену у једном тренутку, а футур грађен од презентске основе искључиво радњу која је трајала неко време:

(239) Τα επόμενα δέκα χρόνια θα τα περάσω στην Αγγλία.

Наредних десет година ћу провести у Енглеској.

(240) Την στιγμή που θα πατάς το διακόπτη, εγώ θα ανοίγω την πόρτα.

У тренутку кад будеш притискао,-ла прекидач, ја ћу отворати врата.

Чак и када се оваква забуна у самој терминологији разреши, и даље не постоји адекватна формула за решавање проблема у настави, јер само решавање једне дефиниције не може знатно да утиче на усвајање ове језичке категорије.

Ради лакшег објашњења, потребно је категорију аспекта повезати са категоријом времена, јер представља њен инхерентни део. Уколико посматрамо претходно наведене примере, уочавамо да је време глаголске радње исто у обе реченице, док је основна разлика у унутрашњој структури глаголске радње. И иако адвербијал за време „τα ερόμενα δέκα χρόνια“ указује на дуг временски период, употребљавамо футур са аористном основом, што нас наводи на закључак да се радња посматра као целина и да се у овом случају не придаје никакав значај времену трајања радње, што је можда и најтеже објаснити када поредимо грчки са српским, јер исти адвербијал за време у српском изискује употребу несвршеног облика футура. У другом примеру пак уочавамо да адвербијал који исказује тренутност мора да буде употребљен уз трајни облик футура, што је условљено двома глаголским радњама које се паралелно одвијају.

Поред тога што смо објаснили да адвербијали могу да наведу на погрешну употребу аспекта уколико се не сагледа шири реченични контекст, треба скренути пажњу и на то да употреба глаголског времена (и аспекта) не зависи ни од удаљености глаголске радње од тренутка говорења, што Мозер (Moser, 1994: 75) илуструје следећим примерима:

(241) Είδα πολύ πρόσφατα το «Όσο παίρνει ο άνεμος».

Недавно сам гледао,-ла „Прохујало с вихором“.

(242) Εγώ το είδα πριν από πολλά χρόνια.

Ја сам га гледао,-ла пре много година.

Без обзира на то колико је нека радња удаљена од тренутка говорења, у оба примера употребљен је аорист. Из свих наведених примера видимо да је квантитет ирелевантан и да је за одабир глаголског времена (и аспекта) искључиво битан квалитет глаголске радње. Више пута смо истакли да је пресудан суд самог говорника у одабиру ових категорија и да је тај суд понекад веома субјективан. Језик се служи и граматичким и лексичким средствима како би направио аспектну разлику.

Мозер (Moser, 1994: 75) истиче како се у грчком граматичким средствима исказује аспект, а не лексичким (на пр. адвербијалима). Сматра такође да је ово

„фундаментални принцип који треба да се објасни ученицима, јер у различитим језицима у којима постоји глаголски аспект разликује се само начин његовог исказивања, али не и сам циљ“ (Moser, 1994: 75).

Поред наведених, још једно у низу нерешених теоријских питања јесте у вези са бројем и врстама аспекта. Обично се истиче аспектна опозиција перфективност–имперфективност, али се наводи и трећи облик аспекта, који смо назвали перфектни аспект.

глагол γράφω (индикатив презенте актива)

	имперфективни	перфективни
прошло време	έγραγα	έγραψα
будуће време	θα γράφω	θα γράψω
конјунктив	να γράφω	να γράψω
императив	γράφε	γράψε
перфекат	έχω γράψει (έχω γραμμένο	έχω γραφτεί (είμαι γραμμένος)

Иако перфектни аспект није широко прихваћен у лингвистичкој литератури, не треба заобићи питање самог перфекта било као глаголског вида, било као времена, јер је веома значајно објаснити његову употребу како би се јасно разграничила од употребе аориста. Нарочито у поређењу и контрастирању грчког и српског ова дистинкција је од кључног значаја за схватање прошлих глаголских времена у оба језика.

За наставу грчког као страног задржаћемо се на основној аспектној опозицији перфективност–имперфективност. Више пута је напоменуто да перфективност подразумева целовитост радње без осврта на дужину трајања, док се имперфективним облицима исказује трајање у времену. Међутим, ова општа дефиниција у наставној пракси није толико једноставно објашњива, јер се намеће низ питања у вези са трајањем глаголске радње: обично се краткотрајне радње везују за перфективност, а дуге за имперфективност, на шта смо многобројним примерима

указали да то није тачно. Дакле, код имперфективности треба инсистирати на целовитости радње, без осврта на само трајање:

- (243) Πέρσυ το καλοκαίρι δούλεψα σ'ένα εστιατόριο.
Прошлог лета *урадио,-ла сам у једном ресторану.
- (244) Πέρσυ το καλοκαίρι δούλεβα σ'ένα εστιατόριο.
Прошлог лета радио,-ла сам у једном ресторану.

У грчком језику оба примера су граматички исправна, само је разлика у углу посматрања радње, у томе да ли говорник жели да нагласи њено трајање или не. Такође треба истаћи да целовитост о којој говоримо не мора искључиво бити везана за готовост, свршеност глаголске радње, што Мозер (Moser, 1994: 77) илуструје примерима:

- (245) Σκοπεύω να πάρω το πτυχίο μου το καλοκαίρι, φοβάμαι όμως ότι δε θα τα καταφέρω.
Планирам да дипломирам на лето, али се плашим да нећу успети.
- (246) Μόλις άρχισα να τρώω.
Управо сам почео,-ла да једем.

Иста ауторка се осврће на Комријеву дефиницију о целовитости глаголске радње исказане перфективним аспектом и посебно наглашава да је свака таква радња недељива, тј. да нема фазе кроз које пролази, па се тако и перфективност може везати донекле за *тренутност* и *пунктуалност*. Иако дефиницијом не може бити све обухваћено, она може бити јасно полазиште за одабир перфективног глаголског аспекта. Међутим, треба имати на уму да реченични контекст, као и значење појединачних глагола могу условити одабир вида без обзира на сва набројана правила.

С друге стране, радње исказане имперфективним видом исказују хабитуалност, континуираност и прогресивност:

- (247) Τους χειμώνες πηγαίναμε στα βουνά. (хабитуалност)

Зими смо ишли на планине.

(248) Μιλούσαμε όλο το βράδυ χτες. (континуираност)

Разговарали смо цело вече.

(249) Την ώρα που τρώγαμε, χτύπησε το τηλέφωνο. (прогресивност)

Док смо јели, зазвонио је телефон.

Наизглед је једноставно објаснити употребу имперфективног аспекта, али уколико се искључиво ослонимо на наведене смернице, можемо веома лако погрешити. Из свих наведених примера закључује се да глаголска радња у имперфекту траје и пролази кроз одређене фазе. Међутим, понављање радње, њена репетитивност, није основни преуслов за употребу имперфективног вида, јер репетитивност не подразумева и хабитуалност. Дакле, само радња која се понављањем претвара у навику може бити исказана несвршеним глаголским видом:

(250) Χτες *διάβαζα πέντε φορές το μήνυμα που μου έστειλες.

Јуче сам читао пет пута поруку коју си ми послао,-ла.

Из наведеног примера видимо да и поред тога што се наводи колико пута се догодила нека радња није нужна употреба имперфективног облика, јер се не исказује хабитуалност, а у српском језику је избор вида у овом случају слободан.

Од велике помоћи за одабир аспекта могу бити и временске одредбе које условљавају перфективност/имперфективност:

- имперфективност: συνήθως, κάπου κάπου, συνέχεια, διαρκώς, πολλές φορές, κάθε φορά που, όσο, καθώς, ενώ, εκεί που, κάθε μέρα/νύχτα...
- перфективност: 1,2,3 φορές, πολλές φορές, αφού, άμα, μόλις, πριν (να), ώσπου να, μέχρι να... (Moser, 1994: 82).

Наш контекст ограничен је на учионицу страног језика у којој одрасли ученици усвајају грчки језик од почетног нивоа. То се знатно разликује од природне говорне средине у којој се учи страни језик и долази у контакт са нативним говорницима. У контексту попут нашег поставља се питање да ли експлицитно познавање граматичких правила нужно подразумева и њихову имплицитну употребу.

И док је за нативне говорнике употреба аспекта сасвим природна ствар, за оне који уче страни језик ова граматичка категорија представља највећу потешкоћу. Овај феномен може се објаснити тиме што нативни говорник има природно развијен језички осећај када треба да употреби перфективни или имперфективни аспект, док се тај осећај код ученика страног језика развија веома касно, а и када се развије, није гарантовано да је непогрешив.

Многе студије у вези са усвајањем грчког као страног бавиле су се усвајањем глаголског аспекта и везом лексичког и граматичког аспекта, као и везом аспекта са „*να* допунама“, тј. допунама у конјунктиву (в. Moser, 1994; Tsangalidis, 1999; Χειλά-Μαρκοπούλου, Μόζερ, 2001; Siouri 2002 et al.).

Ненативни говорник грчког као страног треба добро да познаје одлике свршеног и несвршеног глаголског вида како би га правилно употребио. За правилну употребу ове граматичке категорије није довољно познавати само њене основне одлике, већ је веома важан синтаксички и прагматички фактор, који зависи од субјективног осећаја говорника, па је због тога и тешко направити у свакој говорној ситуацији прави избор. Многе студије потврђују да постоје потешкоће у усвајању категорије глаголског аспекта чак и међу ученицима на високим нивоима (Νατσόπουλος & Παναγοπούλου, 1984; Παναγοπούλου & Τλούπα, 1995; Σακελλαρίου, 2000; Βαλετόπουλος, 2001).

Νατσιпуλος и Παναγοпулу (Νατσόπουλος & Παναγοπούλου, 1984) су спровели истраживање у ком су учествовали ученици грчког као страног у вези са употребом глаголског вида са „*να* допунама“. Ова студија је указала на то да постоје потешкоће при одабиру глаголског аспекта код ученика којима грчки није матерњи језик, као и да они дају предност свршеном глаголском виду у односу на несвршени. Касније је слична студија спроведена са говорницима руског, албанског и шведског језика на А и Б нивоу (Βαλετόπουλος, 2001), где се дошло да закључка да избор глаголског вида зависи од матерњег језика ученика, те тако говорници руског језика греше приликом употребе свршеног вида, за разлику од говорника албанског језика, који теже употребљавају несвршени вид. Ова разлика приписује се (не)разликовању категорије глаголског вида у појединачним језицима. Иста студија показала је такође да одабир

глаголског вида не зависи од употребе адвербијала, који су од велике помоћи при одабиру вида.

Имајући у виду резултате претходних студија, анализирали смо употребу глаголског вида међу студентима грчког језика чији је матерњи језик српски (Rađenović, 2017: 117). Предмет анализе био је глаголски вид у преводима са српског на грчки и обухвата:

- а) глаголе у прошлом и будућем времену
- б) *va* допуне.

Такође, погрешни одабири поређени су на основу:

- а) врсте глаголског аспекта (перфективни- имперфективни)
- б) структуре у којој се појављују (прошло/садашње време- *va*-допуне)
- в) глагола који условљавају употребу несвршених глагола.

Анализирали смо преводе са српског на грчки студената грчког језика на А нивоу. Преводи су део писменог испита на предмету Увод у традуктологију, где се контрастирају и упоређују српски (као матерњи језик већине студената) и грчки језик (као страни језик који се учи од А0 нивоа).

За анализу смо издвојили грешке студената које се тичу глаголског вида у прошлим и будућим глаголским временима и допунама са конјунктивом, где се јасно види који глаголски аспект је употребљен, док нису усети у обзир облици глагола у којим се не види јасно који вид је у питању, као ни окамењене фразе.

За разлику од других анализа које се заснивају на слободној усменој и писаној продукцију, изабрали смо неслободан контекст, превод, где је строго одређена не само употреба глаголског вида, већ и граматичких и лексичких структура, што се знатно разликује од било којег другог вида језичке продукције. Текст на матерњем језику студената (српском) условљава стварање новог текста (превода) на циљном језику по строго установљеним принципима. Стога је слободан избор појединих структура готово немогућ (упор. Rađenović - Milojević, 2014).

Уочено је да постоји тежња ка употреби свршеног глаголског вида, иако у тексту на српском језику постоји јасна разлика између свршеног и несвршеног вида, што се може илустровати следећим примерима:

- (251) Αυτά ήταν τα καλύτερα χρόνια της ζωής μας όταν **πήγαμε** στο εξοχικό μας...
- (252) Θυμόμαστε όλα τα παιχνίδια όποια **παίξαμε** με τα παιδιά από τη γειτονιά μας.
- (253) **Ταξιδέψαμε/ταξιδέψουμε** συνήθως με το τρένο...
- (254) ...γιατί στη γειτονιά μας υπήρχε όλα που **χρειαστήκαμε**.
- (255) ...η γειτονιά είχε όλα που μας **χρέιασα**
- (256) Τα Σαββατοκύριακα παίρναμε τις μάσκες μας και τα βατραχοπέδιλά μας και **πήγαμε/φύγαμε** στην παραλία.
- (257) Καμιά φορά, τελείως ξαφνικά, **γυρίσουμε** χρόνια πίσω...

Можда бисмо ову врсту грешака могли приписати језичком нивоу студената, с обзиром на то да је реч о почетном нивоу када није у потпуности усвојена морфологија глагола, али ипак неке друге студије које анлаизирају грешке на високим нивоима, указују на то да је и ученици на највишим нивоима прибегавају употреби перфективног вида у претеритним и будућим временима. Стога закључујемо да одабир перфективног аспекта не зависи од језичког нивоа.

Језичком нивоу евентуално би се могле приписати грешке у одабиру наставака за претеритна времена, јер се примећује честа употреба пасивних наставака за имперфекат уместо активних, али у истим примерима код неких студената запажамо и погрешан одабир глаголског вида:

- (258) Θυμόμαστε όλα τα παιχνίδια όποια **παίξαμε/παιζόμασταν** με τα παιδιά από τη γειτονιά μας.
- (259) Εκεί για εμάς **ξεκινόταν/ξεκινήσει** μια καινούρια ζωή.
- (260) Σπάνια **κατεβόμασταν/κατεβούσαμε** στο κέντρο, γιατί στη γειτονιά μας υπήρχε όλα που χρειαστήκαμε
- (261) Καμιά φορά, τελείως ξαφνικά, **γυρίσουμε** χρόνια πίσω...
- (262) Έχει μεγάλη αυλή, όπου **διασκεδαζόταν** πολύ χρόνο με τους φίλους μας...
- (263) Συχνά **φεύγοταν** στο κέντρο και περπατόταν δίπλα στη θάλασσα

- (264) Θέλω **να μένω** εκεί, επειδή έχει πολλά πράγματα να τα δει κανείς και να τα επισκεπάσει κανείς.
- (265) Γνώρισα/**Γνώριζα** την παρέα του, **φαγόταν**/φάγαμε, **πινόταν**/ήπιαμε και **τραγουδούσαν**/τραγουδούσαμε μέχρι αργά.

У појединим примерима одабир глаголског вида је потпуно погрешан и поред тога што је употребљен временски адвербијал који условљава употребу несвршеног глаголског вида (συνήθως- обично, καμιά φορά- понекад, πάντα- увек), док се често јавља облик презента уместо облика имперфекта, што се може сматрати као исправан одабир аспекта, који пак није приказан правим временом:

- (266) Σε μερικούς μήνες θα πάω ξανά, γιατί εκεί πάντα **περάσω** πολύ ωραία.
- (267) Καμιά φορά **πήγαμε** για μπάνιο...
- (268) **Ταξιδέψαμε/ταξιδέψουμε** συνήθως με το τρένο και το ταξίδι **διαρκεί** μερικές ώρες...

Најтеже за студенте је свакако одабрати аспект у случају када не постоје адвербијали нити било који други вид одреднице, већ је употреба аспекта условљена ширим имплицитним контекстом:

- (269) **Ήρθαν** όλοι οι συγγενείς μου από την πόλη και τι σπίτι ήταν **γέμισε**...

Из свега наведеног, али и из претходних студија, може се закључити да је одабир глаголског вида можда и најтежи за ученика грчког језика као страног на ком год нивоу да се налазе, јер се грешке јављају и на највишим нивоима. Уочено је да се предност даје свршеном у односу на несвршени вид (в. Νατσόπουλος & Παναγοπούλου, 1984; Βαλετόπουλος, 2001), што свакако треба да представља и полазну тачку за даља истраживања у којима би се граматички аспект повезао са лексичким и где би се обрађало више пажње на везу аспекта у матерњем језику и грчком као страном.

С обзиром на то да је у српском језику глаголски вид јасно развијена категорија, погрешан одабир глаголског аспекта у грчком у контексту истоветном са

матерњим језиком студената требало би подробније истражити. Намеће се питање шта узрокује грешку уколико нема опасности од погрешног језичког трансфера и уколико не долази до негативне језичке интерференције нарочито када је одабир аспекта условљен употребом адвербијала или глагола који захтевају употребу несвршеног глаголског вида (на пр. фазних глагола).

Поред формалних граматичких и семантичких критеријума, чини се да се у настави потпуно занемарује прагматичка природа глаголског аспекта, која је и кључна за правилан одабир. Због своје „неопипљивости“ прагматички критеријуми се занемарују како у уџбеницима, тако и у наставном процесу, јер не могу експлицитно да се објасне и као такви се сматрају „неподобним“ за објашњавање граматичких правила. Међутим, овакво занемаривање прагматике, нарочито када је реч о глаголском аспекту, може довести до неразумевања чак и основних правила, те је неопходно на неки начин увести је у наставу као саставни део њиховог изучавања.

Иако, како смо имали прилике да видимо, глаголски вид (а самим тим и време) заузимају веома важно место на свим нивоима учења страног језика, понекад их је веома тешко увести у наставу, јер се виђења граматичара разликују. Сличан проблем јавља се и са приказивањем глаголског начина као граматичке категорије уско везане са претходно наведеним категоријама које заједно чине глаголски систем једног језика.

Приликом увођења категорије начина у наставу на првом кораку сусрећемо се са нејасноћама у њеном дефинисању, нарочито у грчком језику, где се веома често поистовећује са модалношћу. У компаративној студији у којој се пореди начин у грчком и турском језику (Φιλίππική-Warburton & Σπυρόπουλος, 2006: 163) наводи се да је погрешно доводити у везу ове две категорије и да их треба посматрати одвојено. Наиме, категорија начина односи се на облик глагола, док се модалност везује за њихово значење. Модалност може бити исказана на различите начине, а глаголски начини су само један облик исказивања модалности. Такође, једним глаголским начином може се исказати више модалности. Ово заправо указује на то да је реч о два система независних граматичких категорија, где је категорија начина одређена

строгим морфолошким критеријумима и независни су од значења глагола. Веза начина и модалности је спољашња веза начинског система и значења.

Стога је веома важно у наставној пракси разграничити ове две категорије да не би долазило до забуне, што у традиционалном приступу није увек најјасније дефинисано. Наиме, у проучавању и једног и другог глаголског система наилазимо на нејасноће и подударале термина глаголски начин и модалност. Нарочито у српском језику чини се да се глаголски начин везује готово искључиво за значење, те не наилазимо на јасне морфолошке критеријуме за његово одређивање, док је ситуација у грчком много јаснија и поред честог повезивања ове две категорије.

Предлажемо да у настави ове две категорије могу да се повежу тако што би се глаголски начин одређивао заједно са модалностима које исказује, или да се приказују на паралелним нивоима, где би се начин и модалност повезивали непосредно онда када се модалност исказује одређеним начином.

Како би се усвојио сам облик и његово значење, исти аутори сматрају да су потребне две различите стратегије. Први начин је упознавање са обликом кроз табеларни и схематски приказ, док се друга стратегија односи на усвајање значења, што се одвија кроз комуникативни приступ. Форма се може повезати са значењем у било којој ситуацији. Као основне тачке за усвајање категорије начина у грчком истичу следеће:

- Потребно је јасно дефинисати категорију начина као и критеријуме за његово одређивање. Пре свега треба истаћи морфолошке карактеристике начина који су непроменљиви и не зависе од контекста у ком се појављују.
- Треба избегавати традиционале термине који су често нетранспарентни и могу да доведу до забуне⁵⁴. Било би боље дефинисати категорије начина и модалности на основу граматичких карактеристика, како би метајезик био јаснији.
- Посебну забуну уносе термини који се везују за значење, као што је случај са термином „одрични императив“ (*αρνητική προστακτική*), који се често

⁵⁴ Један такав термин који је у честој употреби јесте *конјунктив аориста* (*υποτακτική αορίστου*)

употребљава да би описао конјунктив са негацијом употребљен у значењу забране. У том случају облик конјунктива се погрешно сматра императивом, иако то по свом облику није.

- Термини би требало да буду искључиво морфолошки, како не би долазило ни до какве забуне.

Када је пак реч о времену увођења ових појмова у наставу, категорија начина уводи се веома рано, јер је неопходна за комуникацију. Филипаки Варбуртон и Спиropулос (Φιλίππακη-Warburton & Σπυρόπουλος, 2006: 165) предлажу да се на самом почетку уведу облик императива и „неимперативни“ облици на основу којих се касније могу објаснити и други основни начински облици. Неимперативни облици могу се тако повезати са речцама $\theta\alpha$, $\nu\alpha$ и $\alpha\varsigma$, а на основу негације уз њих може се одредити облик индикатива или конјунктива. Такође предлажу и основни табеларни приказ који би касније могао да се прошири.

Овај начин можда на први поглед изгледа систематично, али сматрамо да је за ученика страног језика, нарочито на почетном нивоу, збуњујуће да на овакав начин усвоји ову категорију. Полазна тачка не би требало да буде императив, већ индикатив, јер су облици индикатива први са којима се среће и које почиње да користи, потом би уследио конјунктив, а тек на крају облик императива који се разликује и по облику и по значењу од претходна два начина.

Када говоримо о функцијама глаголских начина, заједно са усвајањем облика могу се истаћи и најзначајније функције глаголских начина у контексту који треба да се усвоји. Међутим, није могуће од самог почетка говорити о модалности и свим значењима глаголских начина, јер би то само довело до велике забуне, те треба постепено уводити значења на вишим нивоима. С обзиром на то да се модалност везује за значење и испољавање одређеног глаголског начина кроз контекст, она се везује за синтаксу, семантику и прагматику, па је и то један од разлога зашто треба постепено да се уводи у наставу.

Категорија времена, најзад, уводи се у наставу истовремено са претходно наведеним категоријама аспекта и начина и наизглед је најједноставније приказати је

и дефинисати. Међутим, преплитање ове категорије нарочито са категоријом аспекта такође може представљати проблем у наставној пракси, јер се у уџбеницима и приручницима приказује самостално у односу на наведене категорије.

У настави грчког као страног на почетном нивоу учења језика дефинишу се глаголска времена и смештају се на временску осу. Овакав приказ није сасвим довољан, јер смештањем одређеног глаголског времена на временску осу не могу се исказати аспектне разлике прошлих или будућних времена, те је неопходно истовремено уводити категорију аспекта.

Контрастирањем једноставних примера на грчком језику са примерима у српском могуће је одредити одређене законитости и правилности и утврдити сличности и разлике у временским системима ова два језика. Ипак, с обзиром на то да се категорија времена (али и категорија аспекта и начина) обрађују на свим нивоима учења, потребно је контрастирати и сложеније језичке конструкције како би се уочила употреба глаголских времена у ширем реченичном контексту.

Један од начина да се то учини јесте контрастирање примера из књижевног корпуса који студенти обрађују на настави књижевности, са примерима из превода тих књижевних дела на матерњи језик ученика. На основу такве анализе може се увидети да постоје истоветности у употреби претеритних времена у грчком и српском, што се може илустровати следећим примерима:

(270) Το γράμμα του νονού του *σπυρόνισε* δυνατά τη λαχτάρα της εξοχής και της ακρογιαλιάς. (Σ. Μυριβήλης)

Кумово писмо *подстаче* у њему жељу да што пре посети имање на морској обали. (С. Миривилис)

(271) *Φώναξε* την Αδριανή και την *παρακάλεσε* να ψάξει μέσα στα πράγματά του να του φέρει το στρατιωτικό του χαρτοφύλακα. (Σ. Μυριβήλης)

Дозва Адријану и *замоли* је да у његовим стварима пронађе војна документа. (С. Миривилис)

(272) Αυτός *χαμογέλασε* αόριστα, *χαμογέλασε* προς όλη αυτή τη λιτανεία των περασμένων και *αναστέναξε* βαθιά. (Σ. Μυριβήλης)

Он дубоко *уздахну* и несвесно *се осмехну* поворци успомена. (С. Миривилис)

У наведеним примерима приказана је индикативна употреба аориста у грчком, којом се исказује целовитост глаголске радње која се десила једанпут, што је на српски преведено такође аористом у својој релативној употреби, јер овим временом није исказана радња која се догодила пре самог тренутка говорења, што искључује његову индикативну употребу. Међутим, основна функција аориста у преводном еквиваленту на српски јесте његова експресивност у приповедању.

Правилности у употреби прошлих времена у оба језика могу се уочити и када је реч о прошлим радњама које су трајале (исказане имперфектом), а које су прекинуте неком другом радњом (исказане аористом):

(273) *Κι ο νέος που κοιμόταν κι ονειρεύονταν άκουσε μέσα στον ύπνο του την κραυγή, μετακουνήθηκε, και τ' όνειρο τρόμαξε κι έκαμε να φύγει...* (N. Καζαντζάκης)

И младић, који је спавао и сневао, чуо је у своме сну крик, померио се, и сам се препао и кренуо да побегне... (Н. Казанцакис)

Такође је и честа употреба имперфекта у функцији исказивања репетитивних или хабитуалних радњи попут:

(274) *Από κείνη τη μέρα, όσες φορές έβλεπα οργισμένο τον πατέρα, άνοιγα τα καλαμποδόδαρά μου και κατουριόμουνα.* (Δ. Σωτηρίου)

Од оног дана, кад год бих видео оца бесног, раскречио бих своје као трска танке ноге и упишавао се од страха. (Д. Сотириу)

(275) *Κάθε βράδυ, πριν κοιμηθεί, μαστίγωνε και αιμάτωνε το κορμί του...* (N. Καζαντζάκης)

Свако вече пре но што заспи, бичевао је и рањавао своје тело... (Н. Казанцакис)

(276) Όλη τη μέρα και τη νύχτα *λαλούσανε* στις εξωχές τα βιολιά, τα ούτια, τα σάζια και τα ντουμπελέκια. (Δ. Σωτηρίου)

По читав дан и ноћ *је одјекивао* по предграђима звук виолине, утија, саза и дубелекија. (Д. Сотириу)

(277) *Ξύπναγε* ολοχρονίς χαράματα, *άναβε* φωτιά, *έστεινε* τσουκάλι για να прокάνει τόσα στόματα. (Δ. Σωτηρίου)

Целе *се* године *будила* у рану зору, *палила* ватру, *пристављала* лонац да нахрани толика уста. (Д. Сотириу)

Увиђамо да у сваком од наведених примера постоји адвербијал за време који условљава употребу имперфекта у грчком и перфекта имперфективних глагола у српском. Сваки облик имперфекта у грчком у овим примерима могао би да се преведе на српски обликом имперфекта, али због неуобичајене и ретке употребе овог времена у српском, предност се даје перфекту имперфективних глагола.

Најзад, примерима се може илустровати и везаност плусквамперфекта за шири контекст и његова шира употреба у грчком у односу на српски језик, где овај облик служи готово искључиво за исказивање прошле радње која је претходила некој другој прошлој радњи и, попут имперфекта, бива истиснута из употребе и замењује се облицима перфекта:

(278) Κανένας μας δεν *τολμούσε* να μιλήσει μπροστά του. *Είχαμε μάθει* να τα λέμε όλα με τα μάτια... (Δ. Σωτηρίου)

Нико од нас *се није усуђивао* да пред њим проговори; *научили смо* да се споразумевамо погледима.. (Д. Сотириу)

(279) Ο νέος *απόμεινε* ολομόναχος· *ακούμπησε* στο σταυρό, *σφούγγιζε* τον ιδρώτα από το κούτελό του· η αναπνοή του *είχε πιαστεί*, *λαχάνιαζε*... (N. Καζαντζάκης)

Младић је остао потпуно сам; наслонио се на крст, обрисао зној са чела, био је без даха, дахтао је... (Н. Казанцакис)

(280) Αιτία του άγριου ξυλοδαμού ήταν ένα μεταλλίκι. Μο το *’χε δώσει* ο πατέρας για να πάω στον μπακάλη ν’ αγοράσω αλάτι. ...Ήταν πολύ, πάρα

πολύ αστεία. Κόσμος είχε κάνει κύκλο γύρω της και χάζευε... (Δ. Σωτηρίου)

Узрок овим суровим батинама је био један метални новчић. *Дао* ми га је отац да у бакалници купим со... Био је страшно смешан. Свет је *направио* круг око њега, уживајући у представи... (Д. Сотириу)

Поред очекиваних преводних еквивалената приказаних у претходним примерима, постоје и многа одступања у преводу на српски, која могу бити узрокована стилском слободом и духом језика на који се преводи. Тако, на пример, уместо очекиваног преводног еквивалента аориста у облику аориста или перфекта у српском, јавља се облик плусквамперфекта, којим се истиче претхођење наведене радње другој прошлој радњи:

(281) Ένα χάος άνοιξε, καταποτήρας, γιόμισε μ'έναν κόσμο, -μυριάδες νεκροί-, κ'έκλεισε. (Σ. Μυριβήλης)

Бездан се био отворио, прогутао читав свет, однео милионе жртава и изнад њихових глава се поново затворио. (С. Миривилис)

Облици грчког имперфекта неретко се преводе аористом у српском, што у овом случају може довести и до забуне, јер се употребом аориста у српском мења глаголски вид радње исказане имперфектом у грчком:

(282) Τόνη καλούσε ακόμα με το χαϊδευτικό, με το παιδιάτικο όνομα του παλιού καιρού. (Σ. Μυριβήλης)

Позвала га је именом из старих времена. (С. Миривилис)

(283) Σαν τότε κυρίευαν αυτές οι θύμησεις, ένιωθε να τον δαγκάνει ένας πόνος... (Σ. Μυριβήλης)

Док су га обузимала ова сећања, *осети* како га *уједе* бол... (С. Миривилис)

Контрастивном анализом у наведеним примерима уочава се да је могуће предвидети преводне еквиваленте на српски језик, што се може поткрепити и

теоријски, али се примећује да постоји и одређена слобода у избору времена у српском, било због језичке експресивности или због личне слободе преводиоца. Стога се ученик не може у потпуности ослонити на превод у свом матерњем језику, јер је његов одабир условљен реченичним и текстуалним контекстом. Због тога примери из књижевног корпуса могу да послуже за анализу глаголских категорија времена, аспекта и начина само на вишим нивоима учења грчког језика, када студенти имају довољно теоријских знања, али и развијен језички осећај.

5.1.3 Корективна повратна информација и усвајање страног језика

Поред неопходности постављања теоријског основа за лакши приступ категоријама времена, аспекта и начина у учењу грчког као страног, потребно је обратити пажњу и на начине на које се знање преноси, као и на реакције ученика на градиво које треба да усвоје. За контрастивну анализу у настави веома су битни процес и начин на који наставник исправља грешке ученика. Контрастирање и компарација у настави језика одвијају се кроз превођење било да је реч о самој настави превођења, или о увођењу нових граматичких правила или језичких законитости циљног језика (Rađenović, 2015)⁵⁵.

Корисност исправљања грешака у наставном процесу од велике је важности за усвајање језичких структура. Панова и Листер (Panova & Lyster, 2002: 573) дефинишу корективну повратну информацију као „сваку реакцију наставника која јасно мења, односи се са негодовањем на или захтева исправљање језичке употребе ученика“ док се усвајање (uptake) односи на различите одговоре ученика као реакција на повратну информацију (Lyster & Ranta, 1997).

Корективна повратна информација може да буде директна и индиректна у зависности од тога како се презентује ученицима. Бичинер (Bitchener, 2008:105) каже

⁵⁵ Рад Rađenović, A. (2015). Corrective feedback and its influence on L2 learners' performance: a case of students of Modern Greek language. *Πρακτικά Πέμπτου Παγκόσμιου Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών «Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία)», Α' /Ed. K. Dimadis/ (861-873), Αθήνα: ΕΕΝΣ., ISBN 978-618-81771-3-0, доступан на http://www.eens.org/EENS_congresses/2014/books/5_TOMO1.pdf резултат је истраживања током рада на тези.*

да директна корективна повратна информација може да се дефинише као пружање језички исправног облика или структуре. Може се јавити у виду прецртавања непотребне речи/фразе/морфеме, уметањем речи/фразе/морфеме која недостаје или пружањем исправног облика или структуре. Директна повратна информација може да буде и у облику писаног металингвистичког објашњења или у облику усменог објашњења, што се догађа када наставник идентификује грешку. С друге стране, индиректна повратна информација указује на грешку на неколико начина: подвлачењем или заокруживањем грешке, назначавањем реда у ком се налази грешка или назначавањем врсте грешке (Bitchener et al., 2005: 193).

Ученици на овај начин самостално проналазе и решавају проблем на који им је скренута пажња. Индиректна повратна информација управо служи томе да укаже на грешку, али не и да је реши, како би се оставио простор ученику за самостално долажење до решења (в. Рађеновић, А., Стојичић, В. (2016).

5.1.4 Директна vs. индиректна повратна информација

Раније је много више значаја придавано индиректној корективној повратној информацији. Лаланде (Lalande, 1982) и Џејмс (James, 1998) објашњавају да индиректна корективна повратна информација захтева од ученика да се ангажују у решавању проблема и да тако стичу дугоречно знање. Међутим, касније студије о усвајању страног језика указују на то да ученик прво треба да примети грешку и да тек када грешка буде примећена, постоји могућност да индиректна корективна повратна информација подстакне ученика на размишљање, даље истраживање и исправљање грешке (Bitchener, 2008:105).

Не умањујући важност индиректне корективне повратне информације Бичинер (Bitchener, 2008:105) наводи да постоје и аутори који указују на то да ученици и наставници прибегавају директној корективној повратној информацији (Ferris et al., 2000; Ferris & Roberts, 2001; Komura, 1999) због тога што смањује могућност забуне до које може да дође када ученик покушава да „дешифрује“ индиректну корективну повратну информацију. Оваква врста забуне може да се

догоди нарочито код ученика на нижим нивоима учења, јер ученици на почетним нивоима немају довољно знања ни вештина да одлуче о начину на који ће решити проблем.

Такође, индиректна корективна повратна информација није увек довољна за решавање сложенијих грешака. Чендлер (Chandler, 2003) објашњава да уложени когнитивни напор ученика у решавању проблема веома често одлаже сазнање о томе да ли је њихова хипотетичка исправка заиста тачна. И поред аргумената у прилог једној и другој корективној повратној информацији није могуће дати предност ниједној врсти без добро осмишљених емпиријских студија.

Досадашњи емпиријски подаци указују на то да индиректна корективна повратна информација није ни у каквој предности у односу на директну (Chandler, 2003; Lalande, 1982; Robb et al., 1986). Наиме, Чендлер је дошао до закључка да је директна корективна повратна информација у предности када је реч о писању. Иста ауторка претпоставља да директна корективна информација доприноси бољем усвајању правилног облика на продуктивнији начин. Студије указују на то да директна корективна повратна информација олакшава усвајање језика више него имплицитна (Sheen, 2007: 259).

5.1.5 Настава страног језика и настава фокусирана на форму (form-focused instruction)

Као модификација комуникативног приступа за учење страног језика јавља се приступ усмерен на усвајање граматичког облика у контексту. Студије су показале да ученик не може да досегне висок ниво граматичке компетенције тиме што ће бити упућен само на учење граматичког облика и значења (Swain, 1988; Lyster, 1994; Lightbown & Spada, 1999), те се предлаже да се пажња скрене и на контекст у ком се облик јавља (Long, 1991; De Keyser 1998 et al.).

Настава фокусирана на форму односи се на скретање пажње на одређене лингвистичке елементе кроз комуникативне активности, док са друге стране постоји

традиционални приступ (фокус на форме), где се језичка правила усвајају на посебним часовима и у посебним лекцијама прописаним програмом.

У традиционалном приступу ученик себе види искључиво као ученика, а језик као предмет учења, док се новим приступом ученик ставља у средиште процеса учења тако што постаје активан корисник језика, а језик се посматра као средство комуникације. Нова метода развијена је из усвајања граматичких правила, али није ограничена граматиком, већ се преноси и на све друге сфере приликом усвајања страног језика (Laufer, Girsai, 2008: 694,695).

5.1.6 Писана vs. усмена корективна повратна информација

У новијој лингвистичкој литератури постоје докази који указују на ефикасност усмене корективне информације као и наставе са фокусом на форму. Шин (Sheen, 2007: 256) објашњава да су студије о утицају усмене корективне повратне информације на усвајање страног језика усредсређене на појединачне граматичке феномене и да такав начин даје изузетне резултате.

Ипак, усмена и писана корективна повратна информација се разликују по много чему. Писану корективну информацију ученик добија много касније него усмену и за њу није потребан исти когнитивни напор као када је у питању усмена корективна повратна информација коју ученик прво пореди са грешком, а потом је меморише. Писана корективна повратна информација има и другачију педагошку црту. Наставници писањем покушавају да поправе садржај или да боље организују писани рад ученика, док тачност у том случају пада у други план. С друге стране, усмена корективна повратна информација сместа скреће пажњу ученика на погрешну употребу. Стога је јасно зашто из студија проистиче закључак да је усмена корективна повратна информација ефикаснија у односу на писану (Sheen, 2007: 256-257).

5.1.7 Настава превођења кроз фокусирање на форму

Лофер и Гирсаи (Laufer & Girsai, 2008: 697) претпостављају да би, попут граматике, и вокабулар могао да се усвоји кроз фокусирање на форму, што подразумева поређење са матерњим језиком ученика. С обзиром на то да се бавимо категоријама које нису чисто граматичке, већ се у великој мери ослањају на значење и језичку прагматику, контрастирање циљног језика са матерњим, као и анализа грешака⁵⁶ у том процесу може бити од вишеструке користи (в. Рађеновић, 2014).

Постоје емпиријски докази који указују на већу ефикасност аутпута у односу на инпут приликом усвајања нових речи у страном језику (Laufer & Girsai, 2008). Превођење са матерњег на циљни језик је пример „изазваног аутпута⁵⁷“, јер у том случају ученик производи језик, који, за разлику од језика слободне продукције, зависи од текста оригинала и ученик у том случају не може да избегне проблематичне речи или граматичке структуре. Стога је превођење као такво веома ефективно за усвајање нових речи и граматике циљног језика (Laufer & Girsai, 2008: 698).

Понекад су структуре у матерњем језику идентичне структурама у циљном језику, што олакшава превођење и где ученик не би требало да греша. Ипак, ниједан језик нема потпуно исте структуре и приликом превођења може доћи до интерференције, која се не може спречити, али се може ограничити сталним корективним повратним информацијама и контрастирањем језика (Laufer & Girsai, 2008: 699).

⁵⁶ Анализа грешака јавља се седамдесетих година 20. века као допуна контрастивној анализи, којом су се могле предвидети грешке ученика тако што би се уочиле лингвистичке разлике у матерњем и циљном језику ученика. Контрастивна анализа заснива се на претпоставци да до грешке долази услед интерференције када је језичка навика у циљном језику другачија од оне у матерњем (Ellis 1994: 47).

⁵⁷ pushed output прим. прев.

5.1.8 Настава фокусирана на форму као корективна повратна информација

Контрастивно фокусирање на форму доприноси томе да ученик суштински разуме сличности и разлике матерњег и циљног језика. Очекивали смо да велико интересовање за језички трансфер побуди и интересовање за превазилажење потешкоћа при учењу и подизању свести ученика о разликама J1 и J2 које стварају потешкоће. Приступ фокусирања на форму стога треба да се пренесе на оба језика, и то не само за усвајање граматичких структура, већ и свих других језичких феномена на свим нивоима.

Истицање бенефита контрастивне анализе кроз наставу превођења не треба схватити као провратак граматичко-преводном методу. Упоредивањем и контрастирањем циљног језика са матерњим језиком, ученик постаје сигурнији у значење речи и уочава сличности и разлике у различитим структурама у оба језика. Контрастирају не само значења, већ и морфолошке и синтаксичке обрасце који могу да се користе у оба језика и дешава се да чак боље разумеју структуре у сопственом језику кроз циљни језик.

Уочено је да до честих грешака у циљном језику долази због интерференције са матерњим језиком и због тога је веома важна улога наставника, јер сваки ученик, било да је почетном или напредном нивоу, треба да добије јасно објашњење језичког феномена.

Перкинс (Perkins, 1978: 237-238) сматра да је задатак наставника да систематски истакне устаљене шаблоне који се у циљном и матерњем језику разликују како би ученик био свестан могуће интерференције. Потребно је да се нагласи где може да дође до грешке, а не да се правила објашњавају када се јави проблем. Основна претпоставка, када је реч о усвајању страног језика, јесте та да је усвајање одређених образаца једноставније када постоји сличност са матерњим језиком, а да до интерференције долази када су ти обрасци другачији.

5.1.9 Препреке за увођење иновација у наставу граматике

Настава граматике обично је се одвија по устаљеним принципима без много иновација. Сами језички уџбеници, али и наставници језика нису много иновативни када је реч о граматички. Стога се намеће питање колико су наставници кадри да ученика поставе у центар наставног процеса и да предају граматiku на неки други начин, мимо оног што је уџбеником наметнуто. И колико су спремни да мењају наметнуте моделе учења граматике и пажњу усмере на сам процес учења, уместо на форму?

И поред тога што се видови језичког учења осавремењују и мењају, сматра се да начин учења граматике није мењан вековима. Јасно је да је тешко замислити промене, јер је граматика по својој природи слабо подложна променама и представљена је у уџбеницима кратким објашњењем праћеног дрил вежбама. Стога је и јасно зашто је овај пасивни процес тешко заменити активним. Као што можемо да приметимо, улога уџбеника у процесу усвајања страног језика веома је велика, како за ученике, тако и за наставнике. Нарочито наставници са мање искуства имају потребу да се слепо држе уџбеничког садржаја, јер је он нека врста смернице у наставном процесу.

Такође, неискусном наставнику уџбеник је одраз његовог металингвистичког граматичког знања, па се због сопствене несигурности у највећој мери ослања на оно што је написано у уџбенику. Веома често прихватају некритички дата граматичка правила, а да не увиђају критеријуме којим су вођени аутори уџбеника у представљању одређених граматичких правила. Често се догађа да уџбеник не приказује граматичка правила у целини или да не пружа сасвим тачне информације.

У уџбеницима за грчки језик као страни можемо рећи да готово нигде не постоји објашњење у вези са глаголским видом, иако се он, као што смо видели, уско везује за глаголска времена, која спадају у основне граматичке феномене о којима се пише у свим уџбеницима на свим нивоима. Спорадичне информације о глаголском виду можда могу да се објасне и чињеницом да прагматика има значајну улогу у одабиру свршеног или несвршеног аспекта, а прагматика и даље није пронашла своје

место у уџбеницима, као ни у наставном процесу. Можда је разлог томе управо несигурност нарочито несигурних наставника који се држе устаљених модела и наставног садржаја који проналазе у уџбеницима. Прагматика, за разлику од граматике, није лако објашњива одређеним правилима, већ се ослања на интуицију говорника, па се вероватно због тога одбацује као релевантан критеријум за употребу одређене граматичке структуре, иако је сваком искусном говорнику јасно када се прагматичко правило крши.

Поред изостављања важних граматичких информација, постоје и потпуно погрешна објашњења одређених граматичких феномена. Претпостављамо да до грешака долази због жеље да се одређено правило поједностави. Тако се често догађа да се у настојању да се објасне глаголска времена на неки једноставнији начин, нарочито на почетним нивоима учења језика, правила толико поједноставе да наводе на погрешне закључке. У грчком се то дешава са аористом, чија уџбеничка дефиниција предвиђа да је то време које се користи за радње које су се у извршиле у прошлости у једном тренутку, а не као време које служи за исказивање целовитости извршења глаголске радње где је нагласак искључиво на тренутности, а не на трајању (в. Рађеновић, 2013).

Посебан проблем у приказивању граматичких правила јавља се на вишим нивоима учења, где је потребно детаљније представити граматичке структуре. На почетним нивоима то је много лакше, јер су правила јасно дефинисана и ограничене употребе, мало их је и свде се на конкретне примере. Веома је тешко, на пример, глаголски аспект на вишим нивоима објаснити терминима који се срећу у стручним текстовима, попут „трајна радња“, „тренутна радња“, „радња која се понавља“ итд. Још теже је објаснити глаголски аспект одређеним лингвистичким теоријама. Поставља се питање како термине и објашњења из научних студија претворити у интересантан и пријемчив педагошки садржај. За то је пре свега потребно знање и умеће предавача, који ће правила претворити у „жив“ језик свакодневице близак ученицима. Теорија и дефиниција тако треба да буду преточени у нешто свима добро познато, али треба такође оставити простор за то да строги граматички канони могу

да се посматрају и из другог угла и прихвате као правило, иако је дефиницијом другачије прописано.

Тако ћемо у дефиницији свршености одређеног глаголског времена, попут аориста у грчком, наићи на то да се ово време употребљава уз временске одредбе које се односе на конкретан тренутак у прошлости. Међутим, ово правило одмах се може прекршити реченицом Χθες στις οκτώ το πρωί *καθόμουν* στο γραφείο μου (Јуче у осам ујутро седео сам у канцеларији). И поред тога што временска одредба указује на свршеност и тренутност, у оба језика употребљен је несвршени глаголски вид. Правило о имперфекту крши се у тренутку када кажемо *Σπούδασα* τέσσερα χρόνια στην Αθήνα (Студирао сам четири горине у Атини), где се уместо очекиване трајности исказане овим временом употребљава облик аориста, што може да буде веома збуњујуће за ученика који је научио дефиницију да се имперфектом у грчком исказују радње које трају одређено време у прошлости.

Овакви примери који на неки начин представљају одступање од дефиниција одређених граматичких појмова могу да доведу до забуне и да буду демотивишући у усвајању граматике страног језика. Веома често уџбеничка граматичка правила могу да буду погрешно протумачена и да доведу до погрешних закључака. Веома је тешко на основу субјективних критеријума и језичке интуиције закључити који глаголски аспект треба бити употребљен, или објаснити разлику између лексичког и граматичког аспекта. У многим уџбеницима ова разлика се ни не спомиње, а ако се већ говори о њој, онда се то чини непотпуно. С обзиром на то да се овакав приступ приказивања феномена аспекта неће знатно променити, једино преостаје да наставник пронађе начин на који ће приближити ученицима правила о његовој употреби (Blyth, 1997: 53-55).

6. ЗАКЉУЧЦИ И ПОГЛЕД НА ДАЉА ИСТРАЖИВАЊА

У овом истраживању настојали смо да, помоћу контрастивне анализе, упоредимо сличности и разлике у системима претеритних глаголских времена у савременом грчком и српском језику. С обзиром на то да глаголски системи ових језика нису до сада били контрастирани, нашли смо се пред великим изазовом. Оваква врста контрастивне анализе са једне стране представља спону теоријске и примењене лингвистике, јер је теоријска основа проистекла из ове анализе у функцији усвајања грчког језика као страног.

Упркос томе је наше истраживање засновано на контрастивној анализи на општелингвистичком нивоу, сматрамо да њени закључци могу наћи своје практично место у настави, пре свега због велике предности у предвиђању грешака до којих долази због интерференције два језика, матерњег и страног. Сматрамо да је улога контрастивне анализе и анализе грешака од изузетне важности за усвајање страног језика, иако постоје и многи недостаци у њиховој примени.

И поред тога што је настава страног језика усмерена готово искључиво на циљни језик, сматрамо да су контрастивне студије од изузетне важности за поимање система језика који се проучава поредећи га са матерњим језиком, јер смо у настави оријентисани на одрасле ученике - студенте савременог грчког језика. Иако је улога матерњег језика у великој мери занемарена, указали смо на то да се у последње време мишљење стручњака у вези са овим питањем знатно мења и да матерњи језик добија нову улогу, другачију од оне коју је имао у време широке примене граматичко-преводног метода.

За предмет анализе одабрали смо претеритна времена, јер, поред тога што кроз њих могу да се виде многе карактеристике целокупних глаголских система ова два језика, ова граматичка категорија је и проблематична у усвајању страног језика. Нарочито у нашем случају, где су студенти говорници српског језика, потешкоће

могу да се јаве од самог почетка због истих назива за претеритна времена у грчком и српском, а суштински потпуно различитих времена када је реч о њиховој функцији.

Треба истаћи да се нисмо придржавали анализе структуре прошлих времена од самог почетка овог рада, јер сматрамо да контрастивном студијом није довољно само описати структуре глаголских система двају језика тражећи њихове међусобне сличности и разлике. Исто тако се ни свака погрешна употреба претеритног времена или глаголског аспекта у циљном језику не може објаснити интерференцијом са матерњим језиком. Концентрисали смо се на употребу и функцију прошлих глаголских времена не залазећи у потешкоће са усвајањем морфолошког система, који за ученике грчког као страног може такође представљати проблем (усвајање облика аориста).

Као што смо већ истакли, водили смо се не искључиво научном актуелношћу питања прошлих глаголских времена, већ и практичном применом теоријских знања у наставној пракси. Сматрали смо да је систем глаголских времена веома сложен како на морфолошком, тако и на синтаксичком плану, те је због тога значајно повући јасне паралеле и истаћи разлике ради што бољег увајања језичких феномена везаних за ову категорију.

Одлука о томе да се анализирају прошла времена у индикативу такође није била случајна, јер је питање модалности у оба језика изузетно сложено и због тога се ова студија ограничава искључиво на индикатив, јер бављење конјунктивом отвара потпуно ново широко поље, које захтева и другачији угао сагледавања глаголских система.

Уводни део тезе посветили смо контрастивној лингвистици и њеном значају и улози у усвајању и настави страних језика. Истакли смо да резултати добијени контрастивном анализом могу имати широку примену у настави страних језика, јер се и позитиван и негативан утицај матерњег језика код одраслих ученика може искористити у педагошке сврхе. Овим се дотиче и питање улоге матерњег језика у усвајању страног, што је и даље предмет расправе у лингвистичким круговима. Мишљења смо да у овом случају не треба заузимати било какав екстреман став, као што се намеће савременим комуникативним методама, већ да треба прихватити

матерњи језик у усвајању страног онда када олакшава учење и када ученик добија јаснију слику система језика који учи. Чак и када се прихвате важност и улога матерњег језика, намеће се питање у вези са тим да ли уочене сличности и разлике у језицима који се проучавају имају искључиво позитиван утицај на усвајање циљног језика. Одговор ни овде не може бити искључиво позитиван имајући у виду то да често може доћи до негативног трансфера- интерференције, као и то да се одређене сличности и разлике не могу сматрати општеважећим правилом, већ се понекад односе на појединачне случајеве, што може створити велику забуну нарочито код ученика на почетним нивоима.

Указали смо такође и на то да је контрастивна хипотеза прошла неколико етапа од свог настанка до данас. Заснована на поставкама бихејвиористичке теорије и америчког структурализма, према којима је језик посматран као скуп навика, ова хипотеза се супротстављала струји која је заступала природно усвајање језика. У време њеног настанка сматрало се да поређењем језичких структура може да се спречи настајање грешака и тиме да се олакша усвајање. Контрастивна анализа настала из ове хипотезе дала је одличне резултате, али је имала и низ мањкавости. Студије проистекле из контрастивне анализе нису увек методолошки добро засноване, недостаје им дескрипција и често су недоследне.

Добар производ контрастивне анализе била је анализа грешака, која представља систематичнији приступ и бави се типологијом и узроком грешке. У почетној фази сводила се на пописивање и класификовање грешака. Контрастивна анализа добија потпун смисао и примену тек осамдесетих година, када она нема искључиво улогу у превенцији грешака, већ објашњава и њихов настанак.

Без обзира на недостатке контрастивне анализе и анализе грешака, улога матерњег језика не сме се занемарити, али то свакако не значи да треба да добије главну улогу у усвајању страног језика. Резултати контрастивне анализе не могу увек да буду и кључни за решавање проблема, али су одлични у дијагностификовању грешке, па је на наставнику и ученицима да пронађу најбоље решење како тај проблем да реше. Уколико се употребе на прави начин, контрастивна анализа и

анализа грешака могу бити веома корисне у настави страних језика, али и у свеобухватном сагледавању граматичких система поређених језика.

У наставку смо приказали опште карактеристике глаголских система грчког и српског језика са нарочитим освртом на категорије начина и времена, скрећући пажњу на проблеме који се јављају при њиховом контрастирању и поређењу. Навели смо и основне теорије о модалности и темпоралности како бисмо приказали различите углове из којих се оне могу посматрати без намере да критикујемо било коју од њих.

У оба језика питање модалности и темпоралности покреће многобројне дебате у лингвистичким круговима не оспоравајући постојање ових категорија, већ због неслагања око њихових поткатегија. Тако је питање модалности и глаголског начина изазвало озбиљне лингвистичке расправе у грчкој лингвистичкој литератури у вези са постојањем конјунктива, који је био потпуно оспораван као посебна категорија, док се у српској лингвистичкој литератури оспорава сврставање индикатива у модусе.

Свакако је данас и у једном и другом језику прихваћена подела на индикатив, конјунктив (релатив) и императив, док је питање потенцијала (кондиционала) и даље спорно у грчком језику, али га ми прихватамо као четврти глаголски начин.

Када је пак реч о темпоралности, полазимо од семантичких теорија о времену и објашњавамо начин на који сагледавамо време као физичку и граматичку категорију, како бисмо касније могли да упоредимо системе прошлих времена грчког и српског. Основно полазиште јесте то да је глаголско време деиктичка категорија управљана према тренутку говорења, што не значи да свако појединачно време можемо сместити у одређени тренутак на временској оси, већ се могу разликовати по својој унутрашњој темпоралности- аспектуалности. У оба језика времена се класификују на основу формалних критеријума, временског и аспектног значења.

Тако се на основу формалних критеријума у оба језика глаголска времена деле на проста и сложена, на основу временског значења на прошла, будућа и садашње

време, док се аспектно значење не посматра на исти начин. Време у лингвистици приказано је равном линијом где је полазна тачка тренутак говорења у односу на коју се одређују прошлост и будућност. Треба истаћи да се на временску осу смештају искључиво времена у индикативу, док на њој нема места за остала модална значења. Што се аспектуалности тиче, у српском језику оно је готово занемарено када је реч о глаголским временима и јавља се у описима као једна од карактеристика на којој се донекле инсистира код аориста и имперфекта, док се у грчком аспект рефлектује кроз морфологију глагола заједно са глаголским временом. Наиме, немогуће је одвојити време у грчком од његове унутрашње темпоралности исказане кроз аористну или презентску основу.

Након описа општих одлика темпоралности и модалности, прешли смо на детаљнији опис и контрастирање глаголских система грчког и српског. Учили смо сличности које се односе на морфолошку маркираност прошлих времена у оба језика, као и њихову конгруенцију са реченичним субјектом. На морфофонолошком плану учили смо да обрасци у грчком нису увек једноставни, јер се различитим глаголским основама изражава не само глаголско време, већ и аспект.

Разлике које се јављају могу бити и квантитативне и квалитативне природе. Тако је већ на први поглед очигледно да се у грчком појављује много више начина, али и више времена, док се у српском ти начини сврставају у модалне употребе глаголских времена. Када је пак реч о броју времена, резултат везивања глаголске радње за прошлост, садашњост и будућност резултирало је свођењем глаголских времена у словенским језицима на презент, перфекат и футур, где се у српском поставља питање о смештању других времена, попут аориста и имперфекта, на временску осу. Различито је и поимање грчких и српских лингвиста о модалности и релативности глаголских времена. Тако је у српској лингвистичкој литератури проблематичан однос према релативности глаголске радње, јер се она одређује према времену говорника говорног лица, које, према мишљењу појединих лингвиста, није увек добра оријентациона тачка.

Након општег прегледа модалности и темпоралности, детаљније смо се позабавили унутрашњом темпоралношћу глаголских времена и питањем глаголског

аспекта, који је један од кључних феномена за поимање глаголских времена, нарочито претеритних. Овој категорији веома дуго није придаван готово никакав значај, тако да су студије о аспекту у грчком и српском новијег датума. Проучавање аспекта првобитно се везивало само за словенске језике, где је ова категорија морфолошки изражена, да би се касније проширило и на друге језике. Међутим, веома дуго ова категорија није била јасно дефинисана, те се студије о аспекту не односе увек на исту категорију. Могући узрок томе јесте тј што аспект не исказује објективно временско својство, већ се ослања на субјективни суд говорика у вези са глаголском радњом. Поред изразите субјективности у вези са одабиром аспекта, такође постоје и граматички, тачније морфолошки критеријуми, који одређују перфективност/имперфективност. Стога се и јавља потреба за јасним одвајањем лексичког (Aktionsart) од граматичког аспекта, што је нужно за поимање ове категорије у целости.

Због сложености овог граматичког феномена, аспектат смо проучавали на основу формалних, прагматичких и семантичких критеријума. Прагматика и семантика су посебно важне за схватање глаголског вида као инхерентне темпоралности глаголске радње, јер с одабир аспекта везује у великој мери за субјективни осећај говорника, а не за формална правила морфологије или синтаксе. Због тога је ова категорија веома тешка за савладавање када је реч о настави страног језика и поред тога што у матерњем језику ученика постоји ова граматичка категорија. У грчком и српском категорија глаголског аспекта је граматикализована, док се у неким другим језицима исказује неким другим средствима, али не постоји као посебна граматичка категорија.

Иако занемарен у ранијим лингвистичким студијама, сматрамо да аспект заузима изузетно значајно место у проучавању глаголских система грчког и српског и да његова улога не сме бити занемарена. Наиме, без преплитања глаголског аспекта и времена, не би било могуће проучавати темпоралност. Аспект јесте одраз унутрашње темпоралности глагола, али је он кључ за одабир глаголског времена, који зависи од прагматичких и лексичких фактора, а не само од формалних.

Поред тога што смо увидели значај аспекта у проучавању глаголског времена, такође смо закључили да постоји подела на перфективни и имперфективни аспект, али се ту намеће одмах и питање перфектног аспекта као посебне категорије и перфекта као посебног глаголског времена. Дилема је у томе да ли се перфекат посматра као посебно глаголско време у грчком или као посебан глаголски аспект, јер има одлике и једног и другог. С обзиром на то да су мишљења у вези са овим питањем подељена, у раду смо се држали поделе на перфективност/имперфективност, а перфекат смо обрадили у посебној целини.

У проучавању аспекта уочили смо још једно битно својство глагола: теличност. Теличност наине повезује граматички и лексички аспект и има кључну улогу у решавању питања у вези са употребом имперфективног аспекта за завршење радње и перфективног за радње које су трајале дужи временски период.

Даље смо се позабавили и улогом адвербијала у одабиру гласоких времена. С обзиром на комплексност семантике глаголског времена и аспекта, и веза адвербијала са ове две категорије је само наизглед једноставна. Под називом адвербијал подразумевамо, поред прилога за време, и све друге конструкције које упућују на време вршења глаголске радње попут прилошких конструкција, именица и именских конструкција, комбинација прилога и идиома. Напоменули смо да интерпретација адвербијала зависи од семантичких и прагматичких критеријума и да не треба изгубити из вида да су многи адвербијали осетљиви на аспектну опозицију, а не на временске карактеристике реченице, те да није потпуно исправно називати их темпоралним адвербијалима.

Након постављања општег теоријског оквира и сагледавања и поређења категорија начина и аспекта, прешли смо на контрастирање и поређење претеритних времена. Пре свега, истакли смо да је немогуће одвојити време и аспект, а нарочито када је реч о прошлим временима, јер је у грчком немогуће приметити аспектну разлику у презенту. Као теоријски модел усвојили смо рајхенбахијански, према ком време није подељено искључиво на три сегмента у односу на „сада“, већ сагледава везу између времена говорног чина (S), времена догађаја (E) и апстрактне референтне тачке, темпоралног „угла посматрања“ (R). Ова мултидимензионална

(трипараметрална) теорија глаголских времена признаје временску линију, а врста односа која може да се јави између ове три тачке јесу претхођење, слеђење или коинцидирање. Због тога је ова теорија погоднија за анализирање глаголских времена од линеарне и генеративне, јер су оне једнодимензионалне и своде се на три основна времена: прошло, садашње и будуће.

Потом смо прешли на контрастирање и поређење претеритних времена у грчком и српском. И поред истих назива и броја прошлих времена у ова два језика, сматрали смо да поређење није могуће само на основу истих назива, већ смо то учинили на основу сличних функција и аспектних подударности које та времена имају у овим језицима.

Кренули смо од грчког имперфекта у грчком и перфекта имперфективних глагола у српском, стављајући јасан нагласак на аспектну подударност. Видели смо тако да грчки имперфекат и српски перфекат несвршених глагола имају исте функције у реченици. Њихова индикативна значења готово да се ни по чему не разликују, јер оба времена означавају радњу која је трајала или понављала се у прошлости у временском тренутку или периоду који је претходио тренутку говора, а није временски ограничен у прошлости. Такође на исти начин се употребљавају за исказивање симултаности двеју прошлих радњи, као и трајања одређене радње у прошлости која бива прекинута неком другом радњом. Симултаност у том случају може да подразумева пунктуалност или да буде широко схваћена, као и то да представља и уобичајеност или трајност одређене радње која се вршила у прошлости.

Модалним значењима и функцијама се исказује лични став говорног лица. Модалне употребе нису истоветне као употребе ових времена у индикативу, те многа модална значења у српском носи искључиво крњи перфекат, док у грчком нема такве врсте ограничења.

Имперфектом у српском бавили смо се у посебној целини, јер не бисмо могли да га упоредимо да имперфектом у грчком због његових многих особености. Формално, уколико у обзир узмемо глаголски аспект, ово време може се посматрати као еквивалент истом времену у грчком језику, али се њихове употребе веома разликују. Поред тога што је имперфекат у српском искључиво релативно време,

такође се истискује из употребе и неретко бив замењен другим претеритним временима, најчешће перфектом, те због тога не може да буде еквивалент имперфекту у грчком, који је у широкој употреби као основно прошло време за исказивање имперфективности. Из ових разлога ово време је укратко приказано како бисмо имали целовиту слику о његовој корелацији са грчким имперфектом и спречили његово поистовећивање са грчким имперфектом због истог назива и формално исте дефиниције.

Након контрастирања имперфекта у грчком и перфекта имперфективних глагола у српском, контрастирали смо грчки аорист и перфекат перфективних глагола у српском такође на основу аспектне паралеле, с обзиром на то да се аористом у грчком исказује целовитост (свршеност) глаголске радње. Полазећи од ове основне претпоставке дошли смо и до закључка да не постоји потпуна подударност ова два времена, јер је дефиниција аориста у грчком много сложенија од перфективне аспектне маркираности. На одабир овог времена утиче и теличност глаголске радње, те се не може увек сматрати „видским парњаком“ српског перфекта перфективних глагола, нарочито када се аористом означава радња која је трајала у прошлости, али је нагласак на њеној целовитости, а не на трајању. Аорист се може употребљавати за радње чије време вршења није одређено, те се тако може посматрати и као атемпорално време, као када се користи у пословицама и изрекама.

У грчком се аорист релативно употребљава за исказивање садашњости и будућности, а његова употреба је веома честа нарочито у разговорном стилу. Аорист за исказивање садашњости поклапа се са употребом перфекта свршених глагола у српском, док се аорист за исказивање будућности може поистоветити са презентом у релативној употреби у српском.

Аорист у српском језику било је могуће само делимично поистоветити са аористом у грчком, јер је његова употреба у српском веома специфична, док је у грчком ово време основно прошло време за исказивање целовитости и свршености глаголске радње. Заједничко овим временима у оба језика јесте њихово везивање за имперфективни глаголски вид, мада смо видели да у српском језику постоји, додуше ређе, и аорист имперфективних глагола.

Након постављања паралела између основних прошлих времена и јасном разлучивању међусобних разлика, али и њиховог преплитања, прешли смо на поређење плусквамперфекта, чија је употреба готово истоветна у оба језика. Наиме, у оба језика ово време означава радњу која се догодила пре неке друге радње или пре неког другог тренутка у прошлости, на шта нас у реченици могу упутити адвербијали или се то пак подразумева из реченичног контекста. Такође у оба језика ово време може да се употреби за исказивање далеке прошлости без посебних временских одредби.

Спорно је међутим питање индикативности овог времена, јер се радња исказана њиме везује за неку другу прошлу радњу, што указује на њен релативни карактер. И грчки и српски граматичари покушавају да оправдају индикативну употребу овог времена. Наиме, у грчком се плусквамперфекат може сматрати индикативним само када се не везује за другу радњу и када се може заменити аористом, док се у српском оспорава постојање индикативности плусквамперфекта.

Плусквамперфект ни у грчком ни у српском није у честој употреби, али можемо закључити да се у грчком јавља чешће у случајевима када се може употребити уместо аориста. Модална употреба овог времена у српском језику не постоји, док се у грчком појављује у зависним реченицама у веома ретким случајевима.

Приликом поређења претеритних времена кретали смо прво од њихове индикативне употребе, да бисмо се касније освртали и на модалне функције. Посебно смо се бавили перфектом у грчком језику, с обзиром на то да му је место између глаголског аспекта и времена и између садашњости и будућности. Стога смо га проучавали одвојено кроз перифразе којима је приказан. У грчком постоји и неслагање око саме морфологије облика префекта, тј. око тога које перифразе заправо представљају "прави" перфекат (кострукције са инфинитивом или партиципом), јер се сматра да међу њима постоји семантичка разлика. И поред постојања три перифразе за исказивање овог времена, сматра се да је једина перифраза која у потпуности исказује ово време перифраза $\acute{\epsilon}\chi\omega$ + инфинитив.

На основу анализе претеритних времена и глаголског аспекта могли бисмо закључити да су сличности и подударности веома честе, како у индикативу, тако и у модалним употребама, али ипак су разлике незанемарљиве, нарочито у настави и усвајању грчког као страног. Управо због разлика и могуће језичке интерференције нарочито смо се осврнули на усвајање категорија аспекта, начина и времена и њиховом месту у граматичком систему и настави страних језика уопште.

Контрастивном анализом, али и у самој настави увидели смо да прошла времена могу представљати проблем ученицима на свим нивоима учења. Кључ проблема налази се у разумевању аспектне разлике, која представља, како смо имали прилике да видимо, највећи изазов како за ученике, тако и за наставнике. Стога смо значајну пажњу посветили решавању овог проблема сагледавајући га из угла наставног процеса са јасним теоријским полазиштем. Увидели смо да чврст теоријски оквир може бити од велике важности при приказивању категорије глаголског аспекта у настави, али да увек остаје део који се везује за интуицију, субјективни осећај сваког говорника и није лако објашњив. То свакако не значи да се због тога ова категорија треба избегавати у наставном процесу или само штуро представљати, већ је потребно уложити напор да се о њој говори на сваком нивоу учења грчког језика, што значи да треба укинути линеарни приступ учењу граматичких категорија.

Иако се глаголске категорије времена, аспекта и начина појављују веома рано у усвајању језика, потребно је стално им се враћати и проширивати их, јер се прагматичка и граматичка компетенција развијају знатно касније. Пре свега потребно је ускладити терминологију и прилагодити је потребама наставе, а затим пажљиво бирати начине и редослед увођења ових граматичких категорија. Ученици приликом усвајања страних језика пролазе и процес граматикализације, што подразумева прелазак са граматичког нивоа на лексички, када граматичке структуре добијају значење, па самим тим се јавља потреба за њихово сагледавање из другог угла.

Како би се створио систем на основу кога се глаголске, али и друге граматичке категорије обрађују у настави језика осврнули смо се на позитивне аспекте контрастивне анализе. Увидели смо тако да су контрастивна анализа и

анализа грешака кључни део примењене лингвистике и наставе језика. Занемаривање матерњег језика довело би до „закопавања главе у песак и наде да ће доћи до усвајања језика без труда“ (James 2005: 11). Резултати многих студија указују на то да и те како мора постојати простор за контрастивну анализу и превођење у настави страних језика. То ни у ком случају не значи да треба напустити комуникативни метод и вратити се граматичко-преводном методу, нити да треба дати предност превођењу у односу на друге вештине.

Смислена комуникација представља основни циљ комуникативне методе, али самом комуникацијом можда не може да се постигне тај циљ. Учење страног језика може бити успешније применом контрастивне анализе у појединим областима учења, јер се на тај начин подиже свест о интерјезичким потешкоћама, обогаћују се лингвистички извори и ученици се укључују у решавање проблема (Laufer & Girsai, 2008:712).

Иако контрастивна анализа има многобројне предности, постоји и опасност од тражења тачних еквивалената у циљном језику. Као што Рокан (Rokkan, 1980: 224) истиче, потпуна еквиваленција је могућа само до одређене тачке у језичком систему, само док постоји строга систематичност. Разумљиво је да ученик страног језика жели да се „домогне“ правила и законитости, како би имао што чвршћи ослонац, али је у случају систематизације настале на основу уочавања сличности и разлика у два језика веома битно нагласити да је она ограничена и да зависи од ширег контекста. Стога и превођење треба сагледати у контексту свих других језичких вештина и знања. Треба повезати садржај са изразом при том имајући на уму начин размишљања нативног говорника.

И поред новијих студија и контрастивних анализа које у великој мери помажу и дидактичком процесу настава граматике и даље представља један од највећих изазова у комуникативном језичком приступу. Често се граматика занемарује и оставља по страни, јер се сматра застарелом и традиционалном, али ипак без ње језика као систем не може да функционише. Управо из тог разлога се у последње време поново придаје значај граматици у наставном контексту и тежи се њеном осавремењивању. Контрастивном анализом долази се до нових решења и инсистира

се на значају улоге матерњег језика и структура усвојеним у њиму, на основу којих се граде структуре у циљном језику ученика.

Сматрамо да контрастивна анализа попут наше може да допринесе бољем разумевању веза између глаголских система два или више језика, али и да нађе своју примену у настави граматике страног језика. Овом дисертацијом отворили смо пут ка новим анализама, поређењу и контрастирању грчког и српског језика са надом да ће нова истраживања допринети проширивању знања и побољшању квалитета наставе граматике на свим нивоима учења.

ΛΙΤΕΡΑΤΥΡΑ

- Andersen, R.W., Shirai, Y. (1994). Discourse motivations for some cognitive acquisition principles. *Studies in Second Language Acquisition* 16, 133–56.
- Antonopoulou, E., Nikiforidou, K. (2011). Construction grammar and conventional discourse: A construction-based approach to discursal incongruity. *Journal of Pragmatics*, 43.10 : 2594-2609.
- Bakker, W. F. (1970). The Aspectual Differences between the Present and Aorist Subjunctives in Modern Greek. *Ελληνικά*, 23. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 78–108.
- Bardovi-Harlig, K. (2002). Analyzing aspect. In R. Salaberry & Y. Shirai (Eds.), *Tense-aspect morphology in L2 acquisition* (pp. 129-154). Amsterdam: John Benjamins.
- Bitchener, J. (2008). Evidence in support of written corrective feedback. *Journal of Second Language Writing* 17: 102–118. Elsevier Inc. doi:10.1016/j.jslw.2007.11.004.
- . (2012). A reflection on ‘the language learning potential’ of written CF. *Journal of Second Language Writing*, 21: 348-363. Elsevier Inc.
- Bitchener, J., Young, S., Cameron D. (2005). The effect of different types of corrective feedback on ESL student writing. *Journal of Second Language Writing* 14: 191–205. Elsevier Inc. doi:10.1016/j.jslw.2005.08.001.
- Binnick, R. I. (1991). *Time and the Verb: a Guide to Tense & Aspect*. Oxford University Press: New York, Oxford.
- Blyth, C. (1997). A Constructivist Approach to Grammar: Teaching Teachers to Teach Aspect. *The Modern Language Journal*, Vol. 81, No. 1, Special Issue: How Language Teaching Is Constructed: 50-66.
- Borik, O. 2002. *Aspect and reference time*. PhD Dissertation: University of Utrecht.

- Bull, W.E. (1960). *Time, Tense and The Verb. A study in Theoretical and Applied Linguistics, with Particular Attention to Spanish*. University of California Publications in Linguistics, Vol.19. Berkley, Los Angeles: University of California Press
- Canakis, C. (2015). Non-quantifying *λίγο* constructions in Modern Greek. *Constructions and Frames*, 7/1: 47-78. John Benjamins Publishing Company.
- Chandler, J. (2003). The efficacy of various kinds of corrective feedback for improvement in accuracy and fluency of L2 student writing. *Journal of Second Language Writing*, 12: 267-296.
- Comrie, B. (1976), *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge, Cambridge University Press
- . (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Ö. (1985). *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Blackwell.
- DeKeyser, R. M. (1998). Beyond focus on form: Cognitive perspective on learning and practical second language grammar. C. Doughty and J. Williams (eds): *Focus on Form in Classroom Second Language Acquisition*, 42–63. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dyvik Cardona, M. (2008). Diagramas conflictivos: Hornstein, Bull y Rojo, y la temporalidad verbal del español. *Hispania*. Vol. 91, No. 3 (690-701).
- Ferris, D. R., Chaney, S. J., Komura, K., Roberts, B. J., & McKee, S. (2000, March). *Perspectives, problems, and practices in treating written error*. Colloquium presented at TESOL Convention, Vancouver, BC.
- Ferris, D. R., & Roberts, B. (2001). Error feedback in L2 writing classes. How explicit does it need to be? *Journal of Second Language Writing*, 10(3), 161–184.

- Hedin, E. (1987). *On the Use of the Perfect and the Pluperfect in Modern Greek*. Ph.D. dissertation, Studia Greaca Stockholmiensia. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm: Almqvist and Wiksell International.
- Hesse, R. (2003). *Syntax of the Modern Greek Verbal System: the use of the forms, particularly in combination with “Tha” and “Na”*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press.
- Holton, D., Mackridge, P. and Philippaki-Warbuton, I. (2004). *Greek :a comprehensive grammar of the modern language*, London - New York: Routledge, cop. 1997, repr. with corr. 1999, 2004.
- Holton, D., Mackridge, P. & Φιλippάκη-Warbuton, Eι. (2000). Γραμματική της ελληνικής γλώσσας. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Hopper, P. J., (1982). Tense-Aspect: Between Semantics and Pragmatics. *Typological Studies in Language 1*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Hornstein, N. (1993). *As Time Goes By. Tense and Universal Grammar*. Cambridge, MA: The MIT P.
- Housen, A. (2000). The development of Tense-Aspect in English as a second language and the variable influence of inherent aspect. Y Bardovi-Harlig, K. *Tense and aspect in second language acquisition: Form, meaning, and use*. Oxford: Blackwell.
- James, C. (1980). *Contrastive Analysis*. London: Longman
- . (1998). *Errors in language learning and use*. White Plains, NY: Addison-Wesley Longman.
- . C. (2005). Contrastive analysis and the language learner. In David J. Allerton, Cornelia Tschichold, and Judith Wieser (eds.), *Linguistics, Language Teaching and Language Learning*, 1–20 Basel: Schwabe.
- Jespersen, O. (1924). *The Philosophy of Grammar*. University of Chicago Press

- Joseph, B. D., Philippaki-Warbuton, I. (1987). *Modern Greek*. (Croom Helm Descriptive Grammars Series.) London / New York: Croom Helm.
- Joseph, B. D., Smirnitopoulos, J.C. (1993). The Morphosyntax of the Modern Greek Verb as Morphology and not Syntax. *Linguistic Inquiry* 24, 388-98.
- Kihlstedt, M. (2002). Analyzing aspect. In R. Salaberry & Y. Shirai (Eds.), *Tense-aspect morphology in L2 acquisition* (pp. 129-154). Amsterdam: John Benjamins.
- Klein, W., Li, P. (2009). *The Expression of Time*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Komura, K. (1999). *Student response to error correction in ESL classrooms*. Unpublished master's thesis, California State University, Sacramento.
- Krifka, M. (1998). The origins of telicity. In Susan Rothstein (ed.) (1998), *Events and Grammar*, 197-235. Dordrecht: Kluwer.
- Krzyszowski, T. (2011). *Trends in Linguistics*. Studies and Monographs [TiLSM] : Contrasting Languages : The Scope of Contrastive Linguistics. Meuchen, DEU: Walter de Gruyter.
- Lalande, J. F. (1982). Reducing composition errors: An experiment. *Modern Language Journal*, 66, 140–149.
- Laufer, B., Girsai, N. (2008). Form-focused Instruction in Second Language Vocabulary Learning: A Case for Contrastive Analysis and Translation. *Applied Linguistics*, 29/4: 694–716. Oxford University Press. doi:10.1093/applin/amn018
- Leontaridi, E. (2001). *Los Tiempos del Pasado del Indicativo en Español y en Griego Moderno* (необјављена докторска дисертација). Universidad de Salamanca, Salamanca, Spain.
- Lightbown, P. M., Spada, N. (1999). *How Languages Are Learned*. Oxford: Oxford University Press.
- Lightfoot, D.W. (1979). *Principles of Diachronic Syntax*. Cambridge University Press.

- Long, M. (1991). Focus on Form: A design feature in language teaching methodology. K. de Bot, R. Ginsberg, and C. Kramsch (eds): *Foreign Language Research in Cross-cultural Perspective*, 39–52. Amsterdam: John Benjamins.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge University Press
- Lyster, R. (1994). The effect of functional-analytic teaching on aspects of French immersion learners' sociolinguistic competence. *Applied Linguistics* 15: 263–87.
- Lyster, R., Ranta, L. (1997). Corrective Feedback and Learner Uptake: Negotiation of form in communicative classroom. *Studies in Second Language Acquisition* 19/1: 37-61.
- Mackridge, P. (1985), *The Modern Greek Language: a Descriptive Analysis of Spoken Modern Greek*. Oxford: Oxford University Press.
- Merle, G. (1984). *Неколико запажања о односу вид- време у српскохрватском језику*. МСЦ састанак слависта у Вукове дане, свеска 14/2, Београд, Нови Сад, Приштина, Тршић, 11-16.9.1984, реферати и саопштења, аспектуалне и темпоралне особине српскохрватске реченице и глаголског система.
- Mirambel, A. (1978). *Grammaire de grec moderne*. Librairie Klincksieck.
- Moser, A. (1994). Aspect as a theoretical issue and as a problem in the teaching of Greek as a foreign language. De Agustin, J. & Agustin, C. (eds.). *Griego, Lengua y Cultura*, 73-88. Madrid: Cuadernos del Tiempo Libre, Coleccion Expolingua.
- . (2003). Tense, Aspect and the Greek Perfect. Alexiadou, Artemis, Monika Rathert & Arnim von Stechow (eds.) *Perfect Explorations*, 235-252. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Newton, B. (1979). Modality, and Verbal Aspect in Modern Greek. *Language*, Vol. 55, (139-167). Linguistic Society of America. URL: <http://www.jstor.org/stable/412520>.
- Nikiforidou, K. (2009). Constructional analysis. *Grammar, Meaning and Pragmatics*. 16-32. Amsterdam: John Benjamins.
- Novak Milić, J. (2010). Što je što u aspektologiji. *LAHOR*, 10, 125-143.

- Novakov, P. (2005). *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Futura publikacije: Novi Sad.
- Nunan, D. (2001). Teaching grammar in context. In: Christopher, N. C. & Neil, M. (Eds.). *English language teaching in its social context: A reader*. Routledge.
- Panova, I., Lyster R. (2002). Patterns of Corrective Feedback and Uptake in an Adult ESL Classroom. *TESOL Quarterly*, 36/4: 573-595. Teachers of English to Speakers of Other Languages, Inc. (TESOL). URL: <http://www.jstor.org/stable/3588241>.
- Perkins, C.R.B. (1978). Towards the More Systematic Teaching of Translation. *English Language Teaching Journal*, 32/3, 236-241.
- Rađenović, A., Milojević, I. (2014). Multiple-choice tests: guessing or knowing?. Y 11th International Linguistic Conference, (1462-1471). University of Aegean, Dept. of Mediterranean Studies, Rhodes. Доступно на <http://www.rhodes.aegean.gr/Assets/announcements/diafora/ICGL-Conf.html>
- . (2015). Corrective feedback and its influence on L2 learners' performance: a case of students of Modern Greek language. *Πρακτικά Πέμπτου Παγκόσμιου Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών «Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία)», Α' /Ed. K. Dimadis/ (861-873), Αθήνα: EENS, ISBN 978-618-81771-3-0. Dostupno na http://www.eens.org/EENS_congresses/2014/books/5_TOMOI.pdf*
- . (2017). Η άποψη και ο χρόνος στην εκμάθηση της Νέας Ελληνικής ως ξένης γλώσσας. *ΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ 3ΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΣΤΩΝ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ Ο Ελληνισμός ως πολιτιστικός και οικονομικός παράγοντας στα Βαλκάνια (1453-2015): Γλώσσα, λογοτεχνία, τέχνη, κοινωνία: 114-121*. Bukurešt: UER PRESS.
- Reichenbach, B. H. (1947). *Elements of Symbolic Logic*. New York: Macmillan.

- Rivero, M.-L. (1990) The Location of Non-Active Voice in Albanian and Modern Greek. *Linguistic Inquiry*, 21: 135-46.
- Robb, T., Ross, S., & Shortreed, I. (1986). Salience of feedback on error and its effect on EFL writing quality. *TESOL Quarterly*, 20, 83–9.
- Rokkan, E. (1980). Advanced Translation Teaching. *English Language Teaching Journal*, 3, 224-26.
- Salaberry, R. (2003). Tense Aspect in Verbal Morphology. *Hispania*, Vol. 86, No. 3 (Sep., 2003), 559-573.
- Salaberry, R., Comajoan, L. (2013). Research Design and Methodology in Studies on L2 Tense and Aspect. *Studies in Second and Foreign Language Education 2*. De Gruyter Mouton
- Setatos, M. (1983). *Ο Παρακείμενος στην Κοινή Ελληνική, u Studies in Greek Linguistics*. Proceedings of the 4th annual meeting of the Department of Linguistics, 101-103. Faculty of Philosophy, Aristotle University of Thessaloniki, Thessaloniki: Kyriakides.
- Sheen, Y. (2007). The Effect of Focused Written Corrective Feedback and Language Aptitude on ESL Learners' Acquisition of Articles. *TESOL Quarterly*, 41/2: 255-283. Teachers of English to Speakers of Other Languages, Inc. URL: <http://www.jstor.org/stable/40264353>.
- Simić, R. (1989). Sinonimija i stilistika funkcije glagolskih oblika. *Književni jezik* 18/3: 125-135.
- Sioupi, A., (2002). On the syntax and semantics of verb-complement constructions that involve ‘creation’: A comparative study in Greek and German. Y W. Abraham, J.-W. Zwart, (yp.), *Issues in Formal German(ic) Typology*. Amsterdam: John Benjamins, 263-284.

- Swain, M. (1988). Manipulating and complementing content teaching to maximize second language learning. *TESL Canada Journal*, 6: 68–83.
- Tanasić, S. (2008). Sintaksa glagola. U Piper, P., Radovanović, M.(Ur.) *Lingvistika Milke Ivić*, 183-205. Beograd: Biblioteka XX vek
- Thumb, A. (1910). *Handbuch der neugriechischen Volkssprache*. 2nd ed. Strassburg: Trübner.
- Timberlake, A. (2007). Tense, aspect and mood. Volume III: Grammatical Categories and the Lexicon. *Language Typology and Syntactic Description*, Ed. T. Shopen, 202-258. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tsangalidis, A., (1999). “Will” and “tha”: A Comparative Study of the Category Future. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- . (2009). Modals in Greek. Y Björn Hansen & Ferdinand De Haan (eds) *Modals in the Languages of Europe: A Reference Work*, 139-163. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Tsimpli, I.-M. (1992). Functional Categories and Maturation: The Pre-Functional Stage of Language Acquisition. Doctoral Dissertation. University College London.
- Verkuyl, H. J. (1993). A Theory of Aspectuality: The Interaction Between Temporal and Atemporal Structure. *Cambridge Studies in Linguistics*, 64. Cambridge: Cambridge University Press.
- . (1999). Aspectual Issues. Structuring Time and Quantity. *CSLI Lecture Notes*, Vol. 98. Stanford, California: CSLI Publications
- Warburton, I., Prabhu, N.S. (1972). Anaforic Pronouns: Syntax vs. Semantics. *Journal of Linguistics*, Volume 8, Issue 2, 289-292
- Xydopoulos, G. I. (1996). *Tense, Aspect and Adverbials in Modern Greek*. Doctoral thesis. University College London.

- Yu, J. (1983). *Η ακολουθία των χρόνων στη νέα ελληνική: σημασιολογική ανάλυση*.
Doctoral thesis. Faculty of Philosophy, Kapodistrian University of Athens.
- Zhuang, X. (2010). Grammar learning and teaching: Time, tense and verb. *US-China Education Review*, Volume 7, No.12. USA. ISSN 1548-6613
- Белић, А. (1932). Словенски инјунктив у вези са постанком словенског глаголског вида. *Глас Српске Краљевске Академије* 148: 1-38.
- , А. (1955). О глаголима са два вида. *Јужнословенски филолог XXI*: 1-13.
- , А. (1958). *О језичкој природи и језичком развоју*, лингвистичка испитивања, 1. књига. Нолит: Београд.
- Будимир, М. (1958). *Στοιχεία ελληνικά: елементарни уџбеник грчког језика*. Београд: Научна књига.
- Дурбаба, О. (2011). *Теорија и пракса учења и наставе страних језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Грицкат, И. (1957-58). О неким видским особеностима српскохрватског глагола. *Јужнословенски филолог XXII*: 63-110.
- Ивић, М. (1980). О значењу српскохрватског плусквамперфекта. *Зборник МС за филологију и лингвистику XXXIII/1*: 93-100.
- Јовановић, М. (2014). *Неохеленске студије и „језичко питање“*. Београд: Филолошки факултет: Чигоја штампа.
- Јовановић-Симић, Ј. (2016). Учење М. Стевановића и старијих синтаксичара о "пређашњим временима" у српском језику" - и њихов значај. *Наш језик*, књ. 47, св. 3/4: 19-31
- Казанцакис, Н. (1996). *Последње искушење*. Просвета: Београд
- Клајн, И. (2001). *Творба речи у савременом српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Милошевић, К. (1978). О проучавању временских глаголских облика у сербокроатистици. *Зборник МС за филологију и лингвистику*, XXI/2: 93-121.
- Миривилис, С. (2003). *Учитељица златних очију*. Просвета: Београд
- , С. (2003). *Учитељица златних очију*. Просвета: Београд
- Мутавцић, П., Тодоровић, Д., Стојичић, В. (2011). Предлошко-падежне акузативне конструкције за изражавање темпоралног значења у савременом грчком језику и њихови преводни еквиваленти на српски. *Српски језик, књижевност, уметност* (149-157), Крагујевац: ФИЛУМ.
- Мутавцић, П., Тодоровић, Д., Рађеновић, А. (2011). О перфекту у савременом грчком и о неким његовим сличностима са перфектом у српском језику. *Филолошки преглед : часопис Савеза друштава за стране језике и књижевности СФРЈ* 38/1: 83-103.
- Пипер, П., Антонић, И., Ружић, В. и др. (2005): *Синтакса савременога српског језика: Проста реченица*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик. Нови Сад: Матица српска.
- Пипер П., Клајн И. (2013). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Рађеновић, А. (2013). Прагматика у почетном уџбенику грчког језика као страног. *Сусрет култура*, I, Нови Сад: Филозофски факултет, 167-177.
- . (2014). Улога превођења у учењу грчког језика као страног: шта можемо да научимо из грешака?. *Примењена лингвистика*, Београд-Нови Сад 15, 97-105.
- Рађеновић, А., Стојичић, В. (2016). Медијација у настави савременог грчког језика као страног. *Примењена лингвистика и част Душанки Тоџанас: О језику и језицима* Novi Sad: Друштво за применјену лингвистику Србије, Филозофски факултет Универзитета у новом Саду, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 227-239.

- Сотириу, Д. (2001). *Земља натопљена крвљу*. Просвета: Београд.
- Станојевић, В. (2012). Перфективност и теличност у српском са освртом на ситуацију у француском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 41/1: 141-155.
- Станојчић, Ж. (2010). *Граматика српског књижевног језика*. Београд: Креативни центар.
- Станојчић, Ж., Поповић, Љ. (1997). *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић, М. (1958). Начин одређивања значења глаголских облика. *Јужнословенски филолог*, XXII: 19-48. Београд: САНУ.
- Стевановић, М. (1967). *Функције и значења глаголских времена*. Београд: САНУ.
- Стевановић, М. (1986). *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига.
- Тријандафилидис, М. (1995). *Мала новогрчка граматика*. Тесалоника: Аристотелов универзитет у Тесалоники, Институт за новогрчке студије, Фондација Манолиса Тријандафилидиса.
- Ανδριώτης, Ν. (1934). Υπάρχει Υποτακτική στη Νέα Ελληνική; *Νέα Εστία*, 15: 445-450.
- Βαλετόπουλος, Φ., (2001). Το γραμματικό ποιόν ενέργειας στη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας. Στο Μ. Βάμβουκας και Α. Χατζηδάκη (εκδ.), *Μάθηση και διδασκαλία της ελληνικής ως μητρικής και ως δεύτερης γλώσσας*, 59-69. Αθήνα: Ατραπός.
- Βελούδης, Γ., (2006). Παρουσίαση της Γραμματικής Holton, D., P. Mackridge & E. Φιλιππάκη-Warburton. Γραμματική της ελληνικής γλώσσας.
- . (2017). Ξενιστές μορίων. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, 37: 115-128. Доступно на: http://ins.web.auth.gr/images/MEG_PLIRI/MEG_37_115_128.pdf
- Βελούδης, Γ., Φιλιππάκη-Warburton I. (1983). Η υποτακτική στη νέα ελληνική. *У Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 4: 151-165.

- Ιακώβου, Μ. (1999). Η τελικότητα ως παράγοντας διαφοροποίησης της τροπικής σημασίας: Η περίπτωση του 'πρέπει'. Υ Μόζερ Α. (επιμ.) *Ελληνική Γλωσσολογία '97: Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Γλωσσολογικού Συνεδρίου για την Ελληνική Γλώσσα*, 123-130. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Καζαντζάκης, Ν. (1973). *Ο τελευταίος πειρασμός*. Εκδόσεις Ελ. Καζαντζάκη: Αθήνα
- Κλαίρης, Χ. & Μπαμπινιώτης, Γ. (2005), *Γραμματική της Νέας Ελληνικής, Δομολειτουργική- Επικοινωνιακή: Το ρήμα της Νέας Ελληνικής – Η οργάνωση του μηνύματος*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ματθαιουδάκη, Μ. Κίτσου, Ι. & Τζιμόκας, Δ. (2011). Η χρήση της ρηματικής όψης στη νέα ελληνική ως δεύτερη/ξένη γλώσσα: πορίσματα εμπειρικής έρευνας από τις εξετάσεις πιστοποίησης ελληνομάθειας. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, 31: 317-328.
- Μυριβήλης, Σ. (1933). *Η δασκάλα με τα χρυσά μάτια*. Βιβλιοπωλείον της Εστίας
- Μόζερ, Α. (1988). Από τη σύνθεση στην ανάλυση: παρατηρήσεις με βάση την εξέλιξη του Παρακειμένου. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα: Πρακτικά της 9ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, σσ. 99-112.
- . (2005). Άποψη και χρόνος στην ιστορία της Ελληνικής. Περιοδικό *Παρουσία*: Παράρτημα 67. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Μόζερ, Α., Μπέλλα, Σ. (2003). Παρελθόν, παρόν, οριστικότητα και Παρακείμενος. Στο: Κατσιμαλή, Γεωργία, Αλέξης Καλοκαιρινός, Έλενα Αναγνωστοπούλου & Ιωάννα Κάππα (επιμ.) *6ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας*. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, Εργαστήριο Γλωσσολογίας (cd-rom).
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1998), *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μπέλλα, Σ. (2011). *Η δεύτερη γλώσσα: κατάκτηση και διδασκαλία*. Εκδόσεις Πατάκη.

- Νατσόπουλος, Δ., και Ε. Παναγοπούλου, (1984). Η μάθηση της ρηματικής όψης της ΝΕ σε εξαρτημένες προτάσεις από ξενόγλωσσους: εξελικτική σύγκριση προς 12τους φυσικούς ομιλητές. *Μελέτες για την Ελληνική γλώσσα* 5, 185-200. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Παναγοπούλου, Ε., και Σ. Τλούπα, (1995). Αγαπούσα – αγάπησα, θα/να αγαπώ –θα/να αγαπήσω, αγάπα αγαπήσε... Η ρηματική όψη (Verbal Aspect). *Γλωσσικές Εφαρμογές* 1, 9-11.
- Σακελλαρίου, Α. (2000). *Διδακτική της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Σωτηρίου, Δ. (2008). *Ματωμένα χρώματα*. Κέδρος: Αθήνα
- Τριανταφυλλίδης, Μ. (2002). *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής)*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Τσαγγαλίδης, Α. (2001). Για τις συντακτικές εγκλίσεις στα νέα ελληνικά. Στο Γ. Αγγουράκη, Α. Αρβανίτη, Δ. Γούτσος, J. Davy, Μ. Καρυολαίμου, Α. Παναγιώτου-Τριανταφυλλοπούλου, Α. Παπαπαύλου, Π. Παύλου & Α. Ρούσσου (επιμ.) *Ελληνική Γλωσσολογία 99, Πρακτικά του 4ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Λευκωσία, Σεπτέμβριος 1999*: 300-307. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- . (2002). Για τους “χρόνους” του νεοελληνικού ρήματος. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 22: 647-658.
- . (2003). Κριτήρια τροπικότητας II: η κατηγορία των τροπικών (ημι)βοηθητικών ρημάτωνστη νέα ελληνική. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 23: 733-744.
- . (2012). Ρηματικές κατηγορίες για την περιγραφή της Νέας Ελληνικής: χρόνοι, εγκλίσεις και τι άλλο;. The 10th International Conference of Greek Linguistics. Democritus University of Trace. ISBN 978-960-99486-7-8

- . (2017). Οι νεοελληνικές εγκλίσεις και η τυπολογία της έγκλισης. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, 37: 701-712. Доступно на: http://ins.web.auth.gr/images/MEG_PLIRI/MEG_37_701_712.pdf
- Τζάρτζανος, Α. (1932). Δεν υπάρχει υποτακτική στην Νέα Ελληνική; *NE*, 12, 826-827, (οδговор Андриотису, 1932).
- . (1934). “Κι όμως υπάρχει!”. *NE*, 15, 515-516, (οδговор Андриотису, 1934).
- . (1946), *Νεοελληνική Σύνταξις (της Κοινής Δημοτικής)*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων.
- Τσοπανάκης Α. (1994). *Νεοελληνική Γραμματική*. Θεσσαλονίκη – Αθήνα: Αφοί Κυριακίδη & Εστία.
- Φιλιππάκη-Warburton, E., Σπυρόπουλος, Β. (2006). Το εγκλιτικό σύστημα της Ελληνικής: Συγκριτική θεώρηση με την Τουρκική και διδακτικές προτάσεις. Στο Σ. Μοσχονάς (επιμ.), *Η Σύνταξη στη Μάθηση και στη Διδασκαλία της Ελληνικής ως Ξένης Γλώσσας*, 117-170. Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη.
- Χειλά-Μαρκοπούλου, Δ. & Α. Μόζερ. (2001). Τελικότητα και αναφορικότητα στη ρηματική φράση της ΝΕ: ποιόν ενεργείας και άρθρο. Γ. Αγγουράκη, Α. Αρβανίτη, J. Davy, Δ. Γούτσος, Μ. Καρυολαίμου, Α. Παναγιώτου-Τριανταφυλλοπούλου, Α. Παπαπάλου, Π. Παύλου & Α. Ρούσσου (επιμ.), *Πρακτικά 4ου διεθνούς συνεδρίου ελληνικής γλωσσολογίας*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 138–145.
- Ψάλτου-Joycey, Α. (1991). *The Temporal, Aspectual, and Pragmatic Functions of the Perfect in Modern Greek*. Doctoral thesis. Aristotle University, Thessaloniki.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Анка Рађеновић рођена је 19.11.1986. године у Книну, Република Хрватска. Основне академске студије завршила је 2009. године на Катедри за неохеленске студије Филолошког факултета Универзитета у Београду са просечном оценом 9 и 56/100. На истом факултету 2009. године уписале је докторске академске студије, модул Језик, смер Наука о језику. Стипендиста је фондације Косте и Елени Уранис (2013). Грчки језик усавршавала је у Грчкој и на Кипру.

Радила је као сарадник у настави на Катедри за неохеленске студије од 2009-2012. године, а потом је у марту 2012. изабрана у звање лектора за грчки језик.

Учествовала је на више научних скупова у земљи (Београд, Нови Сад, Крагујевац) и иностранству (Гранада, Комотини, Тесалоника, Игуменица, Херцег Нови, Никшић, Родос, Сарајево, Брисел) и објавила више научних и стручних радова.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Анка Рађеновић

Број индекса 08137Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Индикатив претерита у грчком и српском језику“

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 29.3.2017.

Анка Рађеновић

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора **Анка Рађеновић**

Број индекса **08137Д**

Студијски програм **Језик, књижевност, култура**

Наслов рада „**Индикатив претерита у грчком и српском језику**“

Ментор **проф. др Милена Јовановић**

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 29.3.2017.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Индикатив претерита у грчком и српском језику“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
- 3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 29.3.2017.

